Rhetoricorum

AD HERENNIVM
LIBRI IIII.
ET
M. T. CICERONIS
DE INVENTIONE
LIBRI DVO.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

VENETIIS, apud Ioan. Gryphium.
M D L X X.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER I.

ETSI negotijs familiaribus impediti, uix satis otiũ studio suppeditare possumus, & id ipsum, quod datur otij, libentius in philosophia consumere consueuimus: tamen tua nos, C. Herenni, uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua caussa noluisse nos, aut fugisse, laborem putares. & eò studiosius hoc negociũ suscepimus, quòd te non sine caussa uelle cognoscere rhetoricam intelligebamus, non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. quas ob res illa, quæ Græci scriptores inanis arrogantiæ caussa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisiuerunt, quæ nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ uidebantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe, quæstus, aut gloria commoti uenimus ad scribendum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra tuæ morem geramus uoluntati. nunc, ne nimiùm longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus. sed si te unum illud monuerimus, artem sine aßiduitate dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationẽ præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

De Oratoris officio.

ORATORIS *officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilẽ moribus ac legibus cõstitutæ sunt, cum assensione auditorũ, quod eius fieri poterit. Tria sunt genera caussarum, quæ recipere debet orator; demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuũ est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, uel uituperationem. Deliberatiuum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionẽ & dissuasionem. Iudiciale est, quod positum in controuersia, habet accusationẽ, aut petitionẽ cum defensione.*

Partes officii oratorii.

Nunc, quas res oratorẽ habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has caussas tractari conueniat, ostẽdemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionẽ, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronũciationem. Inuentio est excogitatio rerum uerarũ, aut ueri similium, quæ caussam probabilem reddant. Dispositio est ordo & distributio rerũ, quæ demõstrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accõmodatio. Memoria, est firma animi rerum & uerborũ dispositionis preceptio. Pronunciatio est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate. Hæc omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio, quæ dat certam uiã rationemq; dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicẽdo uelimus esse. Exercitatio est assiduus usus cõsuetudoq; dicendi. Quoniã igitur demonstratum est, quas caussas oratorem recipere, quasq; res habere cõueniret: nunc, quẽadmodum ad orationem posint oratoris officia accõ

modare

modare, dicendũ uidetur. INVENTIO *in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis constituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio est, per quam aperimus quid conueniat, & quid in cõtrouersia sit, et per quã exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc quoniam unà cum oratoris officiis, quò res cognitu facilior esset producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primùm dicendum uidetur. Caussa posita, quò commodius exordiri possimus, genus caussæ ex considerandum. Genera caussarum sunt quattuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum caussæ genus putatur, cùm aut id defendimus, quod ab omnibus defendendũ uidetur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus uidetur oppugnari debere; ut pro uiro forti cõtra parricidã. Turpe genus caussæ intelligitur, cũ aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiũ genus est, cũ habet in se caussa & honestatis et turpitudinis partẽ. Humile genus est, cùm contẽpta res affertur. Cùm hæc ita sint, cõueniet exordiorũ rationẽ ad omne genus caussæ accõmodari.*

De quattuor generibus caussarum.

EXORDIORVM duo sunt genera, principium quod grecè προοίμιον *appellatur; & insinuatio, quæ*

De exordiis.

ἔφοδος nominatur. Principium est, cùm statim adiuto ris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita sumitur; ut attentos, dociles, ut beneuolos audi tores habere poßimus. Si genus caussæ dubium habe bimus, à beneuolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeßse poßsit. Sin hu mile genus erit, caußæ, faciemus attentos. Sin turpe genus caußæ erit, insinuatione utemur, de qua poste rius dicemus, nisi quid nacti fuerimus, quare aduersa rios criminãdo, beneuolentiam captare poßimus. Sin honestũ caussæ genus erit, licebit rectè uel uti, uel non uti principio. Sin uti uolemus, aut id oportebit ostẽde re, quare caußa sit honesta; aut breuiter, quibus de re bus simus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmißimo nostræ caussæ adiumento principium capere oportebit. Quo niã igitur docilẽ, beneuolum, attentum habere audito rem uolumus: quo modo qdq; cõfici poßsit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summã caussæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nã docilis est is, q attentè uult audire. Attentos habebi mus, si pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inusi tatis uerba facturos, aut de iis rebus, quæ ad rẽp. per tinent, aut ad eos ipsos. qui audiẽt, aut ad deorum im mortaliũ religionẽ; et si rogabimus, ut attẽtè audiant; et si numero exponemus res, qbus de rebus dicturi su mus. Beneuolos auditores facere quattuor modis pos sumus, à nostra, ab aduersariorũ, ab auditorũ ꝑsona et à rebus ipsis. A nostra ꝑsona beneuolẽtiã cõtrahemus, si nostrum officiũ sine arrogantia laudabimus, aut in

remp.

remp. quales fuerimus, aut in parentes aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiũt, aliquid referemus; dũmodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accomodata. Itẽ si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinẽ, calamitatem; & si orabimus, ut nobis sint auxilio; & simul ostendemus, nos in aliis spẽ noluisse habere. Ab aduersariorũ persona beneuolentia captabitur, si eos in odiũ, in inuidiã, in contemptionem adducemus. In odiũ rapiemus, si quid eorũ spurcè, superbè, perfidiosè, crudeliter, cõfidẽter, malitiosè, flagitiosè factũ proferemus. In inuidiam trahemus, si uim, si potentiã, factionẽ, diuitias, incontinentiam, nobilitatẽ, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, et his adiumentis magis, quã ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiã, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorũ persona beneuolentia colligetur, si res eorũ fortiter, sapienter, mãsuetè, magnificè iudicatas pferemus: & si, quæ de iis existimatio, quæ iudicii expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis beneuolũ efficiemus auditorẽ, si, nostrã caussã laudando extollemus, aduersariorũ per cõtẽptionẽ deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendũ est. TRIA sunt tempora, quibus principio uti nõ possumus, quæ diligenter sunt considerãda: aut cũ turpe caussam habemus, hoc est, cùm ipsa res animum auditoris à nobis alienat: aut cũ animus auditoris pſuasus esse uidetur ab iis, q antè contrà dixerũt. aut cũ defessus est eos audiendo, qui antè dixerunt. Si caussa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his

Tria insinuationis tempora.

rationibus:rem,non hominem,aut hominem non rem ſpectari oportere:non placere nobis ipſis quæ facta di cantur ab aduerſariis, & eſſe indigna, aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus,aut aliquorum iudicium de ſimili cauſſa,aut de eadē,aut de minore,aut de maiore proferemus.Deinde ad noſtram cauſſam pedetentim accedemus,& ſimilitudinem conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſariis,aut de aliqua redicturos,& tamen occultè dicemus interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit,id eſt ſi oratio aduerſariorũ auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facilè ſcire poterimus;quoniã non ſumus neſcij,quibus rebus fides fieri ſoleat)ergo ſi fidem factam putabimus,his rebus nos inſinuabimus ad cauſſam,ſi de eo,quod aduerſarii firmiſsimum ſibi adiumentum putauerint,primùm nos dicturos pollicebimur: aut ab aduerſarij dicto exordiemur,& ab eo maximè, quod ille nuperrimè dixerit:aut dubitatione utemur,quid potiſsimum dicamus,aut cui loco primùm reſpondeamus cum admiratione.Si defeſsi erunt audiendo,ab aliqua re,quæ riſum mouere poſsit,exordiemur,ab apologo,à fabula ueriſimili,imitatione,deprauatione,inuerſione, abiectione,ambiguo,ſuſpicione,irriſione,ſtultitia,exuperatione,collocatione,litterarum mutatione;præterea expectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu; aut ab alicuius interpellatione,aut arriſione:& ſi promiſerimus aliter,ac parati fuerimus,nos eſſe dicturos nos nõ eodē modo,ut ceteri ſoleant,uerba facturos:q̃d alii ſoleãt,q̃d nos facturi ſimus,breuiter exponemus.

Inter insinuationē & principium hoc interest, quòd principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quas præscripsimus, aut beneuolū, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occultè per dissimulationē eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandē commoditatē in dicendi opere uenire possimus. Verùm hæ tres utilitates tametsi in tota oratione sunt cōparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos præbeant: tamen id per exordiū caussæ maximè comparandū est. Nunc, ne quando uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sunt, docebo. In exordienda caussa seruandū est, ut lenis sit sermo, & usitata uerborum consuetudo, ut non apparata oratio esse uideatur. Vitiosū exordiū est, quod in plures causas potest accommodari, quod uulgare dicitur. Itē uitiosum est, quo nihilo minus aduersarius potest uti, quod commune appellatur. Itē illud, quo aduersarius potest uti ex contrario. Item uitiosū est, quod nimiùm apparatis uerbis compositum est, aut nimis longum est, & quod non ex ipsa caußa natum uidetur, ut propriè cohæreat cū narratione; et quod neque beneuolū, neque docilem, neq; attentū facit auditorem. De exordio satis dictum est, deinceps ad narrationem transeamus.

Insinuationis, & principii differentia.

in dicendo uen.

Vitiosa exordia.

NARRATIONUM *tria sūt genera. Vnū, quo exponimus rem gestā, & unumquodq; trahimus ad utilitatem nostrā uincendi caussa: quod pertinet ad eas caussas, de quibus iudiciū futurū est. Alterū genus narrationis est, quod intercurrit nōnūquā, aut fidei, aut criminationis, aut trāsitionis, aut alicuius apparationis,*

De tribus narrationū generibus.

uel laudationis caussa. Tertium genus est id, quod à caussa ciuili remotū est: in quo tamē exerceri cōuenit, quò commodius illas superiores narrationes in caussis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, unū quod in negotiis, alterum quod in personis positū est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiā, argumentum. Fabula est, quæ neq; ueras, neq; uerisimiles cōtinet res, ut hæ, quæ tragœdiis traditæ sunt. Historia est res gesta, sed ab hætatis nostræ memoria remota. Argumentū est ficta res, quæ tamē fieri potuit, uelut argumēta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatē, animorū dissimilitudinem, grauitatem, lenitatē, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum ueritates, fortunæ commutationē, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercēdo transigitur, Illud, quod ad ueritatē pertinet, quomodo tractari cōueniat, aperiemus. Tres cōuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut uerisimilis sit: quæ quoniā fieri oportere scimus, quēadmodū faciamus, cognoscendū est. Rē breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit; & si nō ab ultimo initio repetere uolemus; & si summatim, nō particulatim narrabimus; & si nō ad extremum, sed usq; eò, quò opus erit, prosequemur; & si trāsitionibus nullis utemur; & si nō deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere; & si exitus rerum ita exponemus, ut antè quoq; quæ facta sint, sciri possint, tametsi nos reticuerimus.

Narratio breuis.

quod

quod genus, si dicã me ex prouincia rediisse, profectũ quoq; in prouinciã intelligatur. Et omnino nõ modò id quod obest, sed etiã id, quod neq; obest, neq; adiuuat, satius est præterire. Et ne bis, aut sæpius idẽ dicamus, cauẽdũ est, etiã ne id, quod semel suprà diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram uesperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: insidias postquã fecit, uim in loco attulit. Rem dilucidè narrabimus, si ut quidq; primũ gestum erit, ita primũ exponemus, & rerum ac temporũ ordinẽ conseruabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbatè, ne quid cõtortè, ne quid ambiguè, ne quid nouè dicamus; ne quã in aliã rem transeamus; ne ab ultimo repetamus; ne longè ꝓsequamur; ne quid, quod ad rẽ pertineat, prætereamus, & si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sũt. nã quo breuior, eò dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si ut mos, ut opinio ut natura postulat, dicemus: si spatio tẽporũ, personarũ dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt; ne refelli poßit, aut temporis parum fuisse, aut caußã nullam, aut locum idoneũ non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilo minus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nã sæpe ueritas, nisi hæc seruata sint, fidem facere nõ potest. Sin erit ficta, eò magis erũt cõseruanda. De iis rebus cautè confligendum est, qbus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cũ ceteris

Dilucida.

Verisimilis.

artis

artis scriptoribus, nisi qa de insinuatione noua exco gitauimus, ꝙ eam soli, præter cæteros, in tria tẽpora diuisimus, ut planè certã uiam, & perspicuã rationẽ exordiorũ haberemus. nunc, quod reliquũ est, quoniã de rerũ inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officiũ, dabimus operã, ut nihilo minus industriæ, q̃ rei utilitas postulabit, quæsisse uidea mur, si prius pauca de caussarũ diuisione dixerimus.

De diuisione caussarum.

CAVSSARVM *diuisio in duas partes distributa est, Primũ, perorata narratione, debemus aperire, quid nobis conueniat cum aduersarijs; si ea, quæ nobis utilia erunt, conueniẽt, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: interfectã esse ab Oreste matrem conuenit mihi cũ aduersarijs: iure fecerit, & licuerit' ne facere, id est in controuersia. Itẽ è contrario, Agamemnonẽ esse à Clytemnestra occisum confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse. Deinde cũ hoc fecerimus, distributione debemus uti. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cùm dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plus, quàm trium partium numero esse non oportet. nam & periculosum est, ne quando plus minus' ue dicamus; & suspicionem afferet auditori meditationis & artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expositio est, cùm res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolutè. Nunc ad confirmationem transeamus.*

TOTA *spes uincendi, ratioq́; persuadendi posita est in confirmatione & confutatione. nam cũ adiumenta nostra exposuerimus, cõtrariaq́; dissoluerimus, absolutè*

tè nimirũ munus oratoriũ cõfecerimus. utrũq; igitur facere poterimus, si constitutionẽ caussæ cogouerimus.

Caussarũ constitutiones alii quattuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, non ut de illorũ quicquã detraheret inuentione, sed ut ostenderet id, quod oportuisset simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. Constitutio est prima doprecatio defensoris cũ accusatoris in simulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut diximus, tres sũt coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, cũ de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquã resciuit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Vlysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit: cũ fratrem occisum, & inimicũ fratris cum gladio cruento uidet; capitis arceßit. Hîc, quoniam coniectura uerũ quæritur, de facto erit controuersia, et ex eo cõstitutio caussæ cõiecturalis nominatur. Legitima constitutio est, cùm in scripto aut ex scriptis aliquid cõtrouersiæ nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptũ & sententiã, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translatiõnẽ, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur controuersia, cũ uidetur scriptoris uolũtas cũ scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quæ iubeat eos, qui propter tempestatẽ nauim reliquerint, omnia pdere; eorum nauim ceteraq; esse, si nauis cõseruata sit, q̃ remanserũt in naui. magnitudine tempestatis omnes pterriti nauim relinquerũt, in scapham conscenderunt, præter unũ ægrotum. is propter morbũ exire & fugere non potuit. casu & fortuna nauis

De constitutionibus caussarum.

na nauis

na nauis in portũ incolumis delata est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille, cuius fuerat. Hæc cõstitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex cõtrariis legibus controuersia constat, cùm alia lex iubet, aut permittit, alia uetat quippiam fieri hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationẽ habere. Altera lex iubet augurem in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidã damnatus de pecuniis repetũdis, inde mortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio hæc est legitima ex contrariis legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur, cùm scriptũ duas aut plures res significat, hoc modo: Pater familiâs cũ filium hæredẽ faceret, testamento uasa argentea uxori legauit. Tullius hæres meus Terẽtiæ uxori meæ xxx pondo uasorũ argenteorum dato quæ uolet. Post mortem eius, uasa pretiosa & cælata magnificè, illa petit. Tullius se, quæ uelit ipse, xxx pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat caussa, cùm in controuersia est, quo nomine factum appelletur. ea est huiusmodi: cùm L. Saturninus legem frumentariã de semissibus & trientibus laturus esset, Cepio, qui per id temporis quæstor urbanus erat, docuit senatum, ærarium non posse pati largitionem tãtam. senatus decreuit, si eam legẽ populũ ferat, aduersus remp. uideri eũ facere. Saturninus ferre cœpit. collegæ intercedere. ille nihilominus cistellã detulit. Cepio, ut illũ cõtra S.C. intercedentibus collegis, aduersus rẽp. uidit ferre, cũ uiris bonis impetũ facit, põtes disturbat: cistas deiicit, impedimẽto est quò

sec ius

ſecius feratur lex: accerſitur Cepio maieſtatis. Conſtitutio eſt legitima ex definitione. Vocabulũ enim deſinitur ipſum cùm quæritur qđ ſit minuere maieſtatẽ. Ex translatione controuerſia naſcitur, cũ aut tẽpus differendum, aut accuſatorem mutandum, aut iudices mutãdos reus dicit. Hac parte cõſtitutionis Græci in iudicij, nos in iure ciuili plerunq; utimur. In hac parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit. In iudiciis tamen nõ nihil ea utimur, & hoc modo: Si quis peculatus accuſatur, quòd uaſa argẽtea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe; poßit dicere, cùm definitione ſit uſus, quid ſit furtim, quid peculatus; ſecum furti agi, nõ peculatus oportere. Hæc particio legitimæ cõſtitutionis his de cauſsis rarò uenit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiũt, & cauſſa cadit is, qui nõ, quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, ut antè, ſi reo cõmodũ ſit, iudicium in accuſatore fiat, utrũ illi liceat accuſare, nec ne. Ex ratiocinatione controuerſia conſtat, cùm res ſine propria lege uenit in iudicium, quæ tamẽ ab aliis legibus ſimilitudinem quãdã aucupatur. Ea eſt huiuſmodi: Lex eſt, Si furioſo exiſtet, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et lex, Qui parentem necaſſe iudicatus erit, is obuolutus, et obligatus culeo deiiciatur in pfluẽtẽ. Et lex, Pater familiâs uti ſuper familia, pecunia ue ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex, Si pater familiâs inteſtato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorũ gentiliũq; eſto. Malleolus iudicatus eſt matrẽ necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutũ eſt, & ſoleæ ligneæ pedibus

inductæ

inductæ sunt,& in carcerem ductus est. Qui defendebant eum,tabulas in carcerem afferunt,testamentũ ipso præsente cõscribunt,testes ritè affuerũt,de illo supplicium paulò pòst sumitur. Ii,qui hæredes erãt,testamento hæreditatẽ adeunt. Frater minor Malleoli,qui eũ oppugnauerat in eius periculo,suam uocat hereditatem lege agnationis. Hîc certa lex in rẽ nulla affertur,& tamen multæ afferuntur,è quibus ratiocinatio nascitur,quare potuerit,aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes eßent legitimæ cõstitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali cõstitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est,cùm factum conuenit,sed, iure an iniuria factum sit,quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta,altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cùm id ipsum, quod factum est,ut aliud nihil foris [illegible]umatur, rectè factum esse dicemus. E[illegible]t huius[illegible]us quidã nominatim [illegible]pell[illegible]t in scena: cum eò Accius ini[illegible] nihil aliud defendit,nisi licere nominari e[illegible]omin[illegible] scripta dentur agẽda Assumptiua p[illegible]est,tũ [illegible]defensio infirma est, sed, assu[illegible]extranea re[illegible]mprobatur. Assumptiuæ partes s[illegible]quattuor,cõ[illegible]o,remotio criminis, translatio criminis,compara[illegible]oncessio est,cũ reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem,& deprecationem. purgatio est, cùm consultò se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam,imprudẽtiam, necessitatem. Fortunam, ut Cepio ad tribunos pl. de amißione exercitus. Imprudentiã,ut ille,qui de eo seruo, qui

uo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit; cum is seruus manumißus testamento esset. Necessitudinem; ut ille, qui ad diem commeatus non uenit; quòd eum aquæ interclusißet. Deprecatio est, cùm & peccasse, & consultò fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereantur. Hoc, in iudicio nō potest fere usu uenire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa rectè facta esse constant. Hoc modo in loco communi per amplificationē iniÿciemus: Quòd si hoc fecisset tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conueniret; uerùm nihil postulat ignosci. Ergo in iudiciū non uenit: at in senatum, aut ante imperatorem, & in conciliū talis caussa potest uenire. Ex [illegible]atione criminis caussa cōstat, cùm fecisse nos non negamus, sed aliorū peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cùm se defendit, in matrem [illegible] confert crimen. Ex [illegible]ione criminis caussa [illegible]t, cùm [illegible] non crimen, sed culpam ipsam amou[illegible]us, & [illegible] transferimus, uel in rem quam piam [illegible] in hominem transfertur, ut si accusetur [illegible] Sulpicium se fateatur occidisse, & [illegible] defendat, & eos dicat non modò imp[illegible], sed ratio[illegible] quoq; ostendisse quare id facere [illegible]. In rem [illegible]ertur, ut si quis, ex testamento qu[illegible] facere iußus sit, explebisci to uetetur. Ex comparatione criminis caussa constat cùm dicemus neceße fuisse alterutrum facere, & id quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea caussa huiusmodi est: C. Pompilius, cùm a Gallis obsideretur, neq; effugere ullo modo posset, uenit cum hostium duce in

*collocutionem: ita discesit: ut impedimenta relinque-
ret, exercitum deduceret: satius esse duxit amittere
impedimenta, quàm exercitum: exercitum eduxit,
impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quæ cō-
stitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis
uideor ostendisse nunc, quo modo eas, & qua uia tra
ctari conueniat, demonstrandum est, si prius aperui-
mus, quid oporteat ab ambobus in caussa destinari,
quò ratio omnis totius orationis conferatur. Cōstitu
tione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio
est, quæ caussam facit, & continet defensionem, hoc
modo: (ut docendi caussa in hac potisimum consista
mus) Orestes cū fatetur se occididisse matrem, nisi at
tulerit facti rationem, peruertit defensionem: ergo
affert eam, quæ nisi intercederet, ne caussa quidem es-
set. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo,
ut ostendi, ratio ea est, quæ continet defensionē, sine
qua nec parua quidem dubitatio potest remorari da
mnationē. Inuenta ratione, firmamentum quærendū
est. i. quod continet accusationem, quod affertur cōtra
rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id con
stituetur hoc modo: Cùm usus fuerit Orestes ratione
hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meum occide
rat: utetur accusator firmamento, hoc modo: Sed non
abs te tamen occidi, neq; indemnatam pœnas pende
re oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamen
to accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quam
nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea con
stituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis de
fensione, hoc modo: Cùm dicat Orestes, se patris ul*

ciscendi

ciscendi caussa matrē occidisse, rectum'ne fuerit, à filio sine iudicio Clytēnestrā occidi. Ergo hac ratione iudicationē inueniri cōuenit. Inuēta iudicatione omnē rationē totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus cōstitutionibus & partibus constitutionū hac uia indicationes reperientur, præterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fecerit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio, Occidisti Aiacem. Inficiacio, Nō occidi. Iudicatio, Occiderit'ne. Ratio omnis utriusq; orationis, ut antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt cōstitutiones, aut partes constitutionum: iudicationes, quoq; plures erunt in una caussa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucidè quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. nūc, quoniā satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponore, ne qua propter multitudinem litterarum poßit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem hæc tardius, quàm studes, absoluētur: cùm rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. ueruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus industria, ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatißimè tuæ largimur uoluntati.

curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam cō feratur. Postea admonuimus esse caussas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes cōstitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unā quanq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oporteret: quorum utrunq; pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationem uti oporteat. qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primū ergo quæremus, quēadmodū quanq; caussam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem; quæ prima, & difficillima est potissimū consideremus.

In caussa. Coniectura

IN caussa coniecturali, narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum nusquam uentū, aut abitum, nihil deniq; factū sine caussa putetur. Defensoris narratio simplicē & dilucidā expositionē debet habere cū attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signū, argumentum, consecutionem, approbationem. Horum unum quodq; quid ualeat, aperiemus.

Probabile.

Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & à simili turpitudine hominē nunquā abfuisse. Id diuiditur in caussam, & inuitam. Caussa est ea: quæ induxit ad maleficium cōmodorū spe: aut incōmodorū euitatione: ut cū quæritur, nū quod commodū maleficio, acquisierit, num honorē, num pecuniam, num dominationē, num ali-

aliquã cupiditatẽ amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere: aut nũ quod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorẽ, supplicium. Hic accusator in spe cõmodi, cupiditatẽ ostẽdet aduersarij in uitatione incõmodi formidinẽ augebit. Defensor autem negabit fuisse caussam, si poterit: aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionẽ maleficii deuocari. Deinde uita hominis ex antè factis spectabitur. In quo primũ considerabit accusator, nũ qando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret nũ quando uenerit in similẽ suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, ut ad eã caussã peccati, quã paulò antè exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ caussa fecisse, ostẽdet eũ semper auarũ fuisse; si honoris, ambitiosum: ita poterit animi uitiũ cũ caussa peccati conglutinare. Si nõ poterit par uitiũ cũ caussa reperire, reperiat dispar. Si nõ poterit auarũ demonstrare, demõstret corruptorẽ uel perfidiosum, si quo modo poterit. Deniq; aliquo aut quàm plurimis uitiis contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperàm fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur aduersarius, dicet, facta, non famam spectari oportere: illum antè occultasse sua flagitia: se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiã, stultitiã, adolescentiã, uim, persuasionẽ: quibus de rebus uituperatio eorũ, quæ extra

id cri-

id crimẽ erunt, nõ debeat aßignari. Sin uehemẽter hominis turpitudine impedietur, & infamia: prius dabit operam, ut falsos rumores dißipatos esse dicat de innocente, & utetur loco communi: Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus aduersariorũ apud iudices dicere. Collatio est cùm accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat; aut alium neminem potuisse perficere, nisi aduersarium; aut eũ ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut non æq; cõmode potuisse; aut cũ effugisse alias rationes cõmodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor, demonstret, oportet, aut aliis quoq; bono fuisse, aut alios quoq; id, quo de ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spẽ perficiendi: spẽ celandi. Locus quæritur celebris an desertus: semper, an tum, cùm id factũ sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus: publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse poßit. Horũ qđ reo, accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facilè quiuis, caussa posita, posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cetera facilè comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, noctu an interdiu, & qua diei, & qua noctis hora factum esse dicatur, & huiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satis'ne longum

Collatio

Signum.

Locus.

Tempus.

Spatium.

ratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: Si telum, si uestimentum, si quid eiusdem relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco comprehensus, aut uisus sit transacto negotio: quo in loco res gesta dicatur.

Consecutio est, cùm quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cùm ad eum uentum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet: eũ usq; adeò præmeditatum fuisse quid sibi esset usu uenturũ, ut confidentissimè resistens responderet: quæ signa confidentiæ, non innocentiæ sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotũ esse dicet. Si nõ pertimuerit, fretum innocẽtia negabit esse commotũ. Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atq; communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator nemo potest uti, & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in caussa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In caussa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cùm auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cũ misericordiam captat, & cùm accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cùm accusatoris, tum defensoris; à testibus, contra testes; à quæstionibus, contra quæstiones; ab argumentis, contra

Cõsecutio. Appobatio. Locus accusatori proprius.

argu-

argumenta;a rumoribus,contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem & uitam testium; & constantiam testimoniorum. Contra testes, uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant,aut scire illos non potuisse,aut cupidè dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebũt. A quæstionibus dicemus,cũ demonstrabimus, maiores ueri inueniendi caussa, tormentis & cruciatibus uoluisse quæri; & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant,dicant. Et præterea confirmatior hæc erit disputatio,si quæ dicta erũt argumẽtãdo,ijsdẽ uijs, quibus omnis cõiectura tractatur, trahemus ad uerisimilẽ suspicionem:idemq; hoc in testimonijs facere oportebit. contra quæstiones hoc modo dicemus: Primũ maiores uoluisse certis in rebus interponi quæstiones,ut quæ uerè dicerentur,seruari,quæ falsò in quæstione pronuntiarentur, refelli poßent, hoc modo: Quo in loco quid positũ sit,et si quid esset simile, quod uideri,aut aliquo simili signo percipi posset:deinde dolori credi non oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad comminiscendũ, quòd denique sæpe scire aut suspicari poßit, quid quæsitor uelit audire:quod cũ dixerit, intelligat sibi finẽ doloris futurũ. Hæc disputatio comprobabitur,si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione:idq; partibus cõiecturæ,quas antè exposuimus,facere oportebit. Ab argumẽtis & signis & ceteris locis,quibus augetur suspicio,dicere hoc modo cõuenit:

Cùm

Cùm multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quam testibus: hæc enim eo modo exponi, quomodo re uera sunt gesta; testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta & signa, & ceteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse, quam non suspicionibus quiuis poßit criminari: deinde unã quanq; suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostẽdamus, nihilo magis in nos eam, quàm in aliũ quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coiecturam & suspicionẽ firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid: & dicemus caussam non fuisse, quare quispiam confingeret & cõminisceretur. Et præterea si ceteri falsi soleant esse, argumẽtabimur hunc esse uerum. Contra rumores dicemus primùm, si docebimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus: & aliquã aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse: aut uerũ rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neq; tamen ei rumoris nos fidem habere dicemus, ideo quòd quiuis homo poßit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dißipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis esse uidebitur, argumentãdo famæ fidẽ poterimus abrogare.

tentia sic dicemus: Primū laudabimus scriptoris commoditatē atq; breuitatē, quòd tantū scripserit quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit nō necessariò scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium uerba, & litteras sequi, negligere uoluntatē. Deinde id, quod scriptū sit, aut nō posse fieri, aut nō lege, nō more, non natura, nō bono & æquo posse fieri: quæ omnia scriptorē uoluisse quā rectissimè fieri, nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta sint, iustissimè facta. Deinde cōtrariā sententiā aut nullam esse aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut nō constare cum superioribus, & inferioribus sententiis, aut cum iure cōmuni, aut cū aliis legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & cōtra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum & stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorū uolūtas et expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & uolūtatem scriptoris non interpretetur. Cùm quæ leges inter se discrepent, uidendum est primùm: num quæ obrogatio aut derogatio sit. Deinde utrū leges ita dissentiāt, ut altera iubeat, altera uetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse qđ cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio permissione. Itē illa defensio tenuis est, cùm ostēditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum uel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cùm hæc erunt considerata, statim nostræ

Si duæ leges contrariæ.

legis

legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uolūtatem, & eam trahemus ad nostræ caussæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris. utrum cum ea faciat: de qua parte posterius disseremus. Si ambiguū esse scriptum putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi posit, hoc modo tractandum est, Primum, sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod aduersarii interpretantur, scriptor fieri uoluißet, ostendendum est. Deinde, id quod nos interpretemur, & fieri posse, & honestè, rectè, lege, more, naturè, æquo & bono fieri posse: quod aduersarii interpretantur, à contrario: nec esse ambiguè scriptum, cū intelligatur utra sententia uera sit. Sūt qui arbitrantur ad hanc caussam tractandam uehementer pertinere cognitionē amphibologiarū eā, quæ à dialecticis profertur. nos uerò arbitramur, nō modò nullo ad iumento esse, sed potius maximo impedimēto. omnes enim illi amphibologias aucupātur, eas etiā, quæ ex altera parte sententiā nullā possunt interpretari. itaq; & alieni sermonis molesti interpellatores, & scripti tū odiosi, tū obscuri interpretes sunt: & dum cautè & expeditè loqui uolunt, infantißimi reperiuntur. ita dum metuunt, in dicendo nequid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. uerùm horū pueriles opiniones rectißimis rationibus, cùm uoles, refellemus. in præsentia hæc interserere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam contemneremus. Cùm definitione utemur, primùm af-

Si ambiguum.

De difinitione.

fere-

feremus breuẽ uocabuli definitionem, hoc modo: Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat: quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratus consilia. Nempe igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cùm pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego nõ affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, meiestatem omnem interire non passus sum. Primùm igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam caussæ discribetur. Deinde factum nostrum cũ uerbi descriptione coniungetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoq; exiuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in trãslationibus primũ, nũ aliquis eius rei actionem, petitionẽ, aut executionem habeat, quẽ non oporteat: num alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus & moribus, æquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali, absoluta. In caussa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dißimilis. Deinde utrum consultò de ea re scriptum non sit, quòd noluerit cauere, an quòd satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem reuertamur.

De translatione.

De caussa rationali.

Abso-

moribus caußa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, & ex hominis dignitate. Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerunt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio, aut in foro ante meridiẽ caußam coniicito. Sunt itẽ pacta, quæ sine legibus obseruãtur ex conuẽtu, quæ iuri præstare dicũtur. His igitur partibus iniuriã demõstrari, ius confirmari cõuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciẽdũ uidetur. Cùm ex cõparatione quæretur, utrũ satius fuerit agere id, qđ reus dicat se fecisse, aut id quod accusator dicat oportuisse fieri; primũ quæri conuenit, utrũ fuerit utilius ex contentione, hoc est. utrũ uenustius, facilius, cõducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotiũ gestum. Deinde quæretur, potuerit ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defensore contrà refelletur argumentatio cõiecturalis, aliqua probabili caussa, de qua antè dictum est. His locis ita tractatis, accusator utetur loco cõmuni in eum qui inutile utili præposuerit, cum statuendi nõ habuerit potestatẽ. Defensor contra eos, qui æquũ censeant, rem perniciosam utili præponi, utetur loco communi per conquestionẽ: & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent: & tempus locum, rem, deliberationem suam

Ex pacto.

De comparatione.

Trãslatio. *ponet ante oculos. Translatio criminis est, cũ ab reo facti caussa in aliorum peccatum transfertur. In qua primùm quærendũ est, iure ne in alium crimen trãsferatur. Deinde spectandum est, an æquè magnum sit illud peccatum quod in alium transferatur, atq; illud, quod reus suscepisse fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius antè peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium antè fieri. Deinde cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censebat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduersariis percunctabitur accusator quid futurum sit, si idem ceteri faciãt, ut de indemnatis supplicia sumant, quòd eos idem fecisse dicant. Quid si ipse accusator idem facere uoluisset? Defensor eorum peccati attrocitatem proferet, in quos crimẽ trãsferetur: rem, locum tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, existiment aut non potuisse, aut non*

Concessio. *fuisse utile, rem in iudicium uenire. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio est, cùm consultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm partibus ostendendum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primùm, considerandum est, utrum per culpam uentum sit in necessitudinem, nũ culpam ueniendi necessitudo fecerit. Deinde querendum est, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is, qui in necessitudinem caussam confert, ex-*

per-

pertus'ne sit, quid contrà facere, aut excogitare pos-set. Deinde, nũ quæ suspiciones ex cõiecturali constitu tione trahi possint, quæ significent id consultò factum esse, quod necessariò accidisse dicitur. Deinde, si maxi mè necessitudo quæpiam fuerit; conueniat'ne eam sa-tis idoneam putari. Si autem inprudentia reus se peccasse dicet, primùm quæretur, utrum potuerit sci-re, an non potuerit. Deinde, utrum data sit opera ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an cul-pa. nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracũ diam fugisse rationem dicet: is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia. quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur. Deinde, coniectu rali cõstitutione quæretur, utrum scierit, an, ignoraue rit: & considerabitur, satis'ne imprudentia præsidij debeat esse, cùm factum esse constet. Cùm in fortunam caussa conferetur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere; eadẽ omnia uidentur consideranda, quæ de necessitudine præscripta sunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter se finitimæ sunt, ut in omneis eadem ferè possint accõmodari. Loci cõmunes in his caussis: Accusatoris contra eum, qui cùm se peccasse confitea tur, tamẽ oratione iudices de moretur: Defensoris, de humanitate, misericordia, uoluntatem in omnibus re bus spectari conuenire; & quæ consultò facta nõ sint, in ijs fraudẽ esse non oportere. Deprecatione utemur, cùm fatebimur nos peccasse, neq; id imprudenter, aut fortuitu, aut necessariò fecisse dicemus, & tamẽ igno sci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quæritur ex ijs locis, si plura aut maiora officia, quàm malefi-

Deprecatio.

cia uidebuntur cõstare: si qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit: si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit: si ipse ille supplex, mansuetus & misericors in potestatibus ostendetur fuisse: si ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio & recto studio commotus fecit: si tali de caussa alijs quoq; ignotum est: si nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, si eum missum fecerimus: si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc caussa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus, sed: quòd potest uel ad senatum, uel ad consilium uenire, non uisa est superseden-

Remotio criminis.

da. Cùm à nobis crimen remouere uolemus, aut in rẽ, aut in hominem, nostri peccati caussam conferemus. Si caussa in hominem conferetur, quærendum erit primũ, potuerit ne tãtum, quantũ reus demonstrabit is, in quem caussa cõferetur: & ecquonam modo aut honestè, aut sine periculo potuerit obsisti: si maximè ita sit, nũ ea re cõcedi reo cõueniat, quod alieno inductu fecerit, deinde in coniecturalem trahetur cõtrouersiã & quæretur, nũ consultò factum sit. Si caussa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de necessitudine præcepimus, cõsideranda erunt.

Argumẽtationes quomodo sint tractandæ.

QVONIAM *satis ostendisse uidemur quibus argumentationibus in unoquoq; genere caussæ iudicialis uti cõueniret, consequi uidetur, ut doceamus, quem*

admo-

admodum ipsas argumentationes ornatè,& absolutè tractare possimus. nam ferè non difficile est inuenire, quid sit caussæ adiumento: difficillimum uerò est inuentum expolire,& expeditè pronuntiare. hæc enim res facit, ut neq; diutius, quàm satis sit, in eiusdem locis commoremur, neq; eódẽ identidem reuoluamur, neq; inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps transeamus. Itaq; hac ratione & ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus:& auditor cũ totius caussæ, tum uniuscuiusq; argumentationis distributionem percipere,& meminiße poterit. Ergo absolutißima,& perfectißima argumentatio est ea, quæ in quinq; partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationẽ, complexionem. propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit, quod probare uolumus. Ratio est caussa, quæ demonstrat id uerum esse, quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expositam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandæ, & collocupletandæ caussa confirmata argumentatione. Complexio est, quæ concludit, breuiter colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinq; partibus ut absolutißimè utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Caussam ostendemus Vlyßi fuisse quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. uidebat illo incolumi, se incolumem non futurum. sperabat illius morte, se salutem sibi compa-
 rare.

rare. consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonim dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium uerebatur: & consuetudo peccandi, maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim qui minima peccata cum caussa suscipiunt, tum uerò illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes, si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate, si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? nam cùm feras bestias uideamus alacres & erectas uadere, ut alteri bestiæ noceant: non est incredibile putandum istius quoq; animum ferum, crudelem atq; inhumanum cupidè ad inimici perniciē profectum; præsertim cùm in bestijs nullam neq; bonam, neq; malam rationem uideamus, in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum caussam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficium; & si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstraui; non est dubium quin confiteatur caussam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus

tibus constat: sed ea non semper necesse est uti tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio., & res tenuis, aut humilis: tum exornatione & complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, puam exposui, ratio est habenda. Ergo amplißima est argumentatio quinque partita; breuißima est tripartita; mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

GENERA *duo sunt uitiosarũ argumentationum, unũ, quod ab aduersario reprehendi potest, idq́; pertinet ad caussam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sit quæ reprehensione confutari cõueniat, quæ tacitè cõtemni, atq; uitari sine reprehẽsione, nisi exmepla subiecero, intelligere dilucidè non poteris. Hæc cognitio uitiosarũ argumẽtationũ duplicen utilitatem afferet: nã & uitare in argumẽtatione uitiũ admonebit, & ab aliis non uitatũ cõmoda reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus perfectam & plenam argumentationem ex quinque partibus constare: in unaquaque parte argumentationis, quæ uitia euitanda sunt, consideremus, ut & ipsi ab his uitiis recedere, & aduersariorũ argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare posſimus. Expositio uitiosa est, cùm ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessa-* Argumentationes uitiosæ.

riò est omnibus attributum: ut si quis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationẽ, ut non curat quærere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facilè reprehẽdemus expositionẽ, cũ ostẽdemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cùm id, quod rarò fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu, neq; præteriens in amorem incidere: nã cùm nõ nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cùm ille neminem dixerit, omnino nihil differt rarò id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cùm omnes res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneã præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hæredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco uisi nunquam sunt: inimicum nullum habebat: relinquitur, si neq; à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quòd alteri non erant, alteros nõ habebat, ut abs te sit interemptus. nam in huiuscemodi expositione, reprehensione utemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: uelut in hoc excẽplo cũ dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. cùm hoc modo illorum collectionem disturbauerimus; nobis latiorem locum defendendi relin-

Expositio uitiosa.

relinquemus. ergo hoc quoq; uitandum est in expositione, nequando cùm omnia collegisse uideamur, aliquam idoneã partem reliquerimus. Item uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si cùm plura sint, pauciora dicamus, hoc modo. Duæ res sunt, iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquit quispiã. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid deniq; alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & pluradicimus, hoc modo: Tres res sunt, quæ omnes homines sollicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum & cupiditatẽ: quoniã ægritudinem cum utraq; re cõiũctã esse necesse est. Itẽ uitiosa expositio est, quæ nimiũ longè repetitur, hoc modo: Omniũ malorũ stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immẽsæ porrò cupiditates infinitæ, & immoderatæ sunt: hæ pariũt auaritiã: auaritia porrò hominẽ ad quoduis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduersarij nostri hoc in se facinus admiserũt. Hîc id, quod extremũ dictũ est, satis fuit exponere, ne Enniũ et ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

Enumeratio falsa.

Vide Crinitũ lib. 15. cap. 6

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:
Ne'ue inde nauis incohandæ exordium
Cepisset, quæ nunc nominatur nomine
Argô, qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquã hera errans mea, domo efferret pedẽ

Medea

Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.
nam hîc satis erat dicere, (si id modò, quod esset satis, curasset poeta)
Vtinam'ne hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.
Ergo hac quoq; ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedēdū est. non. n. reprehensione eget, sicut aliæ cōplures, sed sua sponte uitiosa est.

Ratio uitiosa. VITIOSA ratio est, quæ ad expositionem non est accōmodata uel propter infirmitatē, uel propter

Infirma. uanitatem. Infirma ratio est, quæ non necessariò ostendit ita esse, quemadmodum expositū est: uelut apud Plautum,

Amicum castigare ob meritam malam noxiam,
Immane est facinus; uerùm in ætate utile,
Et conducibile.

Hæc expositio est. uideamus quæ ratio afferatur.

Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est nō ex eo, quod fieri cōuenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est, quæ

Vana. ex falsa caussa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nam ex eo uerißima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia est uitādā: affert enim socordiam atq; desidiā. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam caussam affert expositionis: uelut Pacuuius, Fortunam insanam esse & cæcam & brutam perhibent philosophi,
Saxoq; instare globoso prædicant uolubili:

Ideoq;

Ideoq; quò saxũ impulerit fors, eò cadere fortunam
Autumant.
Cæcã ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo
sese applicet.
Insanã autẽ aiũt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit:
Brutã, qa dignũ atq; indignũ nequeat internoscere.
Sunt autem alii philosophi, qui contra fortuna negãt
Miseriã esse ullã, sed temeritate omnia regi. id magis
Verisimile aiunt, quod usus reapse experiũdo edocet.
Velut Orestes modò fuit rex, modò mendicus factus est.
Naufragio res cõtigit. nẽpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cũ ait, uerius esse temeritate, quàm fortuna res regi. nam utraque opinione philosophorũ fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ uidetur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: Magno malo est omnibus auaritia, iccirco quòd homines magnis & multis incõmodis conflictantur propter immensã pecuniæ cupiditatẽ. Nam hîc aliis uerbis idem per rationẽ dicitur, quod dictum est per expositionem. Itẽ infirma ratio est, quæ minus idoneam, quàm res postulat: caussã subiicit expositioni, hoc modo: Vtilis est sapientia, propterea quòd qui sapientes sunt, pietatem colere cõsueuerunt. Item utile est amicos ueros habere. habes enim quibuscũ iocari poßis. Nã huiusmodi in rationibus non uniuersali neq; absoluta, sed extenuata ratione expositio cõfirmatur. Item infirma ratio est, quæ uel alii expositioni potest accommodari, ut fa-

ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem quare caca; eandem, quare bruta fortuna dicitur.

Confirmatio uitiosa.

IN confirmatione rationis multa uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sũt uitia, proptereaq; diligentius consideranda sunt, quòd accurata confirmatio rationis totam uehementissimè comprobant argumentationem.

Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam si improbum Chresphontem existimaueras:
Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus:
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut, ex cõtrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur, Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus est; bene locaui: sin autem est improbus;
Diuortio te liberabo incomodis.

Ex simplici parte reprehendẽtur, si ex dulplici cõclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras:
Cur me huic locabas nuptiis? Duxi probum,
Erraui, pòst cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius cõclusionis duplex est, acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est confirmatio rationis, cùm ea re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, ægrotasse: aut, necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem.

stantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habent, si non cetera quoq; similia concurrant: quòd si concurrerint, nõ nihil huiusmodi signa adaugent suspicionem. Item uitiosum est, cùm uel in aliũ, uel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in aduersarium dicitur potest conuenire, hoc modo: Miseri sunt, qui uxores ducunt: aut ut duxisti alteram. Item uitiosum est id, quod uulgarem habet defensionẽ, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impunè in maxima peccata dilabentur. Item uitiosum est, cùm id pro certo sumitur, quod inter omnes nõ constat, quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo: Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum atque inferum. Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam. Nam ita pro suo iure hoc exemplo usũ Chresphontem Ennius inducit, quasi iã satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Itẽ uitiosum est, quod iã quasi serò atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mẽtẽ mihi si uenisset quirites, non commisissẽ, ut hunc in locũ res ueniret: nã hoc aut hoc fecissem: sed metũ hæc ratio fugit. Itẽ uitiosũ est, cũ id qđ in aperto delicto positũ est, tamẽ aliqua leui tegitur defẽsione, hoc modo:

Cùm te expetebant omnes, florentißimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam paro.

Itẽ uitiosum est, quod in aliã partẽ, ac dictũ sit, potest accipi. Id est huiusmodi, ut si quis potens hac factiosus in concione dixerit: Satius est uti regibus, quàm malis legibus. Nam hoc tametsi rei arguendæ

caussa potest sine malitia dici:tamen propter potentiam eius,qui dicit,non dicitur sine atroci suspicione. Item uitiosum est, falsis aut uulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt huiusmodi,si quis dicat iniuriã nullam esse, nisi quæ ex pulsatione,aut conuicio constet. Vulgares sunt, quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt,ut si quis dicat, Quadruplator,ut breuiter describam,capitalis est:est enim improbus,& pestifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris,quàm furis, quàm sicarij aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumento sumere quod in disquisitione positum est: ut si quis quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum;ei rei testimonium esse, quòd sibi furtum fecerit. Item uitiosum est controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit censores istum nobis satisfacere, ex eo quòd ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat:quòd si ad exercitum non uenisse,it ne tribuno militum diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res,sed impedita & in simili controuersia posita exẽpli loco profertur. Item uitiosum est, cùm id, de quo summa controuersia est,parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Apertè fatur dictio,si intelligas:
Tali dari arma, qualis qui gesſit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo:
Quæ ergo profiteor esse mea.nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier.
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item uitiosum est, ipsũ sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quæ antè dixerit, dicere, hoc modo:

Qua caussa accusem hunc, nequeo exputãdo euoluere.
Nan si ueretur: quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet:
Quid eum accusem, quid id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostendisse quare non accusaret. Quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est, quod dicitur contra iudicis uolũtatẽ, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi studẽt, aut homines, quos illi caros habent, lædantur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auditoris uolũtas. Item uitiosũ est, nõ omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit: inq; huiusmodi uitio considerandũ est, ne aut ad rem addatur quid aut quippiam de re detrahatur, aut tota caussa mutata in aliam caussam deriuetur. uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem & uirtutis utilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consultò multi ab reo faciunt angustijs caussæ coacti. uti si quis accusetur ambitu magistratum petijsse, ab imperatoribus sæpe numero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus: sæpe deprehendemus & in huiusmodi deprehensione ostendemus eos de ea re quid di

cant, non habere. Item uitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt: ueluti qui rhetoricam uituperāt, propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constet, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum tumore præditum, corpore decoloratum fuisse constat: ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usq; adeò in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim factum'ne sit quæritur, sed àquo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda sint in altera re curet enumerare: quæ in altera re incommoda sint, uelut depressa prætereat, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Item uitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem uituperari cùm alteram laudes. Quod genus, si quæratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis. quod reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut cùm alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidè pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine & uocabula eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optimè iudicare: uelut Sulpicius qui intercesserat, ne exules, quibus caussam dice-

dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cùm eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationẽ: nam non exules, sed ui eiectos se reducere aiebat: perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quasi non omnes, quibus aqua & igni interdictum est, exules appellentur. uerum illi fortasse ignoscimus, si cũ caussa fecit: nos tamẽ intelligamus uitiosum esse intẽdere controuersiam propter nominum mutationem.

QVONIAM exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, & ceteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem: quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dißimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibi ipsi obest, qui affert. exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut improbum, ut non sit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res iudicata uitiosè profertur si aut dißimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi ut aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersarij proferri poßint. Itẽ uitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nã id tantùm augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: Vt si quis quem arguat hominem occidisse, & antè quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indi-

Exornatio uitiosa.

gnius esse, quàm hominem occidere. non enim utrum indignum sit an nõ, sed factum ne sit, quæritur. Cõplexio uitiosa. *Cõplexio uitiosa est, quæ non ut quidq; primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit; ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratũ sit.*

Conclusiones. CONCLVSIONES, *quæ apud Græcos* ἐπίλογοι *nominantur, tripartitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quattuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.* Enumeratio. *Enumeratio, est, per quam colligimus, & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur, non redintegretur oratio; & ordine, ut quicquid erit dictum, referemus; ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. ficta enim, & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij uenditandi, uel memoriæ ostentandæ caussa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione & confutatione.* Amplificatio. *Amplificatio est res, quæ per locum communem instigationis auditorum caussa sumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissimè sumuntur ad augendi criminis caussa. Primus locus sumitur*

ab auctoritate, cum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit diis immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis senatui: item maximè quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cùm consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocißimum est; an ad superiores, quod genus hi sunt, à quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum, si omnibus idem cōcedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum aut incommodorum cōsequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicum corrigere poßit. Quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cùm ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefariū, tyrannicum esse: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerū caussa

bella suscipiuntur & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quò maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cùm dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere: quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negocio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, ut agi res, & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione.

Misericordia mouetur animus

Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq; incommodis simus comparatione. Si quæ nobis futura sint, nisi caussam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos sollicitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum, aut fortunam conquereremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. nihil enim lacryma ci

tius

tius arescit. Ferè locos obscurissimos totius artificii tractauimus in hoc libro: quàpropter huic uolumini modus hic sit: reliquas praeceptiores, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Haec si ut conquisitè conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, & nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaq; preceptione laetabere; ut scientior eris praeceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. uerùm haec futura satis scio: te enim non ignoro: sed nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, quod libentissimè facimus, tuae uoluntati rectissimae morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER III.

AD OMNEM iudicialem caussam quemadmodum conueniret inuẽtionem rerum accommodari, satis abũdanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerũ inueniendarũ, quae pertinebant ad caussas deliberatiuas & demõstratiuas, in hunc librũ trãstulimus, ut omnis inueniendi praeceptio tibi quamprimùm persolueretur. Reliquae quattuor partes erãt artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronũtiatione, & memoria. de elocutione, quia

plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. interea prima quæque & nobiscum, cùm uoles & interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi posis. nunc tu fac ut attentum te præbeas. nos proficisci ad instituta pergemus.

De genere deliberatiuo.

DELIBERATIONES *partim sunt huiusmodi, ut quæratur utrum potius faciendum sit; partim huiusmodi, ut quid potissimum faciendum sit, consideretur, hoc modo: Vtrum potius Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consultet, cùm ex Italia Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt. ut si de liberet senatus, captios ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam caussam ueniunt in deliberationem & consultationem: ut si deliberet senatus, bello Italico soluat' ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri: partim & porpter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam caussam ueniunt in consultationem, ut si deliberet senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rē accōmodabitur. In quibus extranea caussa cōficiet deliberationem, in his ea ipsa erit caussa adaugenda aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui sententiam*

tiam

tiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur, tutam & honestam. Tuta est, quæ conficit instantis aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrunq; sumemus coniunctim. Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiusmodi res. Vtilitas. Vis.

Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mentitiones, & ceteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectum & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij. itē appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & usus complurium negotiorū. Iustitia est æquitas, ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerū magnarū appetitio, & rerū humiliū contemptio, & laboris cū utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum commodis cōferemus, cum alterum sequi, uitare alterū cohortemur. aut si qua in recohortabimur aliquē, cuius rei aliquā disciplinabilem scientiam poterimus habere, & quo modo, aut qua quidq; ratione fie Dolus Rectum. Prudentia. Iustitia. Fortitudo. Modestia. Prudentiæ partes.

ri oporteat, ostendemus. aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriã poterimus habere: qua in re facilè, id quod uelimus, exemplo allato persuadere poßimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicũ dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus ulcisci malè meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandam: si leges & mores ciuitatis egregiè dicemus seruari oportere: si societates, atq; amicitias studiosè dicemus coli conuenire: si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiosè colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates castè colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate a uia recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus æquabile ius statui conuenire. His atq; huiusmodi partibus iustitiæ si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus; iustã esse ostendemus, contrarijs iniustam. ita fiet, ut eisdem locis & ad suadendũ, et ad dissuadendũ simus parati.

Iustitiæ partes.

Sin furtitudinis retinendæ caussa faciendũ quid esse dicemus; ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. item, à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorẽ mortẽ turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei ueritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria,

Fortitudinis partes.

tria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quælibet suscipere laborem. Modestiæ partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum uituperabimus si unâ quanq; rē certo naturæ termino definiemus. si deniq;, quod cuiq; satis sit, ostendemus, & nimiùm progredi dissuadebimus, & modum unicuiq; rei statuemus. Huiusmodi partes sunt uirtutis amplificandæ, si suadebimus; attenuandæ, si ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur, quæ suprà demonstraui. nam nemo erit, qui censeat à uirtute recedendū. uerùm aut res huiusmodi non dicatur esse, ut uirtutem poßimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quàm in his uirtus constare ostendatur. Itē si quo pacto poterimus, quam is, qui contradicet, iustitiam uocarit. nos demonstrabimus ignauiam esse & inertiam ac prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod conficit honestam et præsentem & sequentem commemorationem. Hoc nos eò à recto separauimus, non quòd hæ quattuor partes, quæ subijciuntur sub uocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquàm ex recto laudabile nascatur; tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. neq; enim solum laudis caussa rectum sequi conuenit: sed si laus consequi

Modestiæ partes.

Laudabile.

tur

tur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cùm igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placet, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus socijs aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq́; nostris. Cùm huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio caussæ. Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ijsdem rationibus, quibus in iudiciali caussa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi caußis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atq; honestam: si utrunque poterimus ostendere, utrunq; pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim, & consilium. nam quod in docendo rei dilucidandæ caussa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incidēt, quadripartita diuisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quos antè ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consulatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui à Pœnis circunseßi deliberant quid agant: qui tutam ratio-

rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: nec deos quidē esse auxilio ijs, qui se inconsultò in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationem honestam, his locis utetur: uirtutem nullo tempore relinquendam; uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse: considerare quæ sit turpitudo consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi, necesse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultrò ad mortem proficisci esse præclarum: fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere: eum tutè uiuere, qui honestè uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his & iudicialibus caussis uti solemus, nisi quòd his maximè conducit quam plurima rerum antè gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus caussæ transeamus.

De genere demonstratiuo. Laus.

QVONIAM *hæc caussa diuiditur in laudē & uituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt; ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, sodalitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his*

sunt

sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda; ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constat, ut prudẽtia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ cõtraria sunt. Erit igitur hæc cõfirmatio, et cõfutatio nobis. In huiusmodi caussa principiũ sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorũ, qui audiẽt, persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd caussa necessitudinis intercedat; aut studio, quòd eiusmodi uirtutis sit, ut omnes commemorare debeant uelle; aut quòd rectum sit, ex alio rum laude ostendere qualis noster animus sit. Si uitu perabimus, aut meritò facere, quòd ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse ab omnibus unicam malitiam atq; nequitiam cognosci; aut quòd placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis consequi non possimus: omnes homines illius uirtutes prædicare oportere; ipsa facta omnium lau datorum eloquentiam ante ire. Si uituperabimus, ea, quæ uidebimus contraria, paucis uerbis commutatis, dici posse: dicemus, aut paulò antè suprà exem pli caußa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi caussa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoscere, petemus, quoniam in eodem uirtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatus fuerit, sperare

Vituperatio.

nos

nos facilè iis, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contrà uituperatio, quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam dissimiles sunt qui audiant, atq; ille, qui uituperatur, nos sperare eos illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, in certos esse quid potissimum laudemus, uereri, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebunt: quibus sententiis contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas antè commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessariò consequatur: sed si qua inciderit, cùm aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. deinde, ut quæque, quo'ue tempore res erit gestas, ordine dicemus, ut, quid quamq; tutè cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes aut uitia: deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parē aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorū uirtutibus habuisse præsidium. In uituperatione, si bono genere dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, benè & hone-

Vitæ demonstrandi ordo.

honestè, in bonis disciplinis per omnem pueritiam: in uituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura in laude: si sit dignitas atq; forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum ceteris, detrimento atq; dedecori: si uires atq; uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industriis dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperãtia cupiditatum. In uituperatione, si erunt hæc corporis commoda, malè his usum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formam omnia ipsius culpa & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res; & in his, animi quæ uirtutes, aut quæ uitia fuerint, considerabimus: diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestas, quæ gloria, quæ amicitiæ, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitiis gerendis fecerit; cuius caussa susceperit inimicitias; qua fide, beneuolentia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maximè consideratur, illæ quattuor animi uirtutes erunt accommodandæ; ut si laudemus, aliud iustè, aliud fortiter, aliud modestè, aliud prudenter factum esse dicamus: si uituperemus, è contrario aliud iniustè, aliud ignauè, aliud immodestè, aliud stultè factum esse dicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita

tita diuiſio laudis & uituperationis, ſi illud etiam aſſumpſerimus, non neceſſe eſſe, nos omnes has partes in laudem aut uituperationem transferre: propterea quòd ſæpe ne incidunt quidem; ſæpe ita tenuiter incidunt, ut non ſint neceſſariæ dictu. quapropter eas partes, quæ firmiſsimæ uidebuntur, legere oportebit. Concluſionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum cauſſæ: in ipſa cauſſa crebras & breues amplificationes interponemus per locos cõmunes. Nec hoc genus cauſſæ, eò quòd rarò accidit in uita, negligentius conſiderandum eſt. neq; enim id, quod poteſt accidere, ut faciendum ſit aliquando, non oportet uelle quàm accommodatiſsimè poſſe facere. Et ſi ſeparatim hæc cauſſa minus ſæpe tractatur: at in iudicialibus et in deliberatiuis cauſsis ſæpe magnæ partes uerſantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoq; genere cauſſæ nonnihil induſtriæ conſumendum putauimus. Nunc abſoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc eſt, inuentione perpolita, atq; ad omne cauſſæ genus accummodata, tempus eſt ad ceteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

De diſpoſitione.

QVONIAM *diſpoſitio eſt, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronuntietur, uidendum eſt, cuiuſmodi rationem in diſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo, unum ab inſtitutione artis profectum, alterũ ad caſum temporis accũmodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, cũ ſequemur eã præceptionem, quã in primo libro expoſuimus, hoc eſt, ut utamur principio, narratione, diuiſione, cõfirmatione, confutatione,*

conclu-

conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptũ est antè, in dicendo sequemur. Itẽ ex institutione artis non modò totas caussas per orationem, sed singulas quoq; argumentationes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per orationes, altera per argumẽtationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ cùm ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmißima argumentatione, aut à litterarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi caussa postulet, fieri oportebit. nam si uehementer au-res auditorum obtusæ uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersariis multitudine uerborum, commodè poterimus principio supersedere, & exordiri caussam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodũ erit, quia non semper necesse est, ad principii sententiã reuerti licebit. Si caussa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo æquo animo principium poßit audire, à narratione cum inceperimus, ad principii sententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & translationibus partium sæpe uti necesse est, cùm ipsa res artificiosam dispositionem artifi-

cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis & in postremis caussæ partibus collocare; mediocers & neq; inutiles ad dicendum, neq; necessarias ad probandum, quæ si separatim ac singulæ dicantur, infirmæ sunt, cum ceteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiũt, interponi & in medio collocari oportet. nam & re narrata statim expectat animus auditoris, ex qua re caussa confirmari possit. quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrimè dictum facilè memoriæ mandatur, utile est, cùm dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillimè in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNTIATIONEM *multi maximè oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimùm ualere. nos, quid unũ de quinq; rebus plurimum prosit, non facilè dixerimus; nec egregiè magnam esse utilitatem in pronuntiatione sola audacter confirmauerimus. nã commodæ inuentiones, & concinnæ uerborũ elocutiones, & partium caussæ artificiosæ dispositiones, & horũ omniũ diligẽs memoria, sine pronũtiatione non plus, quàm sine his rebus pronuntiatio sola, ualere poterit. qua re, quia nemo de ea re diligenter scripsit, (nam omnes uix posse putarunt de uoce, uultu, gestu dilucidè scribi, cũ hæ res ad sensus nostros pertinerent.) & quia magnopere ea pars à nobis* De pronuntiatione.

ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motũ. Figura uocis est, quæ suum quendam poßidet habitum, ratione & industria comparatum. ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maximè comparat natura: nonnihil hanc auget, sed maximè cura conseruat. Firmitudinem uocis maximè natura cõparat; nonnihil adauget, & maximè conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro cõmodo poßimus, maximè faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscii sunt eius artificii, ratio curandæ uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quæ maximè necessaria est oratori, quoniam ea quoq; moderatione declamationis cõparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quàm maximè poterimus in dicendo uocẽ conseruare, si quàm maxime sedata & depressa uoce principia dicemus. nam lædũtur arteriæ, si antè, quàm leni uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciunt, ut nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes

Figura uocis.

uitare debemus. ictus enim fit, & uulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione: & si quis splendor est uocis, consumitur clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & uox, quæ uariè tractata est, reducitur in quendam sonum æquabilem atq; constantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur; uelut accidit in hac re: nam quæ diximus ad uocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: ut quod nostræ uoci prosit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio. quid insuauius, quàm clamor in exordio caussæ? Interualla uocem confirmant, eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remißio. & auditorem quidem uarietas maximè delectat, cũ sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat, eadem lædit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem non'ne animum uehementissimè calefacit auditoris, in totius conclusione caussæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronuntiationis suauitudini prodest: de utraq; re simul erit in præsentia dictum, de firmitudine, quæ uisa sunt, & de suauitate, que coniuncta fuerunt: cetera suo

loco paulò pòst dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remißa, & finitima quotidiane locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandum & confutãdum accõmodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quattuor dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate, & uocis remissione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem & distributionem. Continuatio est orationis enuntiandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est ratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hæ partes ipsæ in octo partes alias distributæ: harum octo partium, quæ cuius; idonea pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cùm est in dignitate, plenis faucibus quamsedatissi-

ma

ma & depressissima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam trãseamus: cùm autem est in demonstratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuisionibus oportet uti, ut ipsa pronũtiatione eas res, quas demõstrabimus, inserere atq; intersecare uideamur in animis auditorũ. cùm autem sermo in narratione est, tum uocũ uarietate opus est, ut quo quidq; pacto gestum sit, ita narrari uideatur. Strenuè quod uolumus ostendere factum, celeriusculè dicemus: at aliud, otiosè retardabimus. Deinde modò acriter, tũ clementer, modestè, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba: ita pronuntiationẽ. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligẽter animaduertemus, ut omniũ personarũ sensus atq; animos uoce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebũda uoce, cum parua significatione risus, sine ulla suspicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum uocẽ. Cùm autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione aucto medio criter sono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere sonum, & celeriter clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio consequi poßit. In distributione uocem ab imis faucibus exclamatione quã clarißima adhibere oportet: & quantũ spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula interualla spatij consumere iubemur. In amplificationibus, cum coborta-

tione, utemur uoce a tenuatißima, clamore leni, sono æquabili, cõmutationibus crebris, maxima celeritate. In cõquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatiis, magnis cõmutationibus. De figura uoci satis dictum est: nunc de corporis motu dicendũ uidetur. Motus est corporis gestus, & uultus moderatio quædam, quæ pronũtianti cõuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Conuenit, igitur in uultu pudorem & acrimoniã esse. In gestu nec uenustatẽ conspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoq; corporis ratio uidetur esse accõmodanda. nam si erit sermo cum dignitate, stantes in uestigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sentẽtias accõmodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululùm corpus à ceruicibus demittemus. nam hoc est à natura datum, ut quàm proximè tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehemẽter instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, id motus poterit idoneus esse, qui paulò antè demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationẽ, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulò tardiore

Motus corporis.

diore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus ceteris rebus, atq; in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatiore per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam se dato & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. uerùm nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commodè scribi posset: nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci fore inutile putabam: propterea quòd hîc admonere uoluimus, qd oporteret; reliqua trademus exercitationi. hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rethoricæ custodem memoriam transeamus.

MEMORIA utrum habeat quiddam artificii, an omnis a natura proficiscatur, aliud diceadi tẽpus magis idoneum dabitur. nunc perinde atque constet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet enim nobis esse artificium memoriam. quare placeat, aliàs ostendemus. in presentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quã confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porrò naturæ cõmoda cõfirmat et auget: ita fit in hac re, ut nonnunquã naturalis memoria, si cui data est egre

De memoria.

Naturalis.

Artificoisa.

gia similis sit huic artificiosæ. Porrò hæc artificiosa naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quàm in ceteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. quare et illis, qui natura memores sunt utilis hæc erit institutio; quod tute paulò pòst poteris intelligere. quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent: tamen iusta caußa daretur; quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus eße. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfectè, insigniter, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facilè, naturali memoria comprehendere et amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulũ, fornicem, & alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra eius rei quam meminiſſe uolumus: quòd genus equi, leones, aquilæ: quorum memoriã si uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui litteras sciunt, possunt, id, quod dictum est, scribere, & recitare quod scripserũt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, poßunt, quæ audierunt, in locis collocare, & ex his memoriter pronũtiare. Loci enim ceræ aut chartæ simillimi sunt, imagines litteris, dispositio & collocatio imaginum,

scri-

ſcripturæ pronuntiatio lectioni. Oportet igitur, ſi uolumus multa meminiſſe multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſsimus. Itẽ putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quãdo perturbatione ordinis impediamur, quò ſecius quoto quoq; loco libebit, uel à ſuperiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines ſecuti, ea, quæ mãdata locis erunt, edere & proferre poſsimus. nã ut, ſi in ordine ſtantes notos cõplures uiderimus, nihil noſtra interſit, utrum à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorũ dicere incipiamus: ita in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quãlibet partẽ quoto quoq; loco libebit, imaginibus cõmoniti dicere poſsimus id, qđ locis mãdauerimus. Quare placet & ex ordine locos cõparare, & locos, quos aſũpſerimus, egregiè commeditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere poſsint. nã imagines, ſicut litteræ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquã cera, remanere debent. Et ne fortè in numero locorũ falli poſſimus, quintũ quenq; locum placet notari: quod genus, ſi in quinto loco manum auream collocemus, et ſi in decimo aliqẽ notum, cui prænomẽ ſit Decimo: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoq; loco collocare. Item commodius eſt in derelicta: quàm in celebri regione locos cõparare: propterea quòd frequentia & obambulatio hominũ conturbat, & infirmat imaginum notas: ſolitudo conſeruat integras ſimulacrorũ figuras: Præterea diſsimiles forma atq; natura loci comparandi ſunt, ut diſtinctè interlucere poſſint: nã ſi quis multa intercolumnia ſumpſerit, cõturbabitur ſimilitudine locorum, ut ignoret

ret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti sæpe nõ uidentur posse capere imaginum colocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, ferè paulò plus aut minus pedum tricenûm. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis ꝑcul amoueris, siue uehemẽter prope admoueris, id quod oportet uideri. Sed quanquã facile est ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit ipse sibi constituat quàm uolet multos licebit. cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. quare licebit, si hac prõmpta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodißimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus; duplices similitudines esse debent, una rerum, altera uerborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cùm uniuscuiusq; nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæ-

pe

pe una nota, & imagine simplici cumprehendemus, hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hæreditatis caussa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut citò in mentē uenire possit, & reum ad lectū eius adstituemus, dextera poculū, sinistra tabulas medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Itē deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotiescunque rem meminisse uolemus, si formarū dispositione, & imaginum diligenti natione utemur, facilè ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cùm uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotii suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iam* domi ultionem reges Atridæ parant. In loco constituere oportet manus ad cælum tollētē Domitiū, cùm à regibus Martijs loris cædatur. Hoc erit, Iam domi ultionem reges. In altero loco Aesopum & Cimbrū subornari, ut ad Iphigeniā, Agamēnonem, & Menelaum: hoc erit Atridæ parant. hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginū conformatio tū ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu posito, ipsi nobiscū primùm

domuitionem.

primùm transeamus bis aut ter eum uersum, deinde cùm imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nam utraq; altera separata minus erit firma, ita tamen ut multo plus indoctrina atq; arte præsidij sit. quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cum ab instituto nostro recessissemus, minus cõmodè seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ & acres, & ad mouendũ idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ uix memoriã poßint excitare: qua de caussa utrunq; fiat, considerandum est, ut, cognita caussa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire poßimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re cõmouetur animus: at, si quid uidemus aut audimus egregiè turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum; id diu meminisse consueuimus. itaq; quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunque: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè sæpe: nec hoc alia de caussa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facilè è memoria elabuntur, insignes & nouæ manẽt diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses Solis, mirãtur quia rarò accidunt: & Solis eclipses magis mirantur, quàm Lunæ, quoniam hæ crebriores sũt. Docet ergo se natura uulgari, & usitata re non exuscitari, nouitate uerò & insigni quodã negotio commoueri. Imitetur igitur

ars

*ars naturam, & quod ea desiderat,*inueniat; si quod ostendit, sequatur. nihil est enim, quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutißimè potest: id accidet, si quam maximè notas similitudines constituemus: si non mutas, nec uagas, sed aliqd notũ agẽtes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quò nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quò magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus atribuamus. nam ea res quoq; faciet, ut facilius meminiſſe poßimus. nam quas res ueras facilè meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminiſſe non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosq; locos imaginum renouandarum cauſſa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, feciſſe, ut multorum uerborũ imagines cõscriberẽt, uti, qui eas ediscere uellẽt, paratas haberẽt, ne quid in quærendo consumerent operæ: quorũ rationẽ aliquot de caußis improbamus. Primùm, quòd in uerborũ innumerabilium multitudine riduculum sit mille uerborũ imagines comparare. quantulũ enim poterunt hæc ualere, cùm ex infinita uerborum copia, modò aliud, modò aliud nos uerbum meminiſſe oportebit? Deinde cur uolumus*

* Ars imitatur naturã. inuenite, si

lumus

lumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cùm nos illi omnia parata quæsitaq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. nam ut sæpe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum uideantur insignes aliis. quare sibi quenque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremò præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli caussa subiicere, quò res possit esse dulcidior. Vt cũ de proœmiis quærendis disputamus, orationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Verborum memoria. Nunc ne fortè uerborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, admonendus es, quare uerborum memoriam nõ improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore & molestia facilè meminisse, in rebus difficilioribus esse antè exercitatos. nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uersus meminisse poßimus; sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. sed cùm in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum

uerò

uerò in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quàm maximè ad præcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim sicut in ceteris studiis abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest caussa deducere aliqua. nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maximè, cùm aliquo maiore negotio detinemur. quare cùm sit utilè facilè meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasq; partes in animo frequẽta, &, quod maximè necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus, & id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt, necessariò

faciun-

faciundum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. atque hoc nos necessitudine facere, non studio satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil, neque ante rem, neq; præter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita uti instituimus, persoluemus. sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris. Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusq; generis ab oratore aut poeta probato sumptum ponere exemplum. & primùm se id modestia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiosè gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, non artem ostendere. quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim cùm possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum, uidetur esse arrogantia illa relinquere, & ad sua deuenire. Præterea exempla testimoniorũ locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo sicut, testimonio comprobatur. non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnat, & sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandæ caussa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi, ne quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est, aut

Exempla unde petenda.

*est, aut se omnibus anteponant, & sua maximè probent: aut negent optima esse exempla, quæ à probatißimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt: si quos sibi præponant, & eorum exempla suis exemplis non putent præstare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponant. quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? nam cùm res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit, imò erigit omnium cupiditates, & acuit industriam, cùm spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Caßi consequi facultatem. Postremò hoc ipsum est summum artificium, res uarias & dispares in toto poematibus & orationibus sparsas, & uagè disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodq; genus exemplorum sub singulos artis iocos subiicere posis. hoc si industria solum fieri posset; tamen essemus laudandi, cùm talem laborem non fugissemus: nunc uerò sine summo artificio nō potest fieri. quis est enim, qui*nō, cum summè teneat artem, poßit ea, quæ iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura notare & separare? ceteri, cùm legunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas neq; intelligunt qua re commoti probent, quod scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maximè delectet. at is, qui & hæc omnia intelligit, & idonea maximè eligit, & omnia in arte maximè scribenda redigit in singulas rationes præceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse & alienis exem*

* nisi summa

F plis

plis uti. Hæc illi cùm dicunt, magis nos auctoritate sua commouent, quàm ueritate disputationis. illud enim uerremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandã, quòd ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificii fuerunt, & uetustate iam satis omnibus probati sunt. Quòd si illorum auctoritate remo rē omnino *ta,*res omnes uolent cum re comparare: intelligent non omnia esse concedenda antiquitati. Primũm igitur quod ab eis modestia dicitur, uideamus, ne nimiùm inutiliter & pueriliter proferatur. nam si tacere, & nihil scribere modestia est: cur quidquam scribunt, aut loquntur? sin aliquid suum scribunt: cur quò secius omnia scribant impediuntur modestia? qua si si quis ad Olympiacum uenerit cursum, & steterit ut mittatur, impudentesq; illos dicat esse, qui currere cœperit, ipse intra carcerem stet, & narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cursitarint: sic isti, cùm in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborent, aiunt facere immodestè: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scriptorem, sic ut in* studium* studium, *rhetoricæ artis prodire non audeant. non ausim dicere, sed tamen uereor, ne, qua in re laudem modestia uenentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis aliquis inquiet? artem tuam scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab aliis exempla sumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. nam si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & suum quisque de libris suis tule-*

tulerint.nihil istis, quod suum uelint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hîc non cõfirmandi, neq; testificandi caussa, sed demonstrandi. nõ enim, cùm dicimus esse exornationem, quæ, uerbi caussa, constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum à Crasso, Quod possumus & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum & testimonium. Exẽplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet testimonium cum re conuenire: aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, & exempla proferunt ab iis plerunq;, qui artem nescierunt. Tum quis est qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cùm scribere artem instituunt, uidentur dicere se excogitasse quod alios docerent: cùm uerò scribunt, ostendunt nobis, quid alii excogitarint. At hoc ipsum difficile est, inquiũt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrũ laboriosum, an artificiosũ? si laboriosum non statim præclarum. sunt enim multa laboriosa, quæ si faciatis, non continuò gloriemini, nisi etiam si uestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis si nautem istud artificinm egregium dicitis: uidete, ne insueti rerum maiorũ uideamini, si uos parua res, sicuti

Exemplũ. & testimonium differunt.

magna, delectat. nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. quisquis enim audierit de arte paulò plus, in elocutione præsertim; omnia uidere poterit, quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. ita ut, si de tragœdiis Ennii uelis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; sed quia planè rudis id facere nemo poterit, cùm feceris, te litteratissimũ putes; ineptus sis: propterea quòd id facilè faciat quiuis mediocriter litteratus. Item, si cùm ex orationibus, aut poematibus elegeris exẽpla, quæ certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere poßit, artificiosissimè te fecisse putes, erras: propterea ꝙ isto signo uidemus te nonnihil eius scire, aliis signis te scire multa intelligimus. Quòd si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte scripta, multò est artificiosius ipsum scribere ex arte. qui enim scribit artificiosè, ab aliis cõmodè scripta facilè intelligere poterit: qui eliget facilè, non continuò ipse commodè scribit. Etsi est maximè artifiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum cùm parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremò in eo uim artificij consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. Cõtra ea quæ ab alis dicuntur, quid dicunt alienis se exẽplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quæ separatim dici poſſunt, cõsideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quòd alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quòd à multis exempla sumant: est de eo, quod posteà diximus, antè uideamus. Si concederem aliena oportere aſſumere exempla, uincerem

unius oportere. Primùm, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius auctoritate niteremur. Deinde interest magni eius qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperari, in paucis se exercebit, ipsis etiam contentus erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes unum reperire non poterit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio à Scipione, Galba, Procina, Crasso, Antonio, ceterisq;, item sumptis aliis à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum qui discet, ab omnibus putare omnia ab uno pauca uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia quæ omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab uno exempla sumpsissent nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neq; sua protulerunt, neque unius alicuius, aut deniq; duorum, sed ab omnibus oratoribus & poetis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino

improbent artem,id non ridiculum est ipsum scripto rem artis suo indicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primùm omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. si merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut si aceruos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant quod ostendant: si Triptolemus, cùm omnibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: at si Prometheus cum mortalibus igne diuidere uellet, ipse à uicinis cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non riduculum uideretur? isti magistri omnium dicendi præceptores non uidentur sibi ridiculè facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt. si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quàm maximè loquatur, neque habeat quo sitim sedet; non irrideatur? isti cum non modò dominos se fontium, sed seipsos fortes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Mironium, brachia Praxitelea, Pectus Policletiū: sed omnia corā magistrū facientem uidebat, ceterorum opera uel sua sponte cōsiderare poterat. isti credunt, eos, qui hæc uelint disce

re:

re, alia ratione doceri posse commodius. Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab alijs, exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria. propterea quòd in dicendo leuiter unusquisque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in praecipiendo expressè conscripta ponere oportet, exempla, ut in artis formam conuenire possint; & pòst in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremò haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum graeca, quae conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primò uideantur necesse est, idq; fiet rei non nostra difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exemplis. haec aliena si posuissemus, factum esset, ut quod commodius esset in hoc libro, id, nostrum non esset; quod asperius & inusitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugiemus. His de caussis, cùm artis inuentionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis praeceptio. primùm dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

Tres dicendi figurae.

SVNT *igitur tria genera, quae nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio nō uitiosa consumitur:*

 unam

unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neq; tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. At tenuata est, quæ demissa est usq; ad usitatißimam puri sermonis consuetudinem. In graui figura consumetur oratio, si quæ cuiusq; rei poterunt ornatißima uerba reperiri, siue propria, siue translata, ad unam quanque rem accommodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum aut uerborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus pòst dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est uestrûm iudices, qui satis idoneam poßit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matrem familiâs constuprassent, pulsaßent aliquem, aut postremò necassent. maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentißimo ac neffario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atq; in alijs maleficijs ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuibus atrocißimas calamitates machinantur. O feros animos, ò crudelis cogitationes, ò derelictos abhumanitate homines, qui agere ausi sũt, aut cogitare potuerent, quo pacto hostes reuulsis maiorũ sepulchris,

chris, deiectis mœnibus ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo Deûm spoliatis templis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in seruitutem matribus familiâs & ingenuis sub hostilem libidinem subiectis, urbs acerbissimo cõcidat incendio conflagrata: qui se non putant id quod uoluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimæ patriæ miserandum scelerati uiderint cinerem. Nequeo uerbis consequi. iudices in dignitatem rei: sed negligentius id fero, quia uos mei nõ indigetis. uester enim uos animus amantissimus reipu. facilè edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, præcipitẽ perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum hostium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uersabitur oratio, si hæc, ut antè dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus; sic: *Quibuscum bellum gerimus iudices uidetis, cum sociis, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul, uirtute & industria conseruare soliti sunt. Hic cum se, & opes suas, & copiam necessariorum norunt, tũ uero nihilo minus propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus Populus R. posset, scire & æstimare poterant. Hi cum deliberassent nobiscum bellum gerere; quæso quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multò maximam sociorum partem in officio manere intelligerent; cum sibi non multitudinem militum, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præsto esse uiderent, non deniq; ullam rem, quæ res pertineat ad bellũ administrandũ. Si cũ finitimis de finibus bellum*

bellum gererent; si totum certamen in uno prælio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores ac paratiores uenirent, nedũ illud imperiũ orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uolũtate consenserunt, cũ aut armis, aut liberalitate à populo R. *superati essent ad se transferre tam tulis uiribus conarentur. Quæret aliquis: Quid Fregellani, nõ sua sponte conati sunt? Eò quidẽ minus isti facilè conarentur quod illi, quemadmodũ descissent, uidebant. nam rerum imperiti, qui uniuscuiusq; rei de rebus antè gestis exempla petere non possunt, ij per imprudentiã facilè deducuntur in fraudem. At ij, qui sciũt quid aliis acciderit, facilè ex aliorum euentu, suis rationibus possunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quenquã tenuisse ut imperiũ Populi R. tentare audiret nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. quid aliud, nisi id quod dico potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimũ & quotidianũ sermonẽ demissum est, hoc erit exemplũ: Nã, ut fortè hic in balneas uenit, cæpit, postquã, perfusus est, defricari. deinde ubi usũ est ut in alueũ descenderet, ecce ibi iste de transuerso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modò me pulsarũt, satis facias oportet, Hic qui id ætatis ab ignotu præter consuetudinẽ appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadẽ, & alia dicere cæpit. Hic uix tandẽ inquit; Sine me cõsiderare. Tum uerò iste cæpit clamare uoce ista, quæ facilè cui uis rubores eiicere posset: Ita petulans es atq; acer, ut non ad solarium quidem, ut*

mihi uidetur, sed penes scenam, & in eiusmodi locis exercitus sis? Conturbatus est adolescens. nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas uersarentur, imperito eiusmodi conuiciorum. ubi enim iste uidißet scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimẽto facere poßet? Igitur genera figurarũ ex ipsis exẽplis intelligi poterunt. erit enim & attenuata uerborum constructio quædã, & item alia in grauitate, alia posita in mediocritate. Est autem cauendum, ne, dum hæc genero consectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. nam graui figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ fugienda est: quæ rectè uidebitur appellari, si sufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe: ita grauis oratio sæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata est, cùm aut nouis, aut priscis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus uenditat patriam, non satis supplicij dederit, si præceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cùm declinaßent, & ab eo, quò profecti sunt, aberrauerunt, & specie grauitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & dissolutũ, eò quòd sine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec potest confir-

Vitia abutentium figuris dicendi

confirmare, nec uiriliter sese expedire. id est huiusmodi: Socij nostri cùm belligerare nobiscum uellent, profectò ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hîc adiutores multos, & malos homines, & audaces. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotio uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, atque quicquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetißima uerborum attenuatione commodè uersari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille in balneas accesßit: ad hunc postea dixit, Hic tuus seruus me pulsauit. postea dixit hic illi, Considerabo. pòst ille conuicium fecit, & magis magisq́; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis compositam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum dignitate afficiunt exornationes, de quibus pòst loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus; si crebræ collocabuntur, oblitã reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrẽ excipiat attenuata. deinde identidẽ cõmutentur, ut facilè satietas uarietate uitetur.

me ornamentis. QVONIAM *quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. quæ maximè ad*

modum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit, ut unumquodque purè & apertè dici uideatur. Hæc distribuitur in latinitatē & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum: Vitia in sermone, quò minus is latinus sit, duo possunt esse, solœcismus & barbarismus. solœcismus est, cum in uerbis pluribus, consequens uerbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiose effertur. Hæc qua ratione uitare possimus, in arte grammatica dilucidè discemus. Explanatio est. quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis uerbis & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei uerba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. Cōpositio, est uerborum cōstructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium concursiones, quæ uastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: Baccæ æneæ amœnissimæ impēdebant. Et si uitabimus eiusdem litteræ nimiam assiduitatē, cui uitio uersus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exēplis uti: O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poetæ. Quicquam quisquam cuiquam quod conueniet, neget. Et si eiusdem uerbi assiduitatem nimiam fugiemus, ea est huiusmodi: Nā cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio nō est fidē habere. Et si nō utemur continēter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes,

ploran-

plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si uerborum transiectionem uitabimus, nisi quæ erit concinna, qua de re posterius loquemur. quo in uitio est Lucilius aßiduus, ut hoc est in priore libro: Has res ad te scriptas Luci mißimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris spiritum lædit. His uitijs in compositione uitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quæ reddit ornatam oratione̅ uarietate distinguens. Hæc & in uerborum, & sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, que non in uerbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

REPETITIO *est, cum continenter ab uno, atq; eodem uerbo in rebus similibus & diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, uobis gratia habenda, uobis res ista erit honori. Item, Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit: Scipio ciuitatem seruauit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod poßis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hæc exornatio, cum multum uenustatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare uidetur esse*

adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem. Conuersio est, per quam non, ut antè, primam repetimus uerbum, sed postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos Populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item: Ex quo tēpore concordia de ciuitate sublata est. libertas sublata est, fides sublata est, amicitiam sublata est. Item, C. Lælius homo nauus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cum istos, ut absoluant te, rogas; ut perirent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges. populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio est, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc, & quam ante exposuimus; ut & repetatur idem primum uerbū sæpius, & crebrò ad idē postremū reuertamur, hoc modo: Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses. qui sunt, qui crudele bellū in Italia gesserunt? Carthaginienses. qui sunt: qui Italiam deformauerunt? Cartaginienses. qui sunt, qui sibi postulat ignosci? Carthaginienses. uidete ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem senatus damnarit. quem populus Ro. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententiis uestris absoluetis? Traductio est, quæ facit ut cùm idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non potest, colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nūquam tam crudeliter uitā hominis petiisset.

Cōplexio.

Traductio.

uitam

tiißet. At erat inimicus: ergo inimicum si ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus. Item diuitias sine diuitum esse, tu uerò uirtutem præfer diuitijs. nā si uoles diuitias cum uirtute comparare: uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedissequæ sint. Ex eodem genere exornationis, cùm idem uerbum modò ponitur in hac, modò in altera re; hoc modo: Cur eam rem tam studiosè curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Item, Veniam ad uos, si mihi senatus det ueniam. In his quattuor generibus exornationum, quæ ad huc proposita sunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur sæpius: sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auribus diiudicari, quàm uerbis demonstrari potest. Contentio est, cùm ex contrariis uerbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet, assentatio iucunda principia eadem exitus amarißimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus: in re frigidißma cales, in feruentissima friges. Tacito cùm opus est, clamas: cùm loqui cōuenit, obmutescis. Ades, abesse uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem desideras. In concione de uirtute loqueris, in prælio præ ignauia tubæ sonitum perferre non potes. Hoc genere si destinguemmus orationem, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est, quæ conficit significationē doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam cōpellationem, hoc modo Te nunc alloquor Africane, cuius

Contentio.

Exclamatio.

cuius mortui quoq; nomen splẽdori ac decori est ciui tati.tui clarißimi nepotes suo sanguine abluerunt ini micorum crudelitatem. Item, O perfidiosæ Fregellæ, quàm facilè scelere uestro contabuistis: ut cuius nitor urbis Italiã nuper illustrauit, eius nũc uix fundamẽ torum reliquiæ maneant. Item, Bonorum insidiatore latrocinio uitam innocentißimi cuiusq; petistis: tan tam'ne ex iniquitate iudiciorũ uestris calumniis assu mitis facultatẽ? Hac exclamatione si loco utemur, & rarò, & cũ rei magnitudo postulare uidebitur: ad quã uolemus indignationẽ animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis grauis est neq; concinna sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt caus sæ aduersariorum, confirmet superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceres, ad ministrares, utrum animos sociorum ab repub. remo uebas & alienabas? an nõ? & utrum ne aliquem exor nari oportuit, qui ista prohiberet: ac fieri non sineret, an non? Ratiocinatio est, per quam nos ipsi à nobis rationem poscimus quare quidq; dicamus, & cre bro nosmet à nobis petimus uniuscuiusq; propositio nis explanationem. Ea est huiusmodi: Maiores no stri si quam unius peccati mulierem damnabant, sim plici iudicio multorum maleficiorum conuictam puta bant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudica rant, eam ueneficii quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia neceße est eam, quæ suum corpus addi xerit turpißime cupiditati, timere per multos. Quos istos? uirum, parentes, ceteros, ad quos uidet sui de decoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tan

Interrogatio.

Ratiocinatio.

topere timeat, eos necesse est, ut quoquo modo poßit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoq; necessariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium caussa, quàm turpis amor, & intemperans libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse nō putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obseruabant? minimè. Quid ita? quia uiros ad unumquodq; maleficiū singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. item: bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulò antè in amplißimo statu collocarat. Quid, quòd exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid, ita? quia uiri fortis est, qui de uictoria contendant, eos hostes putare; qui uicti sunt eos homines iudicare, ut poßit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si uicisset, num idem fecisset? non profectò tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? talem stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animum auditoris retinet tum uenustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia est oratio sumpta de

Sententia. *uita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in uita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primùm uirtutem*

tutem revereri. qui sempe iucunda fortuna sit usus. Item: liber est is existimandus, qui nulli turpitudine seruit. Item: Egens aequè est is qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item: Optima uiuendi ratio est eligenda: eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiae simplices nō sunt improbandae: propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoq; probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtue sunt collocandae: propterea quòd sola uirtus in sua potestate est, omnia praeter eam subiecta sunt fortunae dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapsa est, deuolant omnes: cùm enim recesit ea res, quae fuit consuetudinis caussa, nihil superest, quare posint in amicitia retineri. Sunt itē sententiae, quae duplices efferuntur, hoc modo sine ratione: Errant q in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cū ratione, hoc pacto: Qui adolescentiū, peccatis ignosci putāt oportere, fallūtur, propterea quòd aetas illa nō est impedimento bonis studiis. at hi sapienter faciūt, qui adolescētes maximè castigant, ut qbus uirtutibus omnem uitā tueri posint, eas in aetate maturisima uelint cōparare. Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi preceptores esse uideamur. cùm ita interponentur, multum afferent ornamenti. nam necesse est animo eā comprobet tacitus auditor,

cùm ad caussam uideat accommodari rem certã ex
Contrariũ. uita & moribus sumptam. Contrarium idem ferè est,
quod contentio. Contrarium est, quod ex rebus di-
uersis duabus, alteram breuiter & facilè confirmat,
hoc pacto: Nam qui suis rationibus inimicus fuerit
semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore spe
res? Item, Nam quem in amicitia perfidiosum cogno
ueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere
posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eũ
commodum & sui cognoscentem uidere in potestate
quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu ami-
corum uerum dixerit nunquam, eum sibi in concioni
bus credis à mendacio temperaturum? Item, Quos ex
collibus deiecimus, cũ his in cãpo metuimus dimica
re? Qui cum plures erã, paucis nobis exæquari nõ po
terant: hi postquã pauciores sunt, metuimus, ne sint
superiores? Hoc exornationis genus breuibus & cõti
nuatis uerbis perfectum esse debet, & cùm commodũ
est auditu propter breuem & absolutam couclusio-
nem, tum uerò uehementer, id quod opus est oratori,
comprobat cõtraria re, & ex eo, quòd dubiũ non est,
expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui nõ possit,
Membrum aut multo difficillime poßit. Membrum orationis ap
pellatur res breuiter absoluta sine totius sentẽtiæ de
monstratione, quæ denuo alio mẽbro orationis excipi
tur, hoc modo: Et inimico proderas, id est, unum, quod
appellatur membrum: deinde hoc excipiatur opor-
tet ab altero, & amicum lædebas. Ex duobus mẽbris
his hæc exornatio potest constare: sed commodißima
& absolutißima est, quæ ex tribus constat hoc pacto:

Et ini-

Et inimico proderas & amicum ledebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, Nec reip. consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cùm singula uerba interuallis destinguentur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Item, inimicos inuidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehemẽtiam hoc interest, quòd illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione brachii & contortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc autẽ crebro & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa & continens frequentatio uerborum cum absolutione sententiarum ea utemur commodissimè tripertitò, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in uirtute, quam in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse possit? In conclusione hoc pacto: Quòd si in eos plurimùm fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnã nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeò frequẽtatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrarium, & cõclusionem frequentibus efferat uerbis. Sed & aliâs quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes. Cõpar appellatur, quod

Articulus. Continuatio. Compar.

habet in se mẽbra orationis, de quibus antè diximus, quæ constat ex pari ferè numero syllabarum. hoc nõ de enumeratione nostra fiet: nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quondam sensu par membrum superiori referri poßimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graues casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut nõ planè par sit numerus syllabarũ, & tamen esse uideatur, si una aut etiam altera syllaba est alterũ breuius: aut si cum in altero plures sunt, in altero lõgior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erũt: ut longitudo aut plenitudo harum, multitudinẽ alterius aßequatur & exæquet.

Similiter cadens.

Similiter cadens, exornatio dicitur, cũ in eadẽ constructione uerborum duo aut plura sunt uerba, quæ similiter ijsdẽ casibus efferuntur, hoc modo: Hominẽ laudas egentẽ uirtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapiẽtia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cùm ita uiuit, neminẽ præ se ducit hominem.

Similiter desinens.

Similiter desinens est, cũ tametsi casus nõ insunt in uerbis, tamen similes exitus sũt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterũ in exitus, alterũ in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque simul ea collocant

cant in ijsdē partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditißima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hîc & ea uerba, quæ casus habent, ad casus similes, & illa, quæ non habent, ad similes exitus ueniunt. Annominatio est, cùm ad idem uerbum acceditur commutatione uel additione unius litteræ, aut litterarū, syllabæ aut syllabarum; aut ad res dißimiles similia uerba, accommodatur. Ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem litteræ sic: Hic, qui se magnificè iactat atq; ostētat, uenit à te antè, quàm Romam uenit. Ex contrario, Hic quos homines alea uincit, eos ferro statim uincijt. Productione eiusdem litteræ, hoc modo: Hunc auiū dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem litteræ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus; tamē nō tantùm curiam diligit quantùm Curiā. Addendis litteris, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtēperare. Demendis litteris, sic: Si lenones, tanquā leones, uitasset, uitæ se tradidisset. Trāsferendis litteris, sic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear adulator. Cōmutandis, hoc modo: Deligere oportet, quē uelis diligere. Hæ sunt annominationes, quæ in litterarū cōmutatione, breuitate, aut productione, aut trāslatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt autē aliæ, quæ non habent tā propinquā in uerbis similitudinē, & tamen dißimiles non sunt: quibus de generibus unū est huiusmodi, Quid ueniā, qui sim, quare ueniam, quem insimulem, cui prosim, quem

Annominatio.

postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam uerbis quædam similitudo non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamen adhibenda nonnunquã. Alterum genus huiusmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino P.C. circumscripti putentur. Hæc annominatio magis accedit ad similitudinem, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores: propterea quòd non solùm additæ, sed uno tempore dempte quoque litteræ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animũ ad uirtutes à pueritia cõfirmauit. Alexandri uirtutes per orbẽ terræ cũ laude & gloria uulgatæ sunt. Alexandrũ omnes maximè metuerunt, itẽ pulrimùm dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset; trans Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Variè hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nomina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Tib. Gracchum, rem administrantem, indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occasio oblata est, quæ uirum reip. amantissimum subitò de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus, ò Druse, sanguis domesticos parietes, & uultũ parentis aspersit. Sulpicio, cui paulò antè omnia cõcedebant, eum breui spatio non modò uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in anno-

annominationibus positum est, per rarò summenda sunt, cùm in ueritate dicemus: propterea quòd non hæc uidentur reperiri posse sine elaboratione & operæ consumptione. Eiusmodi autem studia ad delectationē, quàm ad ueritatem: uidentur accōmodatiora. Quare fides & grauitas & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & nō modò tollitur auctoritas dicēdi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor: propterea quòd est in his lepos & festiuitas, non dignitas neq; pulchritudo. quare quæ sunt ampla & pulchra: diu placere poßunt: quæ lepida & concinna, citò satietate afficiunt aurium sensum fastidiosißimum. Quo modo igitur, si crebra his generibus utemur, puerili uidebitur elocutione delectari: ita si rarò has interseremus exornationes, & in caussa tota uariè dispergemus commodè luminibus distinctis illustrabimus orationem.

Subiectio est, cùm interrogamus aduersarios, aut quærimus ipsi, quid ab illis; aut quid contra nos dici posſit: deinde subiicimus id quod dici oportet, aut q̄d non oportet, aut nobis adiumento futurū sit, aut obfuturū illis è contrario, hoc modo. Quæro igitur unde iste tā pecuniosus sit factus. Amplum patrimoniū relictum est? at patris bona uenierunt. Hereditas aliqua obuenit? nō potest dici sed etiā à neceſſarijs omnibus exhæredatus est. Præmiū aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modò id non fecit sed etiā insuper ipse grandi spōsione uictus est. Ergo si his rationibus locupletatus nō est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde licitū non est, pecunias accepit. Itē, Sæpe iu Subiectio.

dices

dices animaduerti multos aliqua ex honesta, re quam ne inimici quidem criminari poßint, sibi præsidium petere quorum nihil potest aduersarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnastis. An ad suam reuertetur antiquam uitam alicubi honestè tractatam? non: nam hic quidem ante oculos uestros quomodo uixerit scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferret? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te ueteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosis occidisti. Quid? cùm tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelißimè sepultura quoq; prohibuisti. Multum inest acrimoniæ & grauitatis in hac exornatione: propterea quòd cùm quæsitum est quid oporteat, subiicitur id non esse factum. quare facillimè fit, ut augeatur indignitas negotii. Ex eodem genere ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere conueniret, cùm à tanta, multitudine Gallorum circunsederer? an dimicarem? at cùm parua manu tum prodiremus, locum quoq; inimicißimũ habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neq; erat quò uitam produceremus. Castra relinquerem? at obsideramur. Vitam mili-

militum negligerem? at ea uidebar eos accepisse condicione, ut quoad possem, incolumes patriæ & parentibus conseruarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi uideatur, nihil potius, quàm quod factum sit, faciundum fuisse. Gradatio est, in qua non antè ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo: Nã quæ reliqua spes manet libertatis, si illis & quod libet, licet: & quod licet, possunt: &, quod possunt, audent: &, quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis molestum non est? Item, Non sensi hoc, & non suasi: neq; suasi, & non ipse statim facere cœpi: neq; facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item, Africano industria uirtutem, uirtus gloriam gloria, æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit apud Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet insequendam leporem superioris cuisq; crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & absolutè, hoc modo: Maiestas reip. est, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolant. Itẽ, Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quòd diligen-

Gradatio.

definitio.

ligentia est accurata conseruatio suorum, auaritia iniuriosa appetito alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorũ: temeritas est cum inconsiderata laborum perpeßione gladiatoria periculorum susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quòd omnẽ rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucidè proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neq; dilucidius potuisse dici putetur. Transitio. *Transitio uocatur, quæ cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantùm exornatio ad duas res: nam & quid dixerit, commonet, & ad reliquum comparata auditorem.* Correctio. *Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, imò innuisset modò, hoc facilè perfici posset. Item, Nam postquam isti uicerunt, atq; adeò uicti sunt eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quàm boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeò insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata tantummodo dicta uideatur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronũtiatione.*

tione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio, præsertim cùm scribas, ad optimum & electissimum uerbum deuenire? est, cùm non est satius, si commutatio uerbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cùm eam communi uerbo appellaris, leuius dixisse uidearis: cùm ad electius uerbum accedas, insigniorem rem facias. Quòd si continuò uenisses ad id uerbum: nec rei, nec uerbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maximè dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consultò relinquo, & illud prætereo, quòd rei militaris te infrequentem tradidisti. deinde, quòd iniuriarum satis fecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item, Non dico te ab socijs pecunias accepisse non sum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omnes tuas omitto. Hæc utilis est exornatio, si aut rem, quã non pertineat aliis ostendere occultè admonuisse prodest: aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facilè potest reprehendi; ut utilius sit occultè fecisse suspicionẽ, quàm huiusmodi intẽdisse orationẽ. quæ redarguatur Disiunctio est, cùm eorũ de quibus dicimus, aut utrũque, aut unũquodq; certo concluditur uerbo, sic populus R. Numantiam deleuit, Carthaginẽ sustulit, Corinthũ disiecit; Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sũt, nihil Carthaginiẽsibus sciẽtia

Occupatio.

Disiunctio

grat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefariè uerberasti, parenti manus sceleratè intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cùm grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut à priore posterior, contraria priori proficiscatur, hoc modo. Esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Eare poemata non facio, quia cuiusmodi uolo, non possum: cuiusmodi possum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, non dicuntur. Item, si poema loquēs pictura est: pictura tacitum poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quia commodè fiat, cùm contrariæ sententiæ traslatione uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset, ut cùm bene esset Intellectum, facilius in dicendo inueniretur, Permissio est, cùm ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: quoniam; omnibus ereptis, solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestræ condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, ut animi, atque abutamini licebit impunè: in me, quicquid libet, statuite: dicite, atque optemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquam tractandum

Commutatio.

Permissio Compar.

dum est, tamen ad misericordiam commouendã uehe
Dubitatio. mentissimè est accommodatũ. Dubitatio est, cũ quære re uidetur orator, utrũ de duobus potius, aut quid de pluribus potissimũ dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. consulum, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunq;. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quero, quo
Expeditio. nam te digno moribus tuis appellem nomine? Expeditio est, cùm, rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit; cetera tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cùm constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emiße, aut hæreditate tibi uenisse. Vacuum, cùm ego adessem, poßidere non potuisti, tuum usu fecisse etiam nunc non potes: emptio nulla profertur: hæreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. relinquitur ergo, ut me uide meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimùm iuuabit coniecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisque ut cùm uelimus, ea poßimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio est, quæ, coniunctionibus uerborum è medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionem, noli quicquam recusare, da seruos in quæstionem, stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementißimum est,

& ad

& ad breuitatem accommodatum. Præcisio est, cum dictis quibusdam reliquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicium sic: Mihi tecum par certatio non est, ideo quòd populi R.me: nolo dicere, ne cui fortè arrogans uidear: te autem sæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non ausim dicere, ne cum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quam disserta explanatio facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex ijs, que antè dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessariò consequatur, hoc modo: Quòd si Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis, he autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam. Præcisio, Conclusio.

RESTANT etiam decem exornationes uerborum, quas iccirco non uagè dispersimus, sed à superioribus separauimus, quòd omnes in uno genere positæ sunt. nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadam uenustate oratio conferatur. De quibus exornationibus. Nominatio est prima, quæ nos admonet: ut cui rei nomen aut non sit: aut satis idoneũ non sit: eã nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis aut significationis caussa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & sibilare appelauerũt. Significandæ rei caussa, sic: Psstquã iste in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis ẽ auditus. Hoc genere rarò est Exornationes uerborum. Nominatio

H utendum,

continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continent, ut si quis aurum uel argentum, aut ebur nominet, cùm diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in praecipiendo diuisio, quàm in quaerendo difficilis inuentio est, ideo quod plena consuetudo est non modò poetarum & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio est oratio rem simplicem assumptam circunscribens elocutione hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari. Transgressio est, quae uerborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Transiectione hoc modò: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multùm proderit ad continuationes, de quibus antè dictum est: in quibus oportet uerba sicuti ad poeticum in quendam extruere numerum, ut perfectè & perpolitissimè possint esse absoluta. Superlatio est oratio superans ueritatem alicuius augendi, minuendi ue caussa. Haec sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem. Solis ortu atque occasu metiemur. Cum comparatione, aut à similitudine, aut à praestantia superlatio sumitur. A similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem

Circuitio

Transgressio.

Superlatio.

assequebatur. A praestantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut Solis fulgor obscurior uideretur.

Intellectio. *Intellectio est cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur: Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonij commonebant? nam hic omnis sanctimonia nuptiarum, uno signo tibiarum intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum aut ornatum sumptuosum ostentet, dicat, Ostentas mihi diuitias, & locupletes & copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoq; idē non nemo togatus, sensit. A pluribus unū sic intelligitur: Atrox calamitas pectora moerore pulsabit: itaq; anhelans ex imis pulmonibus praecura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plure Hispani, & Galli, & togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia.*

Abusio. *Abusio est, quae uerbo simili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires Hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna, aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta.*

Trāslatio. *Translatio est, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte uidetur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendae caussa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis caussa, sic:*

Recens

Recens aduentus exercitus subitò ciuitatem extinxit. Obscœnitatis uitandæ caussa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs, delectatur. Augendi caussa, sic: Nullius mæror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi caussa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspirauit. Ornandi caußa; sic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuirescunt. Translationem dicunt pudentem esse oportere. ut cum ratione in consimilem rē transeat, ne sine delectu temerè & cupidè uideatur in dißimilem transcurrisse. Permutatio est oratio aliud uerbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres, partes similitudinem: argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes una aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ducta, sic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cùm à persona, aut à loco, aut à re aliqua à similitudo augendi aut minuendi caussa ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur, sic ut si quis hominem prodigum & luxuriosum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic rex atque Agamemnon noster, siue ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem uerberauerit,

Permutatio.

Aeneam uocemus, imperantē & adulterū Hippolytū nominemus. Hæc sunt ferè, quæ dicenda uidebātur de uerborū exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes trāseamus.

Exornationes sentētiarum. Distributio

DISTRIBVTIO est, cùm in plures res aut personas certas negotia quædam dispertiuntur, hoc modo: Qui ueſtrùm iudices nomen ſenatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſſimè enim ſemper iſte oppugnauit ſenatum. Qui equeſtrem locum ſplendidiſſimū cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtū maximas pœnas dediſſe uelit, ne* iſta ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo macule atq; dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, Senatus officium eſt, conſilio ciuitatē iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi ſenatus uoluntatem. Populi officium eſt res optimas & homines idoneos maximè ſuis ſententiis eligere & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris, diluere & propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, unumquenq; horum in officio ſuo continere. Quare, L. Caſſi, ſi teſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. comprehendit enim breui multa, & ſuum cuiq; tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures.

*iſte

Licentia.

Licentia eſt, cùm apud

eos

eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos hi diligunt, cùm in aliquo errato uerè reprehendi posse uideãtur. hoc modo: Miramini Quirites, quòd ab omnibus uestræ rationes deserantur, quòd caussam uestram nemo suscipiat, quòd se nemo uestri defensorem profiteatur: id tribuite uestræ culpæ, atq; desinite istud mirari. quid enim est, quarę nõ omnes istam rem fugere ac uitare debeant? recordamini, quos habueritis defensores, studia eorum uobis ante oculos proponite: deinde omnium exitus considerate: tum uobis ueniet in mentem, ut uerè d cã, negligentia uestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos esse, inimicos eorũ uestris suffragiis in amplissimum locum peruenisse. Item, Nã quid fuit iudices, quare in sententiis ferendis dubitaueritis, aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contrà tenuiter, & nugatoriè responsum? Hic uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dum eã uitastis uituperationem, quæ longè à uobis erat abfutura, eam inuenistis ut timidi atq; ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepistis: cùm etiam maiores impendere uideãtur, sedetis & oscitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incõmodi nuntiatur, & eum, cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius et alitis, ac reip. perniciẽ retinetis, quoad potestis, in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimiũ uidebitur acri-

moniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuò aliquid huiusmodi licebit inferre: Hîc ego uirtutem ueſtram quæro, ſapientiam deſidera, ueterem conſuetudinem requiro, ut, quod erat commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia et moleſtia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco ſit, maximè facit, ut & illi, qui audient, à culpa abſint, & nos, qui dicimus, amici eorum, & ueritatis eſſe uideamur. Eſt autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod aſtutiore ratione comparatur: cùm aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipſi ſe cupiunt obiurgari: aut id, quod ſcimus facilè omnes audituros, dicimus nos timere quomodo accipiant: ſed tamen ueritate commoueri, ut nihilo ſecius dicamus. Horum amborum generum exempla ſubijciemus. Prioris, huiuſmodi: Nimiùm Quirites animis eſtis ſimplicibus & manſuetis, nimium creditis unicuiq; : exiſtimatis unumquenq; eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus ſit: erratis, & fruſtra falſa ſpe iam diu detinemini: ſtultitia ueſtra eſt, quia, quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quam ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum iſto, iudices, fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia, tametſi uereor quomodo accepturi ſitis, uos me priuaſtis. quid ita? quia ut uobis eſſem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum, habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen eſt, ſicuti demõſtrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ ſi nimiũ fuerit aſpera, mitigabitur laude,

& aßimulatione: de qua superius diximus: quæ non indiget mitigationis: propterea quòd imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cum aliquid esse in nobis aut in iis, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur ratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, iudices, dico me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem Hic siquis dixisset, ut optimè tenerem, tametsi uerè dixisset, tamen arrogans uisus esset: nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item, Utrum igitur auaritiæ caussa, aut egestatis acceßit ad maleficium? auaritiæ? at largißimus fuit in amicos; quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuißimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum est, ne magnum aut maximū diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus; egregijs commodis proferendis obseruabimus. nam eiusmodi res & inuidiam contrahūt in uita. & odiū in oratione; si inconsideratè tractes. Quare quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuida, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum grauitate, expositionem, hoc modo: Quòd si istum, iudices, uestris sententijs liberaueritis, statim sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis uolitabit, & uagabitur

Diminutio.

Descriptio.

gabitur in foro, acuens dentes multos in cuiſque fortunas, in omnes amicos atq; inimicos, notos atque ignotos incurſans, aliorum famam de peculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, remp. funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobiſq́; ipſis conſulite. nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis; noſmetipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam iudices immiſeritis. Item, Nam ſi de hoc iudices grauem ſententiam tuleritis; uno iudicio ſimul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma crudeliſsima uictoria potiti inſultabunt, in horum miſerias ſuperbire ſimul, & uerbis inuehentur. Item, Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint, ſtatim crudeliſsimè trucidantur: ceteri, qui poſſunt per ætatem et uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui nõ poſſunt, uita priuantur: uno deniq;, atq; eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas neceſsitudine aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur: liberi partim è gremiis parentum diripiuntur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur. nemo iudices eſt, qui poßit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magni-

ne magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel misericordia potest commoueri, cùm res consequentes comprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est quæ rem summouens à re, utranq; absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obiiciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis propriis meritis prædicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, cùm re nihil egerim, quia est, quod uerbis proficere possim? Item, Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendiũ cómmouere, inopia atq; auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atq; egentem nũc uidemus: qui potes igitur ostendere caussa maleficii non fuisse? inter hanc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundũ narrationem, hoc interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cùm res in tota caussa dispersæ coguntur unum in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A' quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes

Diuisio.

Frequentatio.

intolera-

intolerabilis. Eiusdem generis est illa freqentatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cùm suspiciones, quæ seperatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicam facere, non suspiciosam hoc pacto: Nolite igitur iudices: nolite ea, quæ dixi separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unũ. Si, & commodum ad istum ex illius morte ueniebat, & uita hominis est turpißima, animus auarißimus, fortuna familiaris rei attenuatißima, & res ista bono nemini præter istum fuit: neq; alius quisquam æquè commodè, neq; iste commodioribus alijs rationibus facere potuit: neq; præteritum quicquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium: neq; factum, quod opus non fuerit: & cùm locus idoneus maximè quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunißimum, spatium conficiendi longißimum sumptum est, non sine maxima occultandi & perficiendi maleficij spe: & præterea antè, quam occisus homo is est, iste uisus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulò pòst in ipso loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem istum multa nocte domum redijsse constat postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum: (hæc partim testimonijs, partim quæstionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum, necesse est eße uerum) Vestrum, iudices, est his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficii. Nam unum aliquid aut alte-

rum

rum potest in istum casu cecidisse suspiciosè, ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione caussæ ferme semper necessaria, & in ceteris generibus caussarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cùm in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, si aut eandem planè dicimus, rem aut, de eadem re. Eandem rem dicimus non eodem modo: nàm id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum re semel dicta, iterum aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cùm agetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atq; alio genere uocis atque gestus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc neq; commodißime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est Expolitio.

tio eſt, de qua planius paulò pòſt ſuo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod ſatis ſit, attingemus, in qua conſtituetur alicuius perſonæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut quò facilius res cognoſci poſsit, ne ab eadem ſententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. cauſa ſuſcipienda pericula putauit, ſæpe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiam atq; adeò multò potius natus ſum patriæ: uita, quæ fato debetur ſaluti patriæ potiſſimùm ſoluatur. Aluit hæc me tutè atque honeſtè produxit uſque ad hanc ætatem, muniit, meas rationes bonis legibus optimis moribus, honeſtiſsimis diſciplinis. Quid eſt, quod à me ſatis ei perſolui poſsit unde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecum ſapiens, ſæpe ego in periculis reip. nullum ipſe periculum fugi. Item mutatur res tractando, ſi traducitur ad exuſcitationem, cùm & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angu[illegible]tiis inuidiæ continetur, qui non hunc hominem ſtu[illegible]è laudet, & ſapientiſſimum iudicet? qui pro ſa[illegible]atriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. for[illegible], quamuis m[illegible]gnum atq; atrox periculum ſtu[illegible]sè ſuſcipi[illegible]enter ſubeat? Equidem hunc ho[illegible]inem m[illegible]is laudare, quam poſſum, idēq; hoc cert[illegible]nibus uſu uenire. Eadem res igitur [illegible]icendo commutabitur rebus, [illegible], tractando: ſed tractando dupli[illegible] & exuſcitatione. Sed de eadem [illegible]s utemur commutationibus.

Nam

Nam cùm rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subiicere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat, in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis quam facilè præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro repub. periculum uitabit, ideo quòd sæpe sit, ut cum pro rep. perire noluerit, necessario cum rep. pereat. Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. subeundum est, stultè faciunt. nam neque effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. at qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cùm & eum quem debent, honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer est iniquum, uitam, quàm à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cùm cogat, reddere; patriæ;

triæ, cùm roget, non dare: & cùm poßis cum summa uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cùm pro amicis & parentibus & ceteris necessariis adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc & illud sanctißimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen uenire. itaque uti contemnendus est, qui in nauigando se, quàm nauim, mauult incolumen: ita uituperandus, qui in reip. discrimine, suæ plus quàm communi saluti consulit. naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufrago patriæ saluus nemo potest enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, at non perdidit: re enim uilißima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria; quæ cum summa laude prodita uetustati quotidie magis enitescit. Quòd si pro reip. debere accedere ad periculum & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum; ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersantur: de qua producti sumus, ut plura diceremus, quòd non modò cum caussam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multò maximè per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra caussam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cùm exornabimus argumentationem; de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cùm in loco firmißimo, quo tota caussa continetur, manetur

Commoratio.

netur diutius,& eôdem sæpius reditur, hac uti maximè conuenit: & id est oratoris boni maximè propriū. non enim datur auditori potestas animum de re firmißima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit, propterea quòd hic locus non est è tota caussa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut antè docuimus, eiusmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilē præbes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius in cōmodis lugetis: iste reipub. calamitate lætatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat, hîc sententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi caussa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quattuor de caussis sumitur, ita quattuor modis dicitur per contrarium, per negationem per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque sumendæ caussam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi caussa sumitur per contrarium, sic. Non enim quemadmodum in palæstra qui tedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quàm ille, qui tradit; ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille, qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peritus

Contentio. Similitudo. Per contrarium.

tus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos imperatores à melioribus exercitum accipere solere. Sed ornandi caussa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædã compararetur. Dictum est autem per contrarium nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulò ante, cùm de cursoribus disserebamus.

Per negationem.

Per negationem dicetur probandi caussa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus quæ desiderantur ab equo: neq; homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quod magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi caussa. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicendi caussa similitudo dicitur per breuitatẽ, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri, ut, quoad necesse, sit peruenire possis; sed ut productus studio, & uiribus ultrà facilè procurras. Nã hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi caussa post mortẽ amici liberos eius custodiant: propterea quod in cursore tantum uelocitatis esse oporteat, ut efferatur usq; ad finem: in amico tantum beneuolentiæ studium, ut ultra quàm amicus sentire possit, procurrat

Per breuitatem.

amici-

amicitiæ studio. Dictum autem simile est per breuitatem. non enim ita ut in ceteris rebus res ab re separata est, sed utraq; res coniunctè & confusè pronuntiatæ. Ante oculos ponendi negotij caussa sumetur similitudo per collationem, sic: Vti citharœdus, cùm prodierit optimè uestitus palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uariis intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore distinctam, ipse præterea forma & specie sit, & statura apposita ad dignitatem, si, cùm magnam populo commouerit his rebus expectationem, repentè silentio facto uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu: quò melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eò magis derisus & contemptus eijcitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis ac locupletibus copiis collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit; quò magis ceteris rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus, eò uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius in scitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autē est per collationem: propterea quòd proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportet diligenter, ut cùm rem afferamus similem, cuius rei caussa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi:

Per collationem.

Ita ut hirundines æstiuo tempore præstò sunt; frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus; ita falsi amici sereno uitæ tempore præstò sunt, simul atque hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, & in animatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas terrestes & cælestes & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atq; inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota toti rei necesse est similis sit; sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat, oportet. Exemplum est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur iisdem de caussis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cùm nullius rei nisi dignitatis caussa sumitur: Apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem, cùm magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cùm exprimit omnia perspicuè, ut res dicta propè manu tentari posit. Vniuscuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus, & caussas sumendi in similitudine aperuissemus: quare noluimus, neque pauca quò minus intelligeretur, neque re intellecta, plura conscribere. Imago est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. Hæc sumitur aut laudis, aut uituperationis caussa. Laudis caussa, sic: Ibant in

Exemplū. (margin, beside "nem habeat, oportet. Exemplum...")

Imago. (margin, beside "conscribere. Imago est...")

præ-

prælium corpore tauri ualidißimi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, vt in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidie perforum medium, tanquam iubatus draco serpit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circunspectans huc & illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere poßit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia aut ariolus quispiã depreßius, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, sic: Iste, qui tanquam cochlea abscondens, retentat sese tacitus, quò sit tutus, comeditur cũ domo sua, & aufertur. Effictio est, cùm exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuẽ, incuruum, canum, subcrispum, cæsium, cui sanè magna est in mento cicatrix; si quo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cùm utilitatem, si quem uelis ostendere, tum uenustatem, si breuiter & dilucidè facta est. Notatio est, cùm alicuius natura certis describitur signis, quæ, sicuti notæ quædã, naturæ sunt attributa. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere, Iste, inquies, iudices, qui, se dici diuitem, putat esse præclarum, primum nũc uidete, quo uultu uos intueatur: non'ne uobis uidetur dicere, Darem, si mihi molesti non essetis? cùm uerò sinistra mentum subleuat, existimat se gẽmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cùm puerum re-

Efficio. [margin, beside "Effictio est"]

Notatio. [margin, beside "Notatio est"]

gabitur in foro, acuens dentes multos in cuiſque fortunas, in omnes amicos atq; inimicos, notos atque ignotos incurſans, aliorum famam de peculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, remp. funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq; ipſis conſulite. nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis; noſmetipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam iudices immiſeritis. Item, Nam ſi de hoc iudices grauem ſen tentiam tuleritis; uno iudicio ſimul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma crudeliſsima uictoria potiti inſultabunt, in horum miſerias ſuperbi re ſimul, & uerbis inuehentur. Item, Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint, ſtatim crudeliſsimè trucidantur: ceteri, qui poſſunt per ætatem et uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui nõ poſſunt, uita priuantur: uno deniq;, atq; eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio, & quos natura aut uoluntas neceſsitudine aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur: liberi partim è gremiis parentum diripiuntur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur. nemo iudices eſt, qui poßit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magni-

ne magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, uel indignatio, uel misericordia potest commoueri, cùm res consequentes comprehensæ uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est quæ rem summouens à re, utranq; absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obiiciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis propriis meritis prædicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, cùm re nihil egerim, quia est, quod uerbis proficere possim? Item, Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendiũ commouere, inopia atq; auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atq; egentem nũc uidemus: qui potes igitur ostendere caussa maleficii non fuisse? inter hanc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundũ narrationem, hoc interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cùm res in tota caussa dispersæ coguntur unum in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A' quo tandem abest iste uitio? quid est iudices, cur uelitis eum liberare? suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolera-

Diuisio.

Frequentatio.

intolerabilis. Eiuſdem generis eſt illa freqentatio, quæ plurimum coniecturalibus cauſsis opitulatur, cùm ſuſpiciones, quæ ſeperatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, unum in locum coactæ rem uidentur perſpicam facere, non ſuſpicioſam hoc pacto: Nolite igitur iudices: nolite ea, quæ dixi ſeparatim ſpectare: ſed omnia colligite, & conferte in unũ. Si & commodum ad iſtum ex illius morte ueniebat, & uita hominis eſt turpiſsima, animus auariſsimus, fortuna familiaris rei attenuatiſsima, & res iſta bono nemini præter iſtum fuit: neq; alius quiſquam æquè commodè, neq; iſte commodioribus alijs rationibus facere potuit: neq; præteritum quicquam eſt ab iſto, quod opus fuerit ad maleficium: neq; factum, quod opus non fuerit: & cùm locus idoneus maximè quæſitus, tum occaſio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportuniſsimum, ſpatium conficiendi longiſsimum ſumptum eſt, non ſine maxima occultandi & perficiendi maleficij ſpe: & præterea antè, quam occiſus homo is eſt, iſte uiſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus. Paulò pòſt in ipſo loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita eſt: deinde poſt occiſionem iſtum multa nocte domum rediſſe conſtat poſtera die titubanter & inconſtanter de occiſione illius locutum: (hæc partim teſtimonijs, partim quæſtionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum, neceſſe eſt eſſe uerum) Veſtrum, iudices, eſt his in unum locum collatis, certam ſumere ſcientiam, non ſuſpicionem maleficii. Nam unum aliquid aut alterum

rum

rum potest in istum casu cecidisse suspiciosè, ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione caussæ fermè semper necessaria, & in ceteris generibus caussarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cùm in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, si aut eandem planè dicimus, rem aut, de eadem re. Eandem rem dicimus non eodem modo: nàm id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum re semel dicta, iterum aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitandum arbitretur. Cùm agetur in columitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atq; alio genere uocis atque gestus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoq; uehementius immutabimus. Hoc neq; commodißime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est

Expolitio.

tio est, de qua planius paulò pòst suo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod satis sit, attingemus, in qua constituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut quò facilius res cognosci poßit, ne ab eadem sententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putauit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atq; adeò multò potius natus sum patriæ: uita, quæ fato debetur saluti patriæ potissimùm soluatur. Aluit hæc me tutè atque honestè produxit usque ad hanc ætatem, muniit, meas rationes bonis legibus optimis moribus, honestißimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui poßit unde hæc accepta sunt? Quia hæc loquitur secum sapiens, sæpe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cùm & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustiis inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiossimè laudet, & sapientissimum iudicet? qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis, quamuis magnum atq; atrox periculum studiosè suscipiat, & libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possum, idēq; hoc certò scio uobis omnibus usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronuntiando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione & exuscitatione. Sed de eadem re cùm dicemus, pluribus utemur commutationibus.

Nam

Nam cùm rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subiicere. Deinde duplicem, uel sine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare sententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat, in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio uerbi cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi uehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus uerborum exornationibus & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, ut scire possis quam facilè præceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro repub. periculum uitabit, ideo quòd sæpe fit, ut cum pro rep. perire noluerit, necessario cum rep. pereat. Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. subeundum est, stultè faciunt. nam neque effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. at qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cùm & eum quem debent, honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer est iniquum, uitam, quàm à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cùm cogat, reddere; patriæ;

triæ, cùm roget, non dare: & cùm poßis cum summa uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cùm pro amicis & parentibus & ceteris necessariis adire periculum ue lis, pro republica, in qua & hoc & illud sanctißimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen uenire. itaque uti contemnendus est, qui in nauigando se, quàm nauim, mauult incolumen: ita uituperandus, qui in reip. discrimine, suæ plus quàm communi salu ti consulit. naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufrago patriæ saluus nemo potest enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immi sisse medios. amisit uitam, at non perdidit: re enim uilißima & parua maximam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria; quæ cum summa laude prodita uetustati quotidie ma gis enitescit. Quòd si pro reip. debere accedere ad periculum & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum; ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uersantur: de qua producti sumus, ut plura diceremus, quòd non modò cum caussam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multò maximè per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra caussam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cùm exornabimus argumentationem; de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cùm in loco firmißimo, quo tota causa continetur, manetur

Commoratio.

netur diutius,& eôdem sæpius reditur,hac uti maximè conuenit:& id est oratoris boni maximè propriũ. non enim datur auditori potestas animum de re firmißima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subijci non potuit,propterea quòd hic locus non est è tota caussa separatus,sicut membrum aliquod,sed tanquam sanguis,perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est,per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut antè docuimus, eiusmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilẽ præbes. In sententiarum,huiusmodi: Vos huius in cõmodis lugetis: iste reipub. calamitate lætatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex uerbis celeriter relatis constat, hîc sententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi caussa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quattuor de caußis sumitur, ita quattuor modis dicitur per contrarium, per negationem per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque sumendæ caussam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi caussa sumitur per contrarium, sic. Non enim quemadmodum in palæstra qui tedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quàm ille, qui tradit; ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille, qui decedit: propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peri

Contentio.

Similitudo.

Per contrarium.

tus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis planè, & perspicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos imperatores à melioribus exercitum accipere solere. Sed ornandi caussa simile sumptum est, ut orationi dignitas quædã comparetur. Dictum est autem per contrarium nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulò ante, cùm de cursoribus disserebamus.

Per negationem.

Per negationem dicetur probandi caussa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus quæ desiderantur ab equo: neq; homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad uirtutem potest peruenire. Hoc probabilius factum est, quod magis est uerisimile, non posse uirtutem sine doctrina comparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus posit esse: ergo sumptum est probandi caussa. Dictum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis uerbo. Apertius dicendi caussa similitudo dicitur per breuitatẽ, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri, ut, quoad necesse, sit peruenire posis; sed ut productus studio, & uiribus ultrà facilè procurras. Nã hoc simile est, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi caußa post mortẽ amici liberos eius custodiant: propterea quod in cursore tantum uelocitatis eße oporteat, ut efferatur usq; ad finem: in amico tantum beneuolentiæ studium, ut ultra quàm amicus sentire poßit, procurrat

Per breuitatem.

amicitiæ studio. Dictum autem simile est per breuitatem. non enim ita ut in ceteris rebus res ab re separata est, sed utræq; res coniunctè & confuse pronuntiatæ. Ante oculos ponendi negotij caussa sumetur similitudo per collationem, sic: Vti citharœdus, cùm prodierit optimè uestitus palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus uariis intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatißimam, auro & ebore distinctam, ipse præterea forma & specie sit, & statura apposita ad dignitatem, si, cùm magnam populo commouerit his rebus expectationem, repentè silentio facto uocem emittat acerbißimam cum turpißimo corporis motu: quò melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eò magis derisus & contemptus eijcitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis ac locupletibus copiis collocatus, fortunæ muneribus, & naturæ commodis omnibus abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit; quò magis ceteris rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus, eò uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius in scitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autē est per collationem: propterea quòd proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus obseruare oportet diligenter, ut cùm rem afferamus similem, cuius rei caussa similitudinem attulerimus, uerba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi:

Per collationem.

Ita ut hirundines æstiuo tempore præstò sunt; frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus; ita falsi amici sereno uitæ tempore præstò sunt, simul atque hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, & inanimatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas terrestes & cæelestes & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atq; inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota toti rei necesse est similis sit; sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat, oportet. Exemplum est alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur iisdem de caußis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cùm nullius rei nisi dignitatis caussa sumitur: Apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem, cùm magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cùm exprimit omnia perspicuè, ut res dicta propè manu tentari poßit. Vniuscuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus, & caussas sumendi in similitudine aperuissemus: quare noluimus, neque pauca quò minus intelligeretur, neque re intellecta, plura conscribere. Imago est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio. Hæc sumitur aut laudis, aut uituperationis caussa. Laudis caussa, sic: Ibant in præ-

Exemplũ.

Imago.

prælium corpore tauri ualidißimi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidie perforum medium, tanquam iubatus draco serpit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circunspectans huc & illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere poßit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia aut ariolus quispiã depreßus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, sic: Iste, qui tanquam cochlea abscondens, retentat sese tacitus, quò sit tutus, comeditur cũ domo sua, & aufertur. Effictio est, cùm exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuẽ, incuruum, canum, subcrispum, cæsium, cui sanè magna est in mento cicatrix; si quo modo poteſt uobis in memoriam redire: Habet hæc exornatio cùm utilitatem, si quem uelis ostendere, tum uenustatem, si breuiter & dilucidè facta est. Notatio est, cùm alicuius natura certis describitur signis, quæ, sicuti notæ quædã, naturæ sunt attributa. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere, Iste, inquies, iudices, qui, se dici diuitem, putat esse præclarum, primum nũc uidete, quo uultu uos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Darem, si mihi molesti non essetis? cùm uerò sinistra mentum subleuat, existimat se gẽmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cùm puerum re- Effictio. Notatio.

ſpicit hunc unũ, quẽ ego noui, uos nõ arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio. Heus tu inquit, ueni Sannio, ne quid iſti barbari perturbent, ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquid fragile falſæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, ſi poteſt ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet, inquit, ſi hodie uis tranſnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Soſiam. Sane. Deinde caſu ueniunt hoſpites hominis, qui iſtum ſplendidè, dum peregrinaretur, receperunt, ex ea re homo hercle ſanè conturbatur, ſed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum recta abiiſſetis. Id feciſſemus, inquiunt illi, ſi domum nouiſſemus. At iſtud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerùm ite mecum. ſequuntur illi. ſermo interea huius conſumitur omnis in oſtentatione. quærit, in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe quia uillæ incenſæ ſint, accedere poſſe, nec ædificare etiam nunc auderet: tametſi in Tuſculano quidem cœpi inſanire, & in iiſdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, uenit in ædes quaſdam, in quibus ſodalitium erat eodem die futurum, quo iſte pro notitia domini ædium ingreditur cum hoſpitibus. Hîc, inquit, habito: perſpicit argentum, quod erat expoſitum, uiſit triclinium

stratum, probat, accedit seruulus, dicit homini clare dominum iam uenturum, si uelit exire. Ita'ne, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote. hospites discendunt. iste se raptim domum suam conijcit: illi decima, quo iusserat, ueniunt: quærunt hunc, reperiunt, domus cuia sit: in diuersorium derisi conferunt sese uident hominem postera die, narrant, expostulant, accusant. ait iste eos similitudine loci deceptos, angiportu toto deerrasse, contra ualetudinem suam se ad multam noctem expectaße. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret: seruulus non in urbanus satis strenuè & concinnè comparat, iste hospites domum deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse, nuntiat interea puer argentum repeti, (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commodaui: familiam dedit argentum quoq; uult? ta metsi hospites habeo tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut quæ singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare poßim. Huiusmodi notationes, quæ describunt, quid consentaneum sit uniuscuiusq; naturæ, uehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponũt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli caussa cæperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: deniq; cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, Sermocinatio.

cùm alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, et omnes timore oppreßi domi continerentur uenit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum; quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur; irrumpit in ædes subitò, deinde magna uoce, Vbi est iste beatus, inquit, ædium domi nus? quin mihi præstò fit? quid tacetis Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicißimi cùm maximo fletu ad istius pedes abiecit sese. Parce, inquit, & per ea, quæ tibi dulcißima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuetè fortunam, nos quoq; fuimus beati: nosce te esse hominem. At ille Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare desinitis. non abibit. Illi nun tiantur interea uenisse istum, & clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pedisequa puerorum, absconde pueros, defen de, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cùm ecce iste præstò. Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cùm magno spiritu, Metuebam, inquit, ne planè uictus essem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi separari turpißimũ est, superare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, sed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam sententiose loqueris, neq; ei, quem uides domi nari, uis supplicare? tum mulier, Imò quidem iste rogat & supplicat: sed tu quæso commouere, & tu per deos,

deos,inquit,hunc amplexare. dominus est, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, uxor loqui,quæ me digna non sunt?tace,&,quæ curanda sunt,cura:tu cessas mihi uitam,tibi omnem bene uiuendi spem mea morte eripere? Iste mulierem repulit ab se lamentantem,illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse unicuiq; sermones ad dignitatem accommodatos; quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? non'ne hac omnes utentur oratione? deinde subiicere sermonem. Conformatio est. cum aliqua,quæ non adest,persona confingitur quasi adsit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens,& formata,& ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata,aut actio quædam, hoc pacto: Quod si nunc hæc urbs inuictissima uocem emitat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata,triumphis ditata certissimis,clarissimis locupletata uictorijs, nunc uestris seditionibus,ò ciues, uexor. quam dolis malitiosa Carthago, uiribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atq; conculcari? Item, Quod si nunc L. ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes uestros adsit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat,peperi;uos partam seruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui; uos liberi sine

Conformatio.

ri sine periculo esse non curatis. Hæc confirmatio, licet in plures res mutas atq; inanimatas transfera tur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quàm positum est in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum: consequentiam, abscißionem, similitudinem. Per exuperationem, cùm plus dictum est, quàm Patitur ueritas, augendæ suspicionis caussa, sic: Hic de tanto patrimonio tam citò testam, qua sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cùm uerbum potest in duas plures'ue sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eò si dicas, qui multas hæreditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationẽ; ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facilè, si nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquetur in suspicione, ut si salsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscißionem, si cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per simlitudinem, cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus esse, inulti iacent Grac-

Significatio. Consequentia.

Gracchi. Hæc exornatio plurimum festiuitatis habet interdum & dignitatis. sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari. Breuitas est res ipsis tantummodo uerbis necessariis expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde Tarsi præsidium reliquit, pòst urbem in Bithynia sustulit, inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo: Item, Modò consul, quondam tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Item, Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul, & hostis est dictus, pòst Imperator, postremò consul factus est. Habet paucis comprehensa breuitas, multarum rerum expeditionem. quare adhibenda sæpe est, cùm aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commorari. Demonstratio est, cùm ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos esse uideatur. id fieri poterit, si quæ antè & pòst, & in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut à rebus consequentibus, aut à circunstantibus non recedemus, hoc modo: Quod simul atq; Gracchus prospexit, fluctuare populum, uerentem ne ipse auctoritate senatus commotus à sententia desisteret, iubet aduocari concionem. Iste interea scelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & sudans, oculis ardentibus, erectò capillo, contorta togá, cum pluribus aliis ire celeriùs cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic subsellium quodd. m calce premens dextra pedē defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetū faciunt, ex aliis aliisq; partibus cōuolant, atque

Breuitas.

Demonstratio.

atque è populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge: non uides? respice, inquam. deinde uaga multitudo subito timore perterrita, fugere cœpit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Gracco quid esset, neq; tamen locum, in quo consliterat, relinquenti percutit tempus. Ille nulla uoce delibans insitam uirtutem concidit tacitus: iste uiri fortißimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus præclarißimum fecisset, circunspectans, & hilaris sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hæc exornatio in amplificanda & commiseranda re plurimum prodest, & in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos.

Peroratio. *Omnes rationes honestandæ elocutionis studiosè collegimus: in quibus Herenni si te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, ut oratoriè planè loquaris; ne nuda atq; inornata inuentio uulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmetipsi nobis instemus: res enim communis agitur, ut frequenter & assiduè consequamur artis rationem studio & exercitatione: quod alij cū molestia tribus de caußis maximè faciunt: aut si cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut si sibi diffidiunt: aut si nesciunt quam uitam sequi debeant: quæ à nobis absunt omnes difficultates. nam & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiæ ratio confirmauit: & nobis non diffidimus, propterea*

pterea quòd & aliquantulum processimus: & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut etiam si non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectissimæ desideretur. & uiam, quam sequamur, habemus: propterea quòd in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim, quo modo res in omnibus generibus caussarum inueniri oporteat. Dictum est quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronuntiandum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio cõpararetur. Quæ si sequamur, acutè & citò reperiemus, distinctè & ordinatè disponemus, grauiter & uenustè pronuntiabimus, firmè & perpetuò meminerimus, ornatè & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius. hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE LIBER PRIMVS.

SAEPE & multùm hoc mecum cogitaui, boni'ne an mali plus attulerit hominibus, et ciuitatibus copia dicendi, ac summũ eloquentiæ studiũ. nam & cùm nostræ reip. detrimenta considero, & maximarum ciuitatum ueteres animo Copia dicendi.

mo

mo calamitates colligo; non minimam uideo per disertißimos homines inuectam esse partem incommodorum. cum autem res ab nostra memoria propter uetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo; multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmißimas societates, sanctißimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potißimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus, eloquentiam uerò sine sapientia nimium obesse plerunque prodesse nunquam, quare si quis, omissis rectißimis atq; honestißimis studiis rationis & officij, consumit omnem operam in exercitatione dicendi; is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui uerò ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his pugnare possit; is mihi uir & suis & publicis rationibus utilißimus, atq; amicißimus ciuis fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis, siue studiis, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium; reperiemus id ex honestißimis causis natum, atq; optimis rationibus profectum. nam fuit quoddam tempus: tùm in agris homines paßim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uita propagabant; nec *ratione animi quicquam, sed pleraq; uiribus corporis admiaistrabant. non dum diuinæ religionis, nō humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias, non certos quisquam inspexerat liberos: non

Sapientia sine eloquentia.

*ratione. (?)

ius

ius æquabile, quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atque inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explēdam uiribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus. quo tempore quidam, magnus uidelicet uir & sapiens, cognouit quæ materia esset, & quāta & maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, & in tectis syluestribus abditos ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit; & eos in unamquanq; rem inducens utilem atq; honestam, primò propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & mansuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subitò conuerteret, & ad diuersas uitæ rationes traduceret. Age uerò, urbibus constitutis, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, & aliis parēre sua uoluntate consuescerent, ac non modò labores excipiendos communis commodi caussa, sed etiam uitam amittendam existimarent, quî tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? profectò nemo nisi graui ac suaui commotus oratione, cùm uiribus plurimùm posset, ad ius uoluisset sine ui descendere: ut inter quos posset excellere, cum ijs se pateretur equari, & sua uoluntate àiucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iā naturæ uim obtineret propter uetustatem.

statem. ac primò quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in rebus pacis & belli cum summis hominum utilitatibus esse uersata. Postquam uerò commoditas quædam praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta malitia, peruertere urbes, & uitas hominum labefactare assueuit. atq; huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi uidetur quodam tempore, neque in publicis rebus infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uerò ad priuatas caussas magnos ac disertos homines accedere: sed cùm à summis uiris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. Quibus in cōtrouersiis cum sæpe à mendacio contra uerum homines stare consuescerent, dicendi aßiduitas aluit audaciam, ut necessariò superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisq; necessarijs cogeretur. itaq; cum in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior uisus esset is, qui omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparaßet, fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. hinc nimirū non in iniuria, cùm ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij atque inuidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosißimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum: sic ex seditiosa

ditiosa ac tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur postea cetera studia recta atq; honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse; hoc uerò à plerisq; eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multò uehementius erat retinendum, & studiosius adaugendum. nam quò indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum & improborum temeritas & audacia summo cum reip. detrimento, eò studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. quod nostrum illum non fugit Catonem, neq; Lælium, neq; horum, ut uerè dicam, discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata auctoritas, &, quæ his rebus ornamento, & reip. præsidio esset, eloquentia. quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiæ studendum est, etsi ea quidem & priuatim & publicè peruerse abutuntur, sed eo quidē uehemētius, ne mali magno cum detrimento bonorum. & cōmuni omniū pernicie plurimùm possint, cum præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maximè pertineat: hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima commoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præstò est sapientia: hinc ad ipsos, qui eā adepti sunt laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorū certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cùm multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maximè bestiis præstare, quòd loqui possunt. quare præclarum mihi Eloquentiæ laus.

 quid-

dam uidetur adeptus is, qui quare homines bestiis præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si fortè non natura modò neque exercitatione conficitur, uerùm etiam artificio quodam comparatur; non alienum est uidere quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerũt. Sed antequã de præceptis oratoriis dicamus, uidetur dicẽdum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius et expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationẽ, ac uiã artis cõsiderare poterit.

De iure ciuili & partibus eius.

CIVILIS *quædã ratio est, quæ multis & magnis ex rebus constat. eius quædam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quam Rhetoricam uocant. nam neq; cum ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui & artificio contineri magnopere dissentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiæ partem esse dicamus* Officium *autem eius facultatis uidetur esse dicere appositè ad persuasionem :* Finis, *persuadere dictione. Inter officium autem & finem hoc interest, quod in officio quid fieri, in fine quid officio conueniat, consideratur : ut medici officium dicimus esse, curare appositè ad sanandum; finem, curatione sanare. Item oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus, cùm id, quod facere debet, officium esse dicemus, illud, cuius caussa facere debet, finem appellabimus.* Materiam *artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uersatur, ut si medicinæ*

Officium & finis oratoris.

Materia et subiectum.

cinæ materiam dicamus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur: item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alii plures alij pauciores existimauerunt. nam Gorgias Leōtinus, antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optimè posse dicere existimauit. Hic infinitam & inmmensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quòd positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, puod positum in iudicio habet in se accusationem & defensionem, aut petitionem & recusationem. &, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est. nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in caussam, & in quæstionem diuidat. Caußam esse dicit rem, quæ abeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres partes, quas antè diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se controuersiam in dicendo po-

sitam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ec Quid sit bonum præter honestatem: Veri ne sint sensus: Quæ sit mundi forma: Quæ sit Solis magnitudo. quas quæstiones procul ab oratoris officio remotas, facilè omnes intelligere existimamus. nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas, sicut aliquas paruas rès. oratori attribuere, magna amentia uidetur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, uideretur fretus sua scientia falsum quoddam constituisse de oratoris officio, &, non quid ars, sed quid ipse poßet, exposuiße. nunc uerò ea uis est in homine, ut ei multò rhetoricam citius quis ademerit, quàm philosophiã concesserit. neq; eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendosißimè scripta uideatur. (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose & diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoq; non protulisse) uerùm oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit: multò maximum ex arte dicere, quod eum minimè potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ uidetur artis ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas pleriq; dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inuentio est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ caussam probabilem reddant. Dispositio est rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum ac uerbo-

Partes orationis.

*uerborum ad*inuentionem perceptio. Pronuntiatio est ex rerum & uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes, quibus ostendere poßimus genus, & officium, & finē huius artis, aliud in tempus differemus. nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis. ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidē ui detur cōiunctè agendū de materia ac partibus. quare inuētio, quæ princeps est omniū partium, potißimū in omni caussarū genere, qualis debeat esse cōsideretur.* intentionem

OMNIS *res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam controuersiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quęstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua caussa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio caussarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis caussa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis est, cōstitutio definitiua nominatur. Cum uerò, qualis sit res, quæritur, quia & de ui & de genere negotij controuersia est constitutio generalis uocatur. At cum caussa ex eo pendet, quòd non aut is agere uidetur, quem oportet, aut non cum eo, qui cum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet; translatiua dicitur* De inuentione.

 consti-

constitutio, quia actio traslationis & commutationis indigere uidetur. Atq; harum aliquam in omne caussæ genus incidere necesse est. nam in quam non inciderit, in ea nihil esse poterit controuersiæ. quare eam nec caussam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. nam & quid factum sit, potest quæri, hoc modo: Occiderit ne Aiacem Vlisses. Et quid fiat, hoc modo: Bono'ne animo sint erga populum R. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem relique rimus incolumem; num quid sit incommodi ad rempublicam peruenturum. Nominis controuersia est, cum de facto conuenit, & quæritur id, quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quòd de re ipsa non conueniat, non quòd de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & iccirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus: & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atq; aduersarij dicũt. Generis est cõtrouersia, cùm & quid factum sit, conuenit, & quod id factum nomine appellari oporteat. constat & tamen, quantũ: & cuiusmodi, & omnino quale sit quæritur hoc modo: Iustum an iniustum, utile an inutile, & omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, quæ

ritur

ritur, sine ulla nominis cõtrouersia. Huic generi Hermagoras partes quattuor suppofuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerùm breui; ne aut, si taciti prateriemus, sine caussa non secuti eum putemur; aut si diutius in hoc constiterimus, moram atq; impedimentum reliquis præceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt caussarum, non possunt rectè partes alicuius generis caussæ putari. eadem enim res alij genus esse, alij pars potest; eidem genus esse & pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio, genera sunt caussarum. nam aut nullum caussæ genus est, aut iudiciale solùm, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. nullum dicere caussæ esse genus, cum caussas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. unũ autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio & demonstratio neque ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimùm dissideant & suum quæque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint caussarum. Deliberatio igitur & demonstratio non possunt rectè partes alicuius generis, caussæ putari. Malè igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis caussæ partes nõ possunt rectè putari, multo minus rectè partis caussæ partes putabuntur. Pars autẽ caussæ constitutio est omnis. non enim caussa ad cõstitutionem, sed cõstitutio ad caussam accõmodatur: sed demonstratio & deliberatio generis caussæ partes nõ

Non esse quattuor partes generis.

possunt rectè putari, quòd ipsa sunt genera. Multò igitur minus rectè partis eius, quòd hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio neq; constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio & ipsa & pars eius intentionis depulsio est: deliberatio, & demonstratio neq; constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem. Placeat igitur oportet, deliberationem, & demonstrationem non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam caussæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis caussa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua caussa potest simul ex eadem parte eodem in genere & difinitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque ex se & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non uis constitutionis augetur. At deliberatiua caussa simul ex eadem parte, eodem in genere & conie-

ctura-

ctûralem, & generalem, & definitiuam, translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire Genera igitur, ut antè diximus hæc caussarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam & aßumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris & iniuriæ quæstionem. Assumptiua est quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem; foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quattuor, concesßio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit sed, ut ignoscatur, postulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consultò peccasse reus se confitetur; & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perrarò potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, abs se & à sua culpa, ui & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri po-

Cõstitutio generalis

ri po-

ri poterit, si aut caussa, aut factum in alium transferetur. Caußa transferetur, cum aliena dicitur ui, & potestate factum. Factũ autem, cum alius aut debuisse aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quod aliquis antè iuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur eße commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus; eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quò non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Pòst autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est) quàm inuidia atque obtrectatione quadam impediri.

Cõstitutio trãslatiua.

Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cuiusq; generis tunc commodius expositur i uidemur, cùm in unumquodq; eorum argumentorum copiam dabimus. nam argumentandi ratio dilucidior erit, cùm & ad genus, & ad exemplum caussæ statim poterit accommodari. Constitutione caussæ reperta, statim placet considerare, utrũ caußa sit simplex an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex ali-

Caussa simplex & cõiuncta.

qua

qua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non? coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quammaximæ contra Hannibalem copiæ sint. Deinde considerandum est, in oratione, an in scripto sit controuersia. nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. eius autem genera, quæ sunt separata à constitutionibus, quinque sunt. nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duæ leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est; duas aut plures significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrariis legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio est autem, cùm omnis quæstio non in scriptione est, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere caussæ, & cognita constitutione, cùm simplex'ne, an coniuncta sit intellexeris, &, scripti an rationis habeat controuersiam, uideris, deinceps erit uidendum,

Controuersia scripti.

dendum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum caussæ sit. quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet.

Questio. *Quæstio est ea, quæ ex conflictione caussarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Caussarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iure'ne fecerit. Ratio est ea, quæ continet caussam, quæ si sublata sit, nihil in caussa controuersiæ relinquetur, hoc modo: ut docendi caussa in facili & peruulgato exemplo consistamus. Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defensionem: qua sublata, omnis quoq; cõtrouersia sublata sit. Ergo eius caussæ, ratio est, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. nam sit ea nobis exposita ratio. quàm paulò ante exposuimus. Illa.n.inquit patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrẽ necari. oportuit potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectum'ne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset.*

Firmamentum. *Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris. & aptissima ad iudicationem: ut si uelit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnum, in famam generis & familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimùm petere debuerint. Et in ceteris quidem*

dem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non potest ex deductione, rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem & iudicationem, ut factum est, non est, factum'ne sit. Quot autem in caussa constitutiones aut eorum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in caussa repertis, tunc denique singulae partes totius caussae considerandae sunt. nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quòd illa, quae prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & cohaerere cum caussa, ex eis ducas oportet, quae pòst dicenda sunt. quare cùm iudicatio, & ea, quae ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandae sunt cetera partes orationis. Hae partes sex esse omnino nobis uidentur, exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet; nos quoque primùm in ratione exordiendi praecepta dabimus.

Partes orationis.

EXORDIVM *est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionē: quod eueniet, si eū beneuolū, attentum, docilem fecerit, quare qui bene exordiri caussam uolet, cum necesse est genus suae caussae diligenter antè cognoscere. Genera caussarum sunt quinq;, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurū. Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra audi-*

Exordiū.

Caussarum genera.

auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut caussa & honestatis & turpitudinis particeps, aut beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis caussa implicita est. Quare, cum tam diuersa sint genera caussarum, exordiri quoq; dispari ratione in uno quoq; genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & insinuationem. Principium est oratio perspicuè & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuato est oratio quadam dißimulatione & circuitione obscurè subiens auditoris animum in admirabili genere caussæ. si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt uehementer abalienati confugere necesse erit ad insinuationem. nam ab iratis si perspicuè pax & beneuolentia petitur, non modò ea non inuenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere caussæ, contemptionis tollendæ caussa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus caussæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum caussa translata uideatur. cum autem erit honestum caussæ genus: uel præteriti principium poterit: & si commodum fuerit,

Principiũ. Insinuatio.

rit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis: uel si uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro caussæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio cõficere oporteat, dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus quæque res rationibus confici possit. Beneuolentia quattuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicum persona, à caussa. Ab nostra, si de nostris factis & officiis sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si quæ incommoda acciderunt, aut quæ instent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, si quid eorum spurcè, superbè, crudeliter, malitiosè factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atq; eorum usus arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm caussæ suæ confidere. In contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuetè gestæ proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur: & si de his quam honesta existimatio, quantaq; eorum iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostenditur. Ab ipsis rebus, si nostram caussam

Beneuolentia.

caussam laudando extollemus, aduersariorum caussam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus; magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad eos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram caussam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si apertè & breuiter summam caussæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. nam & cùm docilem uelis facere, simul attentum facias oportet, nam is maximè docilis est qui attentissimè est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cùm admirabile genus caussæ est, hoc est, ut antè diximus, cum animus auditoris infestus est. id autem tribus ex caussis fit maximè: si aut inest in ipsa caussa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cùm iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. nam ex hac quoq; re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si caussæ turpitudo contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re in qua offenditur, aliam rē, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rē ut ab eo quod odit, ad id, quod, diligit, auditoris animus traduca-

Insinuatione quando utendum.

traducatur, & dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cùm iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoq; indigna uideri. Deinde, cùm lenieris eum, qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturũ, neq; hoc, neq; illud, ut neq; apertè lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscurè faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem: & aliquorum iudiciũ simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem ni præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebuitur auditoribus fecisse, idq́; ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo, quod aduersarii sibi firmissimum putarint, & maximè ij, qui audierint, probarint, primùm te dicturũ polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimùm, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas cũ admiratione. nam auditor cùm eum, quem aduersarii perturbatũ putant oratione, uidet animo firmißimo contradicere paratum; plerunq; se potius temere assensiße, quàm illum sine caussa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à caussa, te breuius, quàm paratus fueris, eße dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersariũ. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod

L genus

genus strepitum, acclamationem; aut iam parata, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionem: aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim non incommodum est iniicere. nam ut cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re reuelatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur: aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio & de insinuatione dicenda uidebantur, hæc ferè sunt. Nunc quiddam breuiter & communiter de utroq; præcipiendum uidetur.

Exordiorũ uitia.

Exordium sententiarum & grauitatis plurimũ debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, in se continere; propterea quòd id optimè faciendum est, quod oratorem auditori maximè cõmendat. Splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum; propterea quòd ex his suspicio quædam apparationis atque artificiosæ diligentiæ nascitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uerò hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum. contra præcepta. Vulgare est, quod in plures caussas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc, quàm in contrariã partem caussæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatũ ex cõtraria parte dici. Longum est, quod pluribus uerbis aut sententiis ultrà quàm satis est producitur. Separatũ, quod non ex ipsa caussa ductum est, nec sicut aliquod mem-

brum

brum annexũ orationi. Translatũ est, quod aliud conficit, quàm caussæ genus postulat: ut si quis docilẽ faciat auditorem, cùm beneuolẽtiam caussa desiderat: aut si principio utatur, cùm insinuationem res postulat. Contrà præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum caussa dè exordijs præcepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neq; beneuolum, neq; attentum, neq; docilẽ efficit; aut, quo profectò nihil peius est, ut cõtrà sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictũ est.

NARRATIO *est rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa caussa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra caussam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis caussa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus caußis, quod delectationis caussa non inutili cum exercitatione dicitur, & scribitur. Eis partes sunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in personis maximè uersatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est, Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia est gesta res ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginiensibus bellum Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. huiusmodi apud Terent. Nam is post quam excesit ex ephebis Sosia. Illa autẽ narratio, quæ uersatur in p̃sonis, eiusmodi*

De narratione. Fabula. Historia. Argumentum.

est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones, & animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimiùm ineptus es.
Nimium ipse durus est, præter æquum & bonum.

Hoc in genere nrrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum uarietate, animorum dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita lætitia, iucundo exitu rerum. Verùm hæc ex his, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ caussæ continet expositionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit.

Narratio breuis. *Breuis erit, si unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, etsi, cuius rei satis erit summã dixisse, eius partes nõ dicentur: nã sæpe satis est quod factũ sit dicere, nõ ut enarres queãdmodũ sit factũ: & si non longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur: & si nullam in rem aliã trãsibitur: & si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod, dictum non sit, intelligatur: & si non modò id, quod ob est; uerùm etiam id, qnod nec obest, nec adiuuat, præteribitur: & si semel unumquodq; dicetur: & si non ab eo, in quo proximè desitum erit deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breues putent esse, longissimi*

gissimi sint: cùm dent operam, ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quàm necesse sit. nam plerisq; breuiter dicere uidetur, qui ita dicit, Accessi ad ædes, puerum euocaui: respondit, Quæsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere: tamen quia satis fuit dixisse, Domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessarium, quàm uerborum multitudine supersedendum est. Aperta autem narratio poterit esse, si ut quidq; primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur; ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbatè, nequid contortè dicatur, nequam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, nequid, quod ad rem pertineat, prætereatur: & omnino, quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quodq; in genere sunt conseruãda. nam sæpe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac uerbis quoq; dilucidis utẽdum est: quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si caussæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum, qui agent, naturã, &

Narratio aperta.

Narratio probabilis

ad uulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut cùm obsit narratio, aut cùm nihil prosit, tunc interponatur; aut non loco; aut non quemadmodum caussa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem: quam argumentando, & caussam agendo leniri oportebit. Quod cùm acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in caussam, & ad unamquanque confestim rationem accommodare, ut uulneri præstò medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cùm ab aduersariis re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cùm acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum nòn in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum caussa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucidè & ornatè exponitur; aut id, quod ipsum adiuuat, obscurè dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur: omnia torquenda sunt ad commodum suæ caussæ contraria, quæ præteriti poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leuiter attingendo, subdiligenter, & enodatè narrando. Ac de narratione quidem satis di-

ctum

ctum uidetur. Deinceps ad partitionem transeamus.

RIECTE *habita in caussa partitio, illustrem & perspicuam totã efficit orationem. Eius partes duæ sunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendam caussam, & constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quæ quid cum aduersariis conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam designatur auditori in quo animum debeat habere occupatum. Altera, est in qua rerum, earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor; quibus dictis, intelligat fore peroratũ. Nunc utroq; genere partitionis quemadmodũ conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendit: hæc debet illud, quod conuenit, inclinare ad suæ caussæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio, conuenit mihi cum aduersariis. Item contrà, Interfectum esse à Clytemnestra Agamemnonem conuenit. nam hic uterq; & id posuit, quod conueniebat; & tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controuersiæ sit, ponendum est in iudicationis expositione: quæ quemadmodum inueniretur, antè dictum est. Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Hæc in hoc genere iccirco utilis est, quòd rebus ipsis, & partibus caussæ, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio*

De partitione.

Breuitas.

Absolutio.

tio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſſam, genera, de quibus dicendum eſt, amplectimur. in qua partitione uidendum eſt, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut ſerò extra partitionem, id, quod uitioſiſſimum, ac turpiſſimum eſt, inferatur. Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neq; permiſtè cum partibus implicantur. nam genus eſt, quod plures partes amplectitur, ut animal pars eſt, quæ ſubeſt generi, ut equus. Sed ſæpe eadem res alij genus alij pars eſt. nam homo, animalis pars eſt; Thebani, aut Troiani, genus. Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio; ut, apertè intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poſsit. nam qui ita partitur. Oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad rempub. peruenisse; is non intellexit, in partitione, expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſse. nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas, eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne, cuius genus poſueris, eius ſe cum aliquam, diuerſam ac diſſimilem, partem ponas in eadem partitione. Quòd, ſi quod in genus plures incident partes id cùm in prima partitione cauſſæ erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuitur eo tempore commodiſſimè, cùm ad ipſum uentum erit explicandum in cauſsæ dictione poſt partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quàm ſatis eſt demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe fa-

Paucitas.

se facere & uoluisse, & fecisse: nam, fecisse, ostendere satis est. Aut cum in caussa partitio nulla sit, & cùm simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione idque perrarò potest accidere. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tantopere pertinent, quae uersantur in philosophia, ex quibus haec ipsa transtulimus; quae conuenire uidebantur, quorum nihil in ceteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione praeceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quaeque pars. ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur: & omnibus explicatis: peroratum sit, hoc modo, ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commodè senex in Andria, quae cognoscere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam: & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat primùm gnati uitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia,
Liberius uiuendi fuit potestas.

deinde suum consilium,

Et nunc id operam do.

deinde quid Sosiam uelit facere, id, quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quanq; partem primùm accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit sic nobis placet: & ad singulas

partes

partes accedere, &, omnibus absolutis, perorare. Nunc de confirmatione, deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.

De confirmatione.

CONFIRMATIO *est, per quam argumentando nostræ caussæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula caussarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum uidetur, quandam syluam, atq; materiam uniuersam antè permistam, & confusam exponere omnium argumentationum: pòst autem tradere, quemadmodũ unumquodq; genus caußæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmari oporteat. Omnes res argumẽtando confirmantur aut ex eo, quod personis aut ex eo, quod negotijs est attributum.*

Attributa personis.

Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuiq; personæ datur, quo suo quæq; proprio, & certo uocabulo apellatur. Naturam ipsam definire difficile est. Partes autem eius enumerare eas: quarũ indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino partim mortali in genere uersantur. Mortalium autẽ pars in hominum pars in bestiarũ genere enumeratur. Atque hominum genus & in sexu consideratur, uirile an muliebre sit; & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniensis an Lacedemonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Aetate, puer an adolescens, natu grandior an se-

senex. Praeterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, uelox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, pudens, patiens, an contrà. Et omnino quae à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. nam quae industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. in uictu considerare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi praeceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio, quaestu artificio sit occupatus; quo modo rem familiarem adiministret; qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cū potestate: si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contrà; quales liberos habeat. Aut, si de non uiuo quaeretur, etiam, quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis constantem & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionē alicuius, aut quāuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio & industria partam. Affectio est animi, aut corporis ex tempore aliqua de caussa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia, quae genere in eodem reperiuntur. Studium autem est animi assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna

cum uoluntate occupatio, ut philosophiæ, poetriæ, geometriæ, litterarum. Consilium est aliquid faciendi aut non faciendi uerè excogitata ratio. Facta autem, & casus & orationes tribus ex temporibus considerabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem hæc uidentur esse attributa.

Attributa negotiis.

Negotiis autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem, neq; ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio. Deinde caussa eius summæ; per quam, & quamobrē. & cuius rei caussa factum sit, quæritur. Deinde ante rem gestam quæ facta sunt, continentur usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quæ negotiis attributa sunt, quæretur locus, tempus, modus,

Locus.

occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attribu-

attributionibus, sacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturni ue spatij certa significatione. In hoc & quæ preterierunt, considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem obsoluerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem uerè tradita esse, quòd eorum monumenta certa in litteris extent, & quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique poßint: & item quæ instent in præsentia, & quæ maximè fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus & quid serius futurum sit. & item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerit'ne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. quare cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrumque idem esse intelligitur: uerùm in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spa

Tempus.

Occasio.

tium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. quare cùm genere idem sit, fit aliud quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, cõmune, singulare. Publicũ est quod ciuitas uniuersa aliqua de caussa frequentat, ut ludi, dies festus, bellũ. Commune, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, ut meßis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de caussa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium,

Modus. *somnus. Modus autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ autẽ ratio quæritur ex iis, quæ clam, palàm, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, neceßitas, & inaffectionem animi, hoc est molestiam, iracundiam, amorem, & cetera, quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.*

Adiunctũ negotio. *Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æquè magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æquè magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili, comparabile autem ex conferenda atq; aßimulanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut*

frigus

frigus calori, uitæ mors. Disparatum autem est, id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus est alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq́; sit. quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum sit, antè animo colligi poßit, quid quaq; ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex ijs: quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primùm quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentores, qui deniq; auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atq; æmuli Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo soleat, an insolenter ac rarò. Postea, homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueuerint; & cetera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremò attendendum est, num quæ res ex ijs rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur, de quibus in deliberatiuo genere caussæ distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem ferè res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex iis locis, quos commemorauimus, sumetur, aut probabilis Argumentatio.

bilis, aut necessaria debebit esse. etenim ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessariè demonstrans. Necessariè demonstrantur ea, quæ aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maximè tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem.

Cōplexio. *Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? sin probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis, & ceteris infirmatis, una reliqua necessariò confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum caussa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia; aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. nam sine caussa maleficium susceptum esse non potest. sed neq; inimicitiæ fuerūt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neq; ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus.*

Enumeratio.

Simplex cōclusio. *Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui: relinquitur, ut id, quod dicitis, non modò non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atq; hoc diligenter uidere oportebit ne quo pacto genus hoc refelli posit, & ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinē necess-*

necessariæ conclusionis, uerùm ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem, est id, quod ferè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinẽ, siue id falsum est, siue uerum. Verũ in eo genere; quod ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impiis apud inferos pœnas: esse præparatas: Eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrariis, & paribus, & in iis rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maximè spectatur. In contrariis, hoc modo: Nam si ijs, qui imprudentur læserunt, ignosci conuenit, iis, qui necessariò profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In iis rebus, quæ sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rodiis turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum uera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit uulnus. Tum uerisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddã significat, quod ex ipso profectum uidetur, quod aut antè fuerit,

Probabile

Similitudo

rit, aut in ipso negotio, aut pòst sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmetur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat. Iudicatum est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes uulgò probarunt, & secuti sunt huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicium misereatur. Approbatum est, quod homines cùm dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, uelut Gracchi patris factum, quem populus Ro. ob id factum, quòd insciente collega in censura nihil gessit, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturam similitudinem. Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis: ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio,

& pars

& pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasque argumentationes conueniat, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confusè & permistim dispersimus: pòst descriptè & electè in genus quodque caussæ, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri, quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summè necessarium, & ab artis scriptoribus maximè neglectum. quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoq; argumentandi adiungeretur. Et magna cùm cura & diligentia locus hic omnis considerandus est: quòd non rei solum magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

OMNIS *igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubiis captat assensionem eius, quicum instituta est: quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur: uelut apud Socraticum. Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxorem, & cũ ipso Xenophonte Aspasiam locutam. Dic mihi, quæso. Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem & ceterum ornatum muliebrẽ pretij* Inductio.

maioris habeat, quam tu habes; tuum'ne, an illius malis? Illius uerò, respondit. Age, inquit, si uirum illa meliorē habeat, quàm tu habes; utrū'ne tuū, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonē instituit. Quæso inquit, Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus est; tuum'ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundum meliorem habeat, quàm tu habes; utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes; utrum illius malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Pòst Aspasia, Quoniam uterq; uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire uolueram; egomet dicam, quid uterq; cogitet, nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectißimam maximè uis. quare nisi hoc perfeceritis, ut neque uir melior, neque fœmina lectior in terris sit; profectò id semper, quod optimum putabitis esse, multò maximè requiretis, & tu, ut maritus sis, quam optimæ mulieri, & hæc quamoptimo uiro nupta sit. Hîc cum rebus non dubiis esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimùm Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendū uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat quod ille ex eo, quod iam concessisset, neces-

necessariò approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur. Primùm ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi; dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi caussa fiet inductio, uidendum est, ut simile iis rebus sit; quas res, quasi non dubias antè induxerimus. nam antè aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius caussa illud concedi primùm uoluerimus. Deinde non intelligatur, quò spectent illæ primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruenturæ. nã, qui uidet, si ei rei, quæ primò rogetur, rectè assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat. esse necessariò concedendam, plerunque aut non respondendo, aut malè respondendo, longius procedere rogationem non sinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo. quod concessit, ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur: aut ostendenda est similitudo earum. rerũ quæ antè concessæ sunt; aut alia utendũ inductione. Si concedetur: concludenda est argumentatio. Si tacebitur: aut elicienda est responsio; aut, quoniã taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationẽ. Ita fit hoc genus argumentandi tripertitũ. Prima pars constat ex similitudine una pluribus'ue. Altera ex eo, quod cõcedi uolumus, cuius caussa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem,

ſionem, aut, quod ex ea conficiatur, oſtendit. Sed quia non ſatis uidebitur alicui dilucidè demonſtratum, niſi quod ex ciuili cauſſarum genere exemplum ſubiecerimus; uidetur huiuſmodi quoq; utendum exemplo; non quo præceptio differat, aut aliter hoc in ſermone, atque in dicendo ſit utendum: ſed ut eorum uoluntati ſatisfiat, qui quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, nequeunt cognoſcere. Ergo in hac cauſſa, quæ apud Græcos eſt peruagata, quòd Epaminondas Thebanorum imperator ei, qui ſibi ex lege prætor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & cùm paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacædemonios funditus uicit, poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, cùm ſcriptum legis contra ſententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id, quod Epaminondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, aſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam ſi quis reipub. cauſſa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd ſi noſmetipſi, quod à ueſtra religione & ſapientia remotiſsimum eſt, iſtius honoris cauſſa hanc eandem exceptionem, iniuſſu populi ad legem aſcribi iubeatis, populus Thebanus patietur'ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo aſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi, quaſi aſcriptum ſit, rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligentiam, non poteſt ita uideri iudices. Quòd ſi litteris corrigi neque ab illo, neque à uobis ſcriptoris uoluntas poteſt; uidete ne multò indignius ſit id re & iudicio ueſtro mutari, quod, ne uerbo quidem commutari poteſt.

test. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam consideremus. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum sua se ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt, cùm idem usu dicendi sequerentur, paulùm in præcipiendi ratione dissenserunt. nam partim quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus quàm in tres partes posse distribui putauerunt. eorum controuersiam non incommodum uidetur cum utrorumq; ratione exponere. nam & breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minimè negligendus uidetur. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primùm conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uariis, & quam copiosissimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatior, quàm ea, quæ temere & nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens, & callidus imperatur, omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigii ratio est. nam nauis optimè cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cùm propositio sit hoc pacto approba

Ratiocinatio.

De quinquepartita distributione.

ta, & duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signorum ortus & obitus definitum quendam ordinem seruant; & annuæ commutationes non modò quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerùm ad utilitates quoq; rerum omnium sunt accommodatæ; et diurnæ nocturnæq; uicissitudines nulla in re unquam mutatæ, quicquam nocuerunt. quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cùm conduxerit breuiter propositionem, & assumptionē, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius geruntur ea, quæ consilio, quàm quæ sine consilio adiministrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus, administratur: consilio igitur mundus, administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripertitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionē horum reprehendunt. negant enim neq; à propositione, neq; ab assumptione approbationes earum separari oportere, neq; propositionem absolutam, neq; assumptionem sibi perfectam uideri, quæ approbatione confir-

confirmata non sit. quare, quas illi duas partes numerant, propositionem, & approbationem, sibi unam partem uideri propositionem: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. item, quæ ab illis assumptio & assumptionis approbatio dicitur, eadem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, aliis tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Teophrasto profecti maximè secuti sunt nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maximè Socrates & Socratici tractauerunt: sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atq; Peripateticis & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus iis, qui elegantissimi atq; artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est à propositione approbatio. quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & à quo separatur.

Est au-

Est autem quædam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quædam, in qua nihil ualet absq; approbatione, ut ostendemus. separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem, id, quòd polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, & quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil atinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eò die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicuè uerum est, nihil attinet approbari. quare assumi statum oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta, complexio consequetur: igitur in cæde interesse non potui. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiuis facilè perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est; falsum est non esse plus, quàm tripertitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem separatam esse ab aßumptione. nam si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni; quadam autem in argumentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatum quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in qua assumptio non indiget approbationis; quædam

dam autem, in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus. separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ conuenit. hæc propositio indiget approbationis. non enim perspicua est, neq; constat inter omnes: propterea quòd multi nihil prodesse philosophiam, pleriq; etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet, approbari. Quare statim concludenda est argumentatio, igitur dare operam philosophiæ conuenit. Ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam quandam indigere perspicuum est. separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quàm tripertitam argumentationem. Atq; ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neq; propositio, neque assumptio indigeat approbationis huiusmodi, ut certum quiddam & breue exempli caussa ponamus: Si summopere sapientia petenda est, summopere stultitia uitanda est: summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia uitanda est. Hîc & assumptio, & propositio perspicua est: quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud pespicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositioné, neque in assumptione

ptione

ptione contineri approbationem, sed utranq; suo loco positam, uim suã tanquam certam & propriam obtinere. Quod si ita, est commodè partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.

Argumentatio quinque partita.

Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinq; partibus. Secunda est quadripertita. Tertio tripertita. Dein bipertita, quòd in controuersia est. De unaquaq; parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quæ consistant, exempla ponemus: horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges, iudices, ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in litteris est, interpretari. ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque utilitatem reip. proponerent. neq; enim ipsi, quod obesset, scribere uolebant, & si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intel-

lige-

ligebant nemo enim leges legum caussa saluas esse uult, sed reipub. quòd ex legibus omnes respublicas optimè putant administrari. Quàm ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam caussam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam reip. seruimus, ex reip. commodo atq; utilitate leges interpretemur. nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius caussa est instituta: sic à legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reip. conducat, proficisci, quoniam eius caussa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio desinite litteras legis perscutari, & legem, ut æquum est, ex utilitate reip. cōsiderate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedemonios opprimi? Quid magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quàm uictoriæ Thebanorum cousulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atq; exornato trophæo carius atq; antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omißo, scriptoris sententiam considerare debebat. Atq; hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reip. caussa scriptam. Summam igitur amentiam esse exiſtimabat, quod scriptum esset reip. salutis caussa, id nō ex reip. salute interpretari. Quòd si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit: profectò non potest eodem facto & communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse. Quattuor autē partibus cōstat argumentatio, cùm aut proponimus, aut assumimus sine approbatione, id facere oportet, cū aut

pro-

propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quattuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum, Iudices: qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtēperare debetis. obtemperare autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suae relinquere potuit quàm quòd ipse magnam cum cura atq; diligentia scripsit? quòd si litterae nō extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur: nec tamen Epaminondae permitteremus, nisi extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur: nedum nunc istud patiamur, cum praestò lex sit, non ex eo, quod apertissimè scriptum est, sed ex eo, quod suae caussae conuenit, scriptoris uoluntatem interpretari. Quòd si uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini: quid caussae est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione praeterita, quadripertita sic fiet argumentatio: Qui saepe numero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus: nemo erit praeter nosmet ipsos: quem iure accusare possimus. ac primùm quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe: Carthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt: summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorū perfidia toties deceptus sis. Utraque

que approbatione præterita, tripertita sit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus, ac me tuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cùm id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoq; fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem hic satis esse dicunt proponere & assumere; quoniam perspicuum sit quod conficiatur complexionis rē non indigere. Nobis autē uidetur & omnis ratiocinatio concludenda esse: & illud uitium, quod illis displicet, magnopere uitandum est, ne quod perspicuum sit, id in complexionē inferamus, Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. nā aut ita complectemur, ut in unū conducamus propositionem & assumptinem, hoc modo: Quòd si leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri conuenit, hic autem saluti reip. profuit: profectò non potest eodem facto, & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus, Aut id, quod eam, rem, quæ conficitur, sequatur neceße est. id est hiusmodi: Si peperit, cū uiro concubuit, peperit autem. Conficitur hoc: Concubit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & infe-

ras

ras id, quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumentationẽ, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet. in breuibus id solum, quod conficitur exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoq; parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit, nam hoc nullius neq; approbationis, neque assumptionis, uel eius approbationis, neq; complexionis indigere uidetur, sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit. atque hac distinctione alia quoq;, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoueat auditorem necesse est. quòd si solum spectaretur id, quód inuentum est, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret: nequaquam tantum inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere*

neque complexionis indigere &c.

Varianda oratio.

re

magnopere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione Deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinq; partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones, sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutura, tum utraq;, tum hoc, tam illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus ipsi, aut in quolibet exemplo de iis, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probè tenere, aliis quoq; rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verùm illa nobis abhorrere ab usu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm ceteros attendisse non affirmamus, sed perquisitius & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

De reprehensione.

REPREHENSIO est, per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur aut alleuatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his

omnibus inuentionibus, nisi id, quod personis, aut negotiis attributum est. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quæ antè præcepta sunt, hanc quoq; in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quædam preceptio detur huius quoq; partis, exponimus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contradicentur, diluere aut infirmare poterunt. Reprehensionis modi. *Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plura ue: aut, his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia æquè firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur cùm aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicatum improbatur: aut, quod signum esse aduersarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si cõplexio, aut una, aut ex utraq; parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur; aut si simplex conclusio fasi aliquid continere demonstratur. nam omne, quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario necesse est sumatur ex his locis, ut antè ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicuè falsum erit, hoc modo. Nemo est qui non pecuniam, quàm sapientia malit. Aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officij cupidior sit quàm pecuniæ? Aut*

erit

erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij caussa se maximam pecuniam neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi quî potuit? Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur: ut curio pro Fuluio: Nemo potest uno aspectu, neq; prætcriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex ijsdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primùm uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremò scisse eum, de qua quæritur, eius rei legem & consuetudinem. nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligentius aperiemus, cùm separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione aut non esse signum: aut parum magnum esse, aut à se potius, quàm ab aduersariis stare, aut omnino falsò dici, aut in aliam quoq; suspicionem duci posse demonstrabitur. Cùm autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maximè tractatur, in reprehendendo conueniet, simile id negare esse quod conferetur ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si quo in numero illud,

quòd per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius caussa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo, quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maximè indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maximè firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando non modò non esse reprehensum iudicium; sed ab omnibus approbatum; & demonstrando difficilius & maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quàm id, quod instet. Ex contrariis locis, si res aut uera aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum sit, & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne cùm aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. nam his rebus auctoritas iudicati maximè potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uerò sicuti necessaria inducentur, ea si fortè imitabuntur modò necessariam argumentationem; neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primùm complexio, quæ utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur, sin

falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

Nam si ueretur: quid cùm accuses, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet:
Quid eum accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc putant, ut neges esse accusandum. Quod conuersione sic reprehendetur: Imò uerò accusandus est nam si ueretur, accuses: non enim parui auditu æstimabit. sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehēdetur. Verum si ueretur, accusatione tua correctus ab errato recedet. Enumeratio uitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum; quod aut contradici possit, aut caussa non sit quare non honestè possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris, oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut si horum nihil est, surripueris necesse est. sed neque emisti, neque hæreditate uenit, neq; domi natus est, neque donatus est necesse est: ergo surripueris. Hoc commodè reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius prædæ sectio non uenierit. quo illato, infirmatur enumeratio; quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si exempli Enumeratio uitiosa.

caussa, ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere: ut si quis, cùm dixerint aduersarij, Aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gesisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gesisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non uideatur necessariò cum eo, quod antecessit, cohærere. nam hoc quidem. Si spiritum ducit, uiuit: si dies est, lucet: eiusmodi est, ut cum priore necessariò posterius cohærere uideatur. Hoc autem, Si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non necessariò cum priore posterius cohærere. Hoc genus & cetera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hîc exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi posit, sed ipsa separatim longi tẽporis & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cùm igitur ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur cùm autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, num aliud conficiatur aliud dicatur, hoc modo: Si cùm aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraq; eum quis uelit hac argumentatione uti: si uenisses ad exercitum, à tribunis militaribus uisus esses: non es

autem

autem uisus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concesseris propositionem & assumptionem, complexio est infirmanda. aliud enim, quàm cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem quò facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi uitio praeditum posuimus exemplum; sed saepe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut, ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris. eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniae indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecuniae: mercaturae enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehēditur: Cùm dicebas, Si indigetis pecuniae pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & iccirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniae: illud accipiebam, Vultis autem pecuniae plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoq; hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Saepe autem oblitum putant quid concesseris, & iccirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum haereditas ueniebat,

uerisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis: pòst assumunt, Ad illum autem hæreditas ueniebat: deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserat, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de caussis ostendetur, si aut in ipso uitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atq; in ipso uitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si incostans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicuè mendacium est hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat. Commune est quod nihilo magis ab aduersariis, quam à nobis facit, hoc modo: Iccirco, iudices, quia ueram caussam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si ueram caussam non haberet, uobis se, iudices, non commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem uenisset, non commisisset: aut perspicuè rem turpem leui tegere uult defensione, hoc modo:*

Cùm te expectant omnes, florentissimo
In regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo sola ut restituam, paro.

Remotum est, quod ultrà quàm satis est, petitur hoc modo: Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam

Viua argumentatio-nis. · omnino falsum · Falsum. · Commune · Vulgare. · Leue. · Remotum

Tiberio Graccho collocasset, atq; ex ea duos Gracchos procreasset: tãtæ seditiones natæ non essent. quare hoc incommodum Scipioni ascribendum uidetur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, cùm aut communia describit, hoc modo: seditiosus est is, qui malus atq; inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia est pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliqud non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas. est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia caussa affertur, hoc modo: Eho tu, dii, quibus est potestas, motus superum atque inferum, Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam. Definitio mala. Controuersum.

Perspicuum est, de quo non est controuersia: ut si quis cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cùm id, quod augetur, in controuersia est: ut si quis, cum Vlyssem accuset, in hoc maximè commoretur: Indignum esse ab homine ignauißimo uirum fortißimum Aiacem necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicat, aut eo tempore, quo dicitur, aut iis, qui audiũt, aut ea re, de qua agitur, Perspicuũ. Non cõcessum. Turpe.

agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur.
Offensum. *Offensum est, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem laedit, ut si quis apud equites Romanos cupidos iudicandi Caepionis legem iudiciariam laudet.* Contrariũ. *Contrarium est, quod contra ea dicitur, quae ij, qui audiunt, fecerunt: ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quàm urbes diruere, cùm ipse* Inconstans. *Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quòd ab eodem de eadem re diuersè dicitur: ut si quis cùm dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualetudine posse bene uiuere: Aut se amico adesse propter beneuolentiam: sperare enim aliquid commodi ad se* Aduersum *peruenturum. Aduersum est, quod ipsi caussae aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si cùm totum debebit ostendere, de parte aliquo loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur manu se fortem esse, defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui, uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitiis reprehendat. Aut si quis, cùm aliquem uolet laudare*

de se-

de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit: aut si alteram ita laudet, ut alterius non facit mentionem: ut si quis cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret. Aut si cùm de certare quæretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quòd ea maximè uitam beatam efficiat. Aut si infirma, ut Plautus. Amicum castigare ob meritam noxiam,

Immane est facinus, uerum in ætate utile.

Et conducibile: nam ego amicum hodie meum

Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia: plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem æquè firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maximè uersatur, cum aliquid, quod contrà dicatur, æquum esse concedimus; sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cùm id, quod illi defendant, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus. Hermagoras digressionem deinde, tum postremã conclu-

Quartus modus reprehensionis.

conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quãdam inferri orationem à caussa atq; à iudicatione ipsa remotã, quæ aut sui laudem, aut aduersarij uituperationem contineat, aut in aliam caussam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. nobis autem non placet hanc partem in numerum reponi, quòd de caussa digredi, nisi per locum communem displicet, quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem, & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

De conclusione.

CONCLVSIO *est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res dispersè & diffusè dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi caußa unum sub aspectum subiiciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin uariè fiet, & hanc suspicionem & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem id, quod difficilius est, dicere quas partes exposueris in partitione: de quibus te pollicitus*

licitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquanq; partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiunt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planũ fecimus: ita simul & in memoriã redibit auditor; & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut antè dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id, quod artificiosius est, cum tuis contrarias cõiungere: & cùm tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoq; modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut quid, & quo loco quidque dixeris, admoneas: tum uerò personam aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere personam, hoc modo: Nam si legis scriptor existat, & quærat à uobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc sit demonstratum. Atque hîc item ut in nostra persona licebit alias singillatim transire omnes argumentationis, aliâs ad partitiones singula genera referre, aliâs ab auditore, quid desideret, quærere, alias hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationem. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, non'ne hæc apud uos quererentur?

quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaq; argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimum, & unumquodq; quambreuissimè transeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt: consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cùm commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse, diis immortalibus, qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus ostentis, prodigiis, responsis, similibus rebus: item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientißimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ij quorum ex auctoritate indignatio sumitur; quod indignissimum est; an ad pares animo,

Indignatio.

Loci indignationis.

animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quaerimus quid nam sit euenturum, si idem ceteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoq; tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus ceteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posse, hanc esse rem, quae si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neq; ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consultò & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiae concedi non nunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per uim, manum opulentiam, quae res ab legibus, ab aequabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neq; factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur, atq; id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus bestiis remotum esse. Haec erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos, in eos, quibuscum ui-

tam

tam egeris; in eos, apud quos educatus sis; in eos, à quibus eruditus sis; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honoreusos; in eos, qui neque lædere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur: & ita per contentionem quanto atrocius & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæq; post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaximè ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, at præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, à quo minimè oportuerit, & à quo, si alius faceret: prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui nunquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus

inimicis

inimicis quoq;, & hostibus ea, quæ nobis acciderint, indigna uideri solere. Et indignatio quidem his ferè de locis grauissimè sumetur. Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem & misericordem conficere oportet, quò facilius conquestione commoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ uis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur. qua ratione habita grauiter & sententiosè, maximè dimittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur: cùm in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ per quem quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, & si qua similiin genere quolibet de incommodo per cõquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficiis, quas passi perpessuri ue sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipsa, quasi adsit, non uerbis solùm ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miseriis demonstratur esse, & cùm aliquid expecta-

Cõquestio

Loci cõquestionis.

ret, non modò id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quē ad ipsos, qui audiunt similē casū conuertimus, & petimus, ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cùm uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factū, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non postremam eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Itē, Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cùm deducaris ab eo, qui cum libentissimè uixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs, à quibus minimè conueniat, malè tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quibus indignum est, ut seruis libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereantur. Quintus

tus decimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextus decimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, & tamen amplum & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam sæpe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius. Lacryma nihil citiùs arescit. Sed quoniam & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius processit; quæ sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE

LIBER SECVNDVS.

CROTONIATAE quodam, *cùm florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templũ Iunonis, quod religiosissimè colebant, egregijs picturis loclupetare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeusim, qui tum longè ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt.*

runt.is & ceteras tabulas complures pinxit,(quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit) & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret. Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis præstare sæpe accepissent, libenter audierunt putauerunt enim eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. neq; tamen eos illa opinione fefellit. nam Zeusis illico quæsiuit ab eis, quasnam uirgines formosas haberent. illi autem statim hominem deduxerunt, in palestram, atq; ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate etenim quoddam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus antestieterunt, atq; honestißimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude retulerunt. Cum puerorũ igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosißimas, dum pingo id, quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unũ in locum cõduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit: quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quod eius essent iudicio probatæ, qui uerißimum pulchritudinis

habere

habere iudicium debuisset. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenustatem, uno in corpore se reperire posse, ideo quòd nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque, tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur, quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, nō unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunq; essent in genere, exprimendæ nobis necessariò uiderentur; sed omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisq; cōmodißimè præcipere uidebatur, excerpsimus, & ex uariis ingeniis excellentißima quæq; libauimus. ex his enim, qui nomine & memoria digni sunt, nec nihil optimè, nec omnia præclarißimè quisquam dicere nobis uidebatur. quapropter stultitia nobis uisa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in uitio eius offenderemur, aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quòd si in ceteris quoque studijs à multis eligere homines commodißimum quodq;, quàm sese uni alicui certo uellent addicere; minus in arrogantiā offenderent, non tantopere in uitiis perseuerarent, aliquanto ex inscitia leuius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atq; in illo picturæ scientia fuisset; fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quàm ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi potestas. ille una ex urbe, et ex eo numero uirginum, quæ tum erant, eligere

potuit, nobis omnium, quicunq; fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usq; ad hoc tempus, ex positis copiis, quodcunq; placeret: eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis usq; ab principe illo atque inuentore; Tysia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusq; præcepta magna conquisita cura perspicuè scripsit, atq; enodata diligenter exposuit; ac tantùm inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnis, qui quod illi præcipiant uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multò commodiorem explicatorem, reuertantur. Atque hìc quidem ipse & sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut ceteros, & se ipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quanquàm in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt; qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem. non inuenimus, Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hanc sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familiis, quarum altera cùm uersaretur in philosophia; nonnullam rhetoricæ quoq; artis sibi curam assumebat, al-

tera

tera uerò omnis indicendi erat studio & praeceptione occupata; unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea, quae commodè dici uidebantur, in suas artes cōtulerunt: quos ipsos simul atq; illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoq; nonnihil commune contulimus. Quòd si ea, quae in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profectò neque nos, neq; alios industriae nostrae paenitebit. sin autem temere aliquid alicuius praeteriisse, aut non satis eleganter secuti uidebimur; docti ab aliquo facilè & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stultè, & diu perseuerasse turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quaerentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum paruulum hoc consequimur, ut satis commodè haec perscripsisse uideamur: illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verùm hoc quidem nos, & in hoc tempore; & in omni uita studiosè quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quae praecipienda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber, exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat; Deinde partes orationis, & in eas omnes omnia praecepta. Qua

Epilogus dictorum in ptimo lib.

re cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione, & de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula caussarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non diligenter expositum est; hic tantum ipsa inuenta unamquanq; in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

OMMIS *& demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis caussa necesse est in aliquo eorum, quæ antè exposita sunt, constitutionis genere uno pluribus'ue uersetur. Hoc quanquam ita est: tamen cum communiter quædam de omnibus, præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cuiusque generis & diuersæ præceptiones. aliud enim laus, aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet. In iudiciis, quid æquum sit, quæritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nam ceteri utilitatis modo fidem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones, ueruntamen oratio quædam ex ipso fine & genere caussæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ ali-*

alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuersiis in iudiciali genere caussarum, & præceptorum uersabimur. Ex quo pleraq; in cetera quoq; caussarum genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali constitutione proficiscemur: cuius exemplum sit hoc expositum. De coniecturali.

In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè fit, in uia sermonem contulit: ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere uellent. quare cùm in quandam tabernam diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco somnum capere uoluerunt. cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cùm illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertisset, noctu, postquam illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit: semel & sæpius illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladium, & cætera, quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multò post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus il

lum, qui antè exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occiderit ne. Nunc exponemus locos, quorũ pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem caussam conuenire. ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur: sic omnem in caussam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua cõueniet. Omnis igitur ex caussa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

Causa. Impulsio. Caußa distribuitur in impulsionem & in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandã affectionẽ animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuisse, ut rẽ perspicere cũ consilio & cura non potuerit: & id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quàm cogitatione fecerit.

Ratiocinatio. Ratiocinatio autem est diligens & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum inter fuisse, cùm aliquid faciendum, aut non faciendum certa de caussa uitasse, aut secutus esse animus uidetur, ut si amicitiæ quid caussa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi,

gendi, adipiscendi'ue commodi, aut contrà reijciendi, diminuendi, deuitandi'ue incommodi caussa. nam horum in genus alterutrum illa quoq; incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi caussa, aut maioris adipiscendi commodi suscipitur: aut commodum aliquod maioris adipiscendi commmodi, aut maioris uitandi incommodi prætermittitur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator: cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis & sententiis amplificare debebit, & ostendere, quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua caussa earum, quæ impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cùm autem non impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, & id augebit, quammaximè poterit, ut quoad eius fieri possit, idonea quàmaximè caussa ad pecandum hortata uideatur. Si gloriæ caussa, quantã gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quicquid erit, quod caussæ fuisse dicet, id summè

mè augere debebit. Et hoc eum magnoperè considerare oportebit, non quid in ueritate modò, uerùm atiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei uisum esse, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est, ac putatur; aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cùm aut id, quod bonum est, malum putant: aut contrà, quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio suo antiquiorem aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum. nam in eum culpa & summum odium transferetur, qui id, quod tam uerè & piè dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita uisum: quod sumi oportet ex iis, quæ ad personam pertinet, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cùm aliter accidit, atq; ij, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur alium occidisse, ac uoluerit; quòd aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cuius testamento non sit hæres, quòd eius testamento se hæredem arbitratus sit. non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione & spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem

tem

tem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini caussam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoq; caussa faciendi uidebitur: aut potestas aliis defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cetera, quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis uacuus & integer esse dicetur. Postremò quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verùm id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi caussa hunc accusare, sed huius accusandi caussa defendere alterum uideatur. Atq; accusatori quidem hæc ferè sunt in caussa facienda & consideranda. Defensor autem ex contrario primùm impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse concedet; extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur. in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quam leuißimè quietißimam ad partem explicanda, ut et res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur; & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur.

commodetur. Raciocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruũ, aut alijs, magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quàm aliis, aut incommodum sibi maius, quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei uisum sit commodum, aut id fugisse quod putarit esse incommodum, quanquàm in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori, neminem tantæ esse stultitiæ, qui, tali in re posit ueritatem ignorare. Quòd id si concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ullá dubitatione pro falso, quod uerum pro uero, probasse. Quod si dubitauerit, summæ fuisse amentiæ: dubia spe impulsum certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cùm ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen uolet transferre.

Coniectura ex persona

Ex persona autem coniectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur: quas omnes in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur: nomen autem cùm dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut si dicamus, iccirco

ali-

aliquem Caldum uocari, quòd temerario & repētino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Cecilius, aut Mucius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis: omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendum pertinebunt. Et ex uictu multæ trahuntur suspiciones, cum, quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus sit, quæritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cùm seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut deniq; aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit, quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in caussa. Item ex

consi-

consilio sumetur aliquid suspicionis. nam consilium est aliquid faciendi, nō faciendi ue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti. nam caussa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cùm caussa, quare peccauerit, non intercesserit: sic caussam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex antè factis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem uenerit, ac maximè si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi caussa aliqua commotum peccasse, aut in æquè magna re, aut in maiore, aut in minore: si quis pecunia dicat inductum fecisse, possit, demonstrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni caussa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam caussam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductū ar

guas fecisse, & auarũ eum, quem accuses, demonstra re non possis, aliis affinem esse uitiis doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cu pidus, aut petulans fuerit, hac quoq; in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est; tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus antè admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum antè celasse, nunc manifestò teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari: sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi non fuisse, aut caussam. Aut si hæc dici non poterunt, dicendum erit, illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam necesse est eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur: hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primùm si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraq; re, cùm necesse non esset, officii caussa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modò expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate im

peditum ab officio recessisse. Quòd eò confirmatus erit, si cum potestas impunè aliquid faciendi minus honestè fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur absuisse. Hoc autem ipsum genus erit eò firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demõstrabitur: ut si cùm auaritiæ caussa fecisse arguatur, minimè omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hîc illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cũ animus omni in uita fuerit à uitiis remotißimus, eam caussam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoq; hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non uitam honestè actam tali in tempore, quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facilè possit, non ex antè acta uita, quæ neq; ad tempus fingi, neq; ullo modo immutari poßit, facere iudicium. Si autẽ in antè acta uita aliquæ turpitudines erunt, aut falsò uenisse in eam existimationem dicemur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione, aut imprudentiæ, neceßitudini, aut persuasioni, adolescẽtiæ, aut alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed a tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullo modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit ratione, negare oportebit de uita eius & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare, antè factis omißis, illud quod instet, agi opor-

oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atq; hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atq; ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotiis attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primùm oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusq; uis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaq; in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas, ad faciendum idonea, in facultate copia & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde uidendum est quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æquè magnum sit, quid simile:

Suspiciones ex facto.

ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodum res maiores, minores æquè magnæ, similesq; agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque uidendus erit: hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magnopere considerandum est, ut metus, letitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. in ea quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequuntur. in qua uidebimus ecquæ cõsuetudo sit, ecquæ lex, ecquæ actio, ecquod eius rei artificiũ sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumuntur, nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraq; pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maximè enim quæri oportet in hac constitutione, Primùm potuerit'ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse. Item quod spem celandi haberet. Deinde necessitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea caussa quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit,

Euentus uidendus.

Aliæ suspiciones.

uerit, quòd sermonis caussam quæsiuerit, quòd simul diuerterit, de hinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quòd solus exierit, quòd illum tam familia rem comitatum tam æquo animo reliquerit, quòd cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. quæritur enim, utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel à fortuna administrari. nam sæpe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotiis, & illa, quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus; quo pacto quidq; accusatorem, & quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessariũ, propterea quòd caussa posita, quid in quanq;, conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitum est tot rebus utranq; in partem singillatim de unaquaq; explicare, & aliàs aliter hæc in utranq; partem caussæ solent conuenire. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autẽ ad inuentionem animus incedet, si gesti negotii & suam, & aduersarii narrationẽ sæpe & diligenter pertractabit, & quid quæque pars suspicionis habebit, eli-

ſiderabit. Quare, quo conſilio, qua ſpe perficiendi quidq; factum ſit: cur hoc modo potius, quàm illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſit: cur hoc antè factum ſit; cur hoc antè factum non ſit: cur hoc in ipſo negotio, cur hoc poſt negotium: aut quid factum de induſtria: aut quid rem ipſam conſecutum ſit: conſtet ne oratio, aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius ne rei ſit ſignum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum ſit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit: Cùm animus hac intentione omnes totius negotij partes conſiderabit, tum illi ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus antè dictum eſt: & cum ex ſingulis, tum ex coniunctis argumenta certa naſcentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars neceſſario in genere uerſabitur. Accedunt autem ad coniecturam ſæpe quæſtiones, teſtimonia, rumores, quæ contra omnia uterque ſimili uia præceptorum torquere ad ſuæ cauſſæ commodum debebit. Nam & ex quæſtione ſuſpicionem, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pariratione, ut ex cauſſa, & ex perſona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificij non putant indigere, & ii, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. omnis enim iiſdem ex locis coniectura ſumenda eſt. nam & eius, qui in quæſtione aliquid dixerit, & eius, qui in teſtimonio, & ipſius rumoris cauſſa & ueritas ex iiſdem attributionibus reperietur. Omni autẽ in cauſſa

pars

pars argumentorum est adiuncta ei caussæ solum, quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis, caussas transferri non satis commodè poßit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasq; caußas ac commodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas caussas possunt: locos communes nominamus: nam locus communis aut certæ rei quandam continet amplificationem: ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata, & probata caussa, non est utendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoq; habeat probabiles rationes argumentandi, ut suspicionibus credi oportere, & contrà suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus antè dictum est: pars per aliquam probabilem utraq; ex parte rationem. Distinguitur autem oratio, atque illustratur maximè rarò inducendis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis argumentis confirmatis. nam & tum concedit commune quiddam dicere, cùm diligenter aliquis proprius caussæ locus tractatus est, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ restant, ut omnibus iam dictis exuscitatur. omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & suauitatis & grauitatis plurimum consistit, & omnia, quæ in inuentione uerborum & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur, Quare non, ut caussarum, sic oratorum quoq; multorum communes lo-

Defensoris loci.

ci sunt. nam nisi ab iis, qui multa excitatione magnam sibi & uerborum, & sententiarũ copiam comparauerint, tractari non potuerunt ornatè & grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atq; hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionẽ qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam antè *actam spectari oportere, & non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, hoc quoque admisisse: & non esse eiusdem. Maximè spectari caussam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter, per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum quæstione misericordia captatur. Hi, & ceteri omnes loci communes ex iisdem præceptis sumuntur; quibus ceteræ argumentationes: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur; hi autem grauius & ornatius, & cũ uerbis, tũ etiã sententiis excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerum esse uideatur: in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

*dictam

Cõstitutio definitiua.

CVM est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda

definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc caussa C. Flaminius, is, qui consul. remp. malè gessit bello Punico secundo, cùm tribunus pl. esset, inuito senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum, per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. accersitur maiestatis. Intentio est, maiestatem minuisti, quòd tribunum pl. de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatem. Quæstio est, Maiestatem ne minuerit. Ratio, In filium enim, quam habebam potestatem, ea usus sum Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribuniciam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem, Iudicatio est, Minuat'ne is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis fortè arbitretur nos non intelligere aliam quoq; incidere constitutionem in hanc caussam, eam nos partem solam sumimus, in qua præcepta nobis danda sunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in caussa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earum partes, & controuersias, si quæ fortè in eas incident. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quæritur breuis & aperta, & ex hominũ opinione definitio, hoc modo: Maiestem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate popu

li, aut

li, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breuiter expositum, pluribus uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostenderis esse: uerbi caussa, Maiestatam minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum cõmuni loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Pòst erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur cùm quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio; & si, quæ incommoda consecutura sint, eo concesso, ostendetur. Id autem ex onestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus. & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilẽ esse demonstrabimus, illorum contrà, Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione caussa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modò rerum,

Loci communes.

ue-

uerùm etiam uerborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine apellet. Deinde defensoris primus locus est, item nominis breuis & aperta, & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere, est aliquid de rep. cùm potestatem nō habeas, administrare. Deinde huius confirmatio est similibus & exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori perscripsimus, conficitur: & cetera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi caussa, non res solùm conuertere, uerùm etiā uerba cōmutare conari. nam illi quidem communes loci qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à misericordia deterrendi caussa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex caussæ genere ducuntur. Quare non in omnem caussam, sed in omne caussæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum caussa postulabit, utemur.

CVM *autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis* Trāslatio & commutatio.

exem-

exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de caussis fit, ut rarius incidant translationes. nam & prætoriis exceptionibus multæ excluduntur actiones; & ita ius ciuile habemus constitutum, ut à caussa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerunq; uersantur: ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt, & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio, cùm uenefici cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij caussa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cùm in accusatione alia quædam crimina testibus & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cùm de nece parētis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, si damnaretur, fieri necesse esset quoniam & id caussæ subscripitum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum non oporteat, damnari quoq; non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessariò consequatur. Hîc defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducēdo, to

tam infirmabit accusationem. Veruntamen ceteris quoq; criminibus Defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in caussa nobis positum sit huiusmodi: Cùm ad uim faciendam quidam armati uenissent, armati contrà præstò fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum postulat is, quicum agitur, à prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hîc is, qui agit, iudicium purum postulat: ille, qui cum agitur exceptionem addi ait oportere. Quæstio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiusmodi sunt iniuriæ, ut de his indignum sit non primo quoq; tẽpore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satis ne caussæ sit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudiciũ comparatum sit, præiudicetur, atq; exemplum quidem hoc est. in omni autem caussa ab utroque quæri oportebit, à quo & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari: aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendũ est, sumi oportebit, & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quòd alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an rectè sine ulla re eiusmodi res agatur Locus autem

com-

communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudiciũ ac pœnam, quia caussæ diffidat. A translatione autem omniũ fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudiciũ, ueniat quo pacto oporteat: hoc est, si aut, cum eo agatur, qui cũ non oporteat aut alia pœna, alio crimine: alio tempore: atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omniũ pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem & partes eius consideremus.

Cõstitutio generalis. CVM *& facto, & facti nomine concesso, neq; ulla actionis illata controuersia, uis & natura & genus negotij ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis ui-*

Negotialis cõstitutio. *deri diximus, negotialem & iuridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi. Quiddam pupillum hæredem fecit. pupillus autem antè mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. De hæreditate ea, quæ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hæredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorũ, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus nõ est. Depulsio est, Imò nostra qui hæredes secundi testamento patris sumus. Quæstio est, Vtrorum sit: Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filii fuerunt: testamnto patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationibus, Imò pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare*

re præterquam quod ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Iudicatio, Poßit'ne quisquam de filii pupilli re testari. An hæredes secundi ipsius patris familiâs, non filij quoq; eius pupilli hæredes sint. Atq; hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaq; dicatur, hîc admonere. Sunt caussæ, quæ plures habent rationes, in simplici constitutione: quod fit, cùm id quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de caußis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa caussa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ plures dißimilibus de caußis hæredes esse non possunt: nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniæ alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, Non est una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduenticia, cuius hæres non illo in tempore in testamentó quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera patris etiã nunc mortui uoluntas plurimùm ualebat, quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vna'ne pecunia fuerit. ac si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de caußis; de eo ipso iudicatio nascitur, possint'ne eiusdem pecuniæ plures dißimilibus generibus esse hæredes. Ergo una in cõstitutione intellectũ est, quomodo & rationes & rationum infirmationes, & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta uideamus. Vtrisq;, aut etiam omnibus, si plures ambigẽt, ius ex quibus rebus cõstet est considerandũ. Initium ergo eius ab natura ductũ

uidetur

Ius naturæ. uidetur: quedã autẽ ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis aut obscura in consuetudinẽ uenisse: pòst autẽ approbata quædã aut à consuetudine, aut uerò utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quædã innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quæ in metu & cæremonia deorum sit, appellant. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum & honorum & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse cari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reuertemur, & colimus. Veritatẽ, per quam damus operam, nequid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum aut futurum sit. Ac naturæ quidem iura minus ipsa quæruntur ad hanc controuersiam, quòd neque in hoc ciuili iure uersantur, & à uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uerò aliquam, aut ad rem amplificandã sæpe sunt inferenda. Ius consuetudinis. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. in ea autem iura sunt quædam ipsa iam certa propter uetustatem quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine

tudine facta sunt. quod genus pactū, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri præstare dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam antè sententia alicuius, aut aliquorū constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenq; attendere, atq; elicere pertentando unam quanq; partem iuris oportebit. Locorum autē cōmunium, quoniam (ut antè dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem. quid ipsa caussæ det, & quid augeri per communem locum poßit, & oporteat, considerabitur. nā certi, qui in omnes incidant, loci præscribi nō possunt: in plerisq; fortasse ab auctoritate iurisconsultorū, & contra auctoritatē dici oportebit. Attendendū est autē in hac, & in omnibus, num quos locos cōmunes, p̄ter eos, quos exposuimus, ipsa res ostēdat. Nūc iuridiciale genus, & partes cuius cōsideremus.

IVRIDICIALIS est, in qua æqui & inqui natura, & præmij aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, alteram assumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, nō ut negotialis implicitè & absconditè, sed patentius & expeditius recti, & non recti quæstionē cōtinet. Ea est huiusmodi: cum Thebani Lacedæmonios bello superauißent, & ferè mos esset Graijs, cū inter se bellum geßissent, ut ij, qui uicissent trophæum aliquod finibus statuerint uictoriæ modo in præsentia decla- Iuridicialis Absoluta.

randæ caussa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud amphictyonas, id est apud commune Græciæ concilium. Intentio est. Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graiis statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summæ uirtutis celebrandæ caussa Graii de Graijs æternum inimicitiarũ monumentum statuerint, recte'ne an contrà fecerint. Hanc ideo rationẽ subiecimus, ut hoc caussæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam suppofuissemus, qua fortasse nisi sunt, Non enim iustè, neq; piè bellum gessistis; in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Vtrunque autem caussæ genus in hanc caussam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendæ sunt, atq; in caussam negotialem, de qua antè dictum est. Locos autem communes & ex caussa ipsa, si quid inerit indignationis. aut conquestionis, & ex iuris utilitate, & natura multos & graues sumere licebit, & oportebit, si caussæ dignitas uidebitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quattuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cùm aliquod fa-

ctum

ctum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id caussa factū est, defenditur. Ea est huiusmodi. Quidam imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neq; effugere ullo modo posset, depactus est cū eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret. itaq; fecit: armis & impedimētis amißis, præter spē milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio; sed nos hunc locū, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Nō oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est Oportuit'ne. Ratio est, Milites enim omnes periißēt. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non periissent: aut altera coniecturalis, Nō ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes Periißēt'ne, & ideo'ne fecerit. aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quàm arma & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur, Cùm omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionē uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionē uenire. Hoc caussæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere ceterarū quoq; constitutionē rationem atq; præcepta, ac maximè coniecturis in faciendis infirmare illud, quod cū eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabuntur, cōparabunt. Id fiet, si aut id, quòd dicent defensores futurū fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliā ob caussam, ac dicet se reus fecisse, demōstrabitur esse factū. Eius rei confirmatio, & itē contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin

autem certo nomine maleficii, uocabitur in iudicium sicut in hac caussa (nam maiestatis accersitur) definitione & definitionis præceptis uti oportebit. Atque hæc quidem plerunq; in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoq; aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. nam accusatori maximè est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata à ceteris generibus controuersiarum sic ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit non ita fieri solere, neq; oportere, neq; esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militũ ea, quæ salutis caussa cõparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficiũ, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius utilius, magis necessarium fuisse illud, quod uitarit reus, quàm illud, quod fecerit. Honesti autem & utilis, & necessarij uis & natura in

deli-

deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam caussam deliberatiua, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam antè exposuimus: Cùm omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire? Hoc ex locis deliberationis. quasi aliquam in consultationem res ueniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in ijs ipse quoq; ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit: ceteros autem omnes locos, quid ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo aut inutili, aut utroq; fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factum inutile, neq; turpe, neque item utile, neque honestum putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de caussa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac caussa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et alter locus, per quem magna eum amplificatione beneficii magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa uerbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoq; idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atq; ea faciendi caussa per idē tempus accidisset. Re

latio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius, occisis tribus Curiatibus; & duobus amißis fratribus, domum se uictor recepit. is animaduertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cùm gemitu & lamentationem. indignè passus, uirginem occidit accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iure'ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum R. uicisse molestè ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit. Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris & populi R. uictoria non gauderet, oportuerit'ne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere caussæ, primùm si quid ex ceteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatū reus transferat, quàm quod ipse susceperit. Postea trāslationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoq; & iudicia demonstrāda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quòd sponte sua reus punitus sit, moribus & iudicio uindicari. Deinde

de negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui cum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint; & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quam potestatem habeant progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequantur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio: si uerò ceteri quoq; idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidẽ pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem qua lege fecerit, proferat. Deinde quẽadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaximè: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferretur cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demõstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri cõueniret. Extrema est, ut in comparatione, assum

ptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit. ipsam autē relationem cōprobabit, primùm augendo eius, in quē refert crimen, culpam & audaciam, & quammaximè per indignationem, si res feret, iuncta conquestione ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quàm sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati ut refelli, & contrariam in partem conuerti poßint, quo in genere sunt tres extremæ, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primùm si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut nō modò uiro bono, uerùm etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maximè debuerit animaduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, & à quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hîc demonstrandum est rationibus, & rebus similibus permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modò non necesse sit, sed ne utile quidem quin mox iu-

dicium

dicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum; qui cum id, quod arguitur, negare non poßit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iuridiciorum perturbatione. Atque hîc utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui suppliciũ dederit in demnatus: in eius autem, qui sumpserit, audaciam & crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius, qui fecerit, & caussa & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cùm eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium; aut in aliud dimouetur. Id fit bipertitò. nam tum caussa, tum res ipsa remouetur. Caussæ remotionis hoc nobis exemplo sit, Rhodij quosdam legarunt athenas. Legatis quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti nõ sunt: accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportuerit'ne. Ratio est; Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publicè uobis datum erat, negotij conficere oportebat. Iudicatio est. Cum iis, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit'ne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primùm, sicut in

*cut in ceteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi posit, uideri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; caussam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum*reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc, iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quenq; officio consulere oportere: nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cùm cetera, si qua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa demonstrabit. Deinde cùm id aliena culpa accidißet, ostendet se aut non potuiße, aut non debuiße id facere, quod accusator dicat oportuiße. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est neceßitudinis uis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eße ab reo quæ in ipsius fuerint potestate: quod minus, quàm conuenerit, factum sit, culpa id alterius accidiße. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cetera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atq; hoc ipsi utile fuiße facere, inutile autem non facere, & cum cetera uita magis hoc fuiße consentaneum,*

*prius

neum, quàm quod propter alterius culpam una fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam caußa dimouebitur, ut in hac eadem re, si quæstor mortuus eßet, & iccirco legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, ceteris similiter uti locis oportebit, & ex conceßionis partibus, quæ conuenient, aßumere, de quibus pòst nobis dicendum erit. Loci autem communes iisdem utrisq; ferè, qui superioribus aßumptiuis incident. Hi tamen certißimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit; supplicio reum affici non oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cùm id, quod datur crimini, negat neq; ad se, neq; ad officium suum reus pertinuiße: nec si quod in eo sit delictum: sibi attribui oportere. Id genus caußæ est huiusmodi: In eo fœdere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iußu imperatoris. Fœdere autem ab senatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoq; dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteat'ne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cùm & id ætatis & priuatus essem & eßet summa cum auctoritate & potestate imperator, qui uideret ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen quoniam tu particeps factus es in turpißimo fœdere summæ religionis, dedite conuenit. Iudicatio est, Cùm is, qui potestatis nihil habuerit, iußu imperatoris

in

in fœdere, & in tanta religione interfuerit, delendus ne sit honestius, nec ne. Hoc genus caussæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuisse facere id, quòd fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini caussam attribuit, quæ uoluntati suæ, fuerit impedimento sine concessionis partibus. nam earum quædam maior uis est, quòd paulò pòst intelligetur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atq; in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoq; sæpe ex remotione criminationem cōficit. Vt si quis eum accuset, qui cùm prætor esset, in expeditionem ad arma populum uocarit, cùm consules adeßent, nā ut in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur: ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroq; ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusq; officii, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, & fuerit ne ei, de quo agitur, id iuris, officii, potestatis attributum nec ne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio. *Concesio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo, sed, ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ purgatio &* Purgatio. *deprecatio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea*

habet

habet partes tres imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negat: ut apud quosdam lex erat. Nequis Dianæ uitulum immolaret. Nautæ quiddam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se uitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat: imprudentes legis, cùm exissent: uitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen, quoniam fecisti quod non licebat, ex lege supplicio dignus est. Iudicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus. Casus autem inferetur in concessionem, cùm demonstrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedæmonijs lex esset, ut hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale esset: hostias is, qua redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro cœpit agere: tum subitò magnis cõmotis tẽpestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & uehemens factus est, ut eò traduci uictimæ nullo modo poßent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendæ caußa hostias constituit omnes in litore, ut qui trans flumen essent, uidere poßent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tum quidam capitis accersierunt. Intentio est, Hostiæ, quas de

buisti, ad sacrificium præsto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio, Flumen enim subitò accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamē, quoniam quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio ne dignus sit. Necessitudo autem infertur, cum ui quadam reus id quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cùm magna in alto tempestas esset, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Questor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim hæc lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cū rostratā nauim in portu deprehensam lex publicarit, cūq; hæc nauis inuitis nautis ui tempestatis in portum coniecta sit, oporteat, ne eam publicari. Horum trium generum iccirco unum in locum contulimus exempla, quòd similis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primùm, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, consultò factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudētiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus inprudentiæ fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo, &

tudo, & ab his id, quod reus inferat, separare, id est, ostendere dißimile, quod leuius facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Posteà demonstrare, potuisse euitari. & hac ratione prouideri potuit, si hoc aut illud fecisset, aut nisi fecisset, præcaueri, & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua neceßitudo turpitudinẽ uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem, redarguentem demonstrare, quid uis perpeti, mori deniq; satius fuisse, quam eiusmodi neceßitudini obtemperare. Atq; tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atq; hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illis ignoscendum fuisse: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse concedi eam rem, quæ ab aduersario commissa sit: permagnũ esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab iis, qui potestatẽ habeãt iudicandi, neglecta sit. Defensor autẽ conuersis omnibus his partibus poterit uti. maximè autẽ in uolũtate defendẽda cõmorabitur, & in ea re adaugẽda, quæ uolũtati fuerit impedimẽto, et se plus, quàm fecerit, facere nõ potuisse, & in omnibus rebus uoluntatẽ spectari oportere: & se cõuinci non posse, ꝙ non absit à culpa & ex suo nomine cõmunẽ hominũ infirmitatẽ posse damnari. Deinde nihil indi

gnius

gnius esse, quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris unus in confeßione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti caussa quæratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed in maiore quadam acciderit, & fortunæ potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem ineße oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in aliis exemplis scripti quoq; controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum: propterea quòd quædam genera caussarum simpliciter & ex sua ui considerantur: quædã autem sibi aliud quoq; aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquanq; caußam transferre, quod ex eo quoq; genere conueniet: ut in his exemplis concesßionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur: sed quia de conceßione loquebamur; in eam præcepta dedimus. alio autẽ loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram conceßionis partẽ considerationẽ intẽdemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscẽdi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest: ideo quòd, concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex eße debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cũ caussã nõ eo constitueris, uti licebit. Vt si pro aliquo claro,

Deprecatio

claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa ſint beneficia, dixeris, poſſis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modũ: Quòd ſi iudices hic pro ſuis beneficiis, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorum ſuorum rectè factorũ cauſſa, uni delicto ut ignoſceretis; poſtularet, tamen dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet iudices à uobis hanc rem hoc poſtulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoſcendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudiciis non uerſatur niſi quadam ex parte: tamen quia & pars ipſa inducenda nonnunquam eſt, & in ſenatu, aut concilio ſæpe omni in genere tractanda, in id quoq; præcepta ponemus. nam in ſenatu & in concilio de Syphace diu deliberatum eſt, & de Qu. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius* conſilium diu dictum eſt. Et magis in hoc quidem ignoſcendi, quàm cognoſcendi poſtulatio ualuit. nam ſemper animo bono ſe in populũ R. fuiſſe non tam facilè probabat, cum coniecturali conſtitutione uteretur, quam ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui, ſibi ut ignoſcatur, poſtulabit, commemorare ſi qua ſua poterit beneficia, & , ſi poterit, oſtendere ea maiora, eſſe quam hæc, quæ deliquerit, ut plus ab eo boni, quã mali profectũ eſſe uideatur. Deinde maiorũ ſuorũ beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde oſtẽdere nõ odio, neq; crudelitate feciſſe ꝙ fecerit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta, aut probabili cauſ-

*concilium diu ductũ.

sa. Postea polliceri & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorũ, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturũ. Deinde spem ostendere aliquo se in loco magno ijs, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iã à maioribus in primis ami cũ esse demonstrabit, & amplitudinẽ suæ uoluntatis, & nobilitatẽ generis eorũ, qui se saluum uelint, & dignitatẽ ostendere, & cetera ea, quæ personis ad honestatẽ, & amplitudinẽ sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quàm ullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericordẽ in potestate, & propensum ad ignoscendũ fuisse ostẽdet. Atq; ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quãminimum obfuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandũ tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiã captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem, superbũ fuisse: &, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de caussa facta, non propter beneuolentiã demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptũ, aut illa omnia maleficiis esse delata, aut leuiora beneficia, quàm maleficia, aut cum beneficiis honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere. Dein

de turpe esse aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam, & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficii, & alter eorum misereri oportere, qui propter fortunã, non propter malitiam in miseriis sint. Quoniam igitur in generali constitutione tam diu propter eius partium multitudininem commoramur, ne fortè uarietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum uidetur. Iuridicialem caussam esse dicebamus, in qua æqui & iniqui natura præmii aut pœnæ ratio quæreretur. Eas caussas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, exposuimus. nunc restat, ut de præmio & de pœna explicemus. sunt enim multæ caussæ, quæ ex præmij alicuius petitione constant. nam & apud iudices de præmio sæpe accusatorum quæritur, & à senatu, aut concilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminẽ conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorũ recedere. quicquid enim de homine probãdo, aut improbãdo dicitur, cùm ad eã dictionẽ sententiarum quoq; ratio accõmodetur, id non, si per sententiæ dictionẽ agitur, deliberatiuũ est; sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendũ. Omnino autẽ qui diligenter omniũ caussarũ uim & naturã cognouerit, cũ genere primo, tum etiã forma eas intelliget dissidere: ceteris autẽ partibus aptas inter se oẽs & De præmio

aliam in aliam implicatã uidebit. Nunc de præmiis consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neq; certo duce; neque eo nomine, neq; numero præditos, ut digni essent qui hostes populi R. esse dicerentur; quòd tamen excursionibus & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam rediit, triumphum ab senatu postulat. Hîc, ut & in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus & infirmationibus rationum supponendis ad iudicationẽ peruenire: propterea quod nisi alia quoq; incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat ne pœna affici. In hac huiusmdi, Oporteat ne præmiũ dari. Nũc ad premij quæstionẽ appositos locos exponemus. Ratio igitur præmij quatuor est in partes distributa, in beneficia, in hominẽ, in præmij genus, in facultates. Beneficia, ex suaui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex caussa considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadã ex oratione honestentur. Ex tempore autem, Si tum cùm indigeremus, cùm ceteri nõ possent, aut nollent opitulari si cùm spes deseruisset, opitulatos sit. Ex animo, Si non sui commodi caussa, sed eo cõsilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu, Si nõ fortuna, sed industria factũ uidebitur, aut si industriæ fortuna obstitisset. In hominẽ autem, Qui bus rationibus uixerit, quid sumptus in eã rem aut laboris insumpserit, & si quid aliquãdo tale fecerit, nũ alie-

alieni laboris aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob caußam aliquem præmio affici negarit oportere: aut num iã satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit: aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit: aut num huiusmodi sit factum, ut nisi fecisset supplicio dignus esset, nõ, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & spem incertam certo uenditet pretio, aut nũ quo supplicium aliquod uitet, eo præmium postulet, uti de se præiudicium factum esse uideatur. In premij autem genere quid, & quantum quamobrem postuletur, & quo, & quanto quæq; res præmio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atq; hic eius, qui contra aliquem præmium postulantem dicet, locus erit communis: præmia uirtutis & officij sancta & casta esse oportere, neq; ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato, quæ enim rara & ardua sint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant, qui apud maiores nostros ob egregiã uirtutem tali honore dignati sunt, non'ne de sua gloria cum pari præmio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cũ eis, quos cõtra dicat, cõparatio. Eius autẽ, qui præmiũ petet, factis sui amplificatio, & eorũ, qui præmio affecti sũt, cũ suis factis cõtẽtio: Deinde ceteros à uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non

sit affectus. Facultates autem considerantur, cùm aliquod pecuniarum præmium postulatur, in quo utrum copia ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, cõsideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere, & impudẽtem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerùm mercedem postulet: contrà autem de pecunia ratiocinari, sordidũ esse, cũ de gratia referenda deliberetur: & se non pretiũ pro facto, sed honorem, ita ut factitatũ sit, pro beneficia postulare. Ac de cõstitutionibus quidẽ satis dictũ est: nunc de ijs cõtrouersiis, quæ in scripto uersantur, dicẽdũ uidetur.

De controuersiis, quæ in scripto uersantur.

IN *scripto uersatur, controuersia, cùm ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cùm quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas plures'ue res significat, ad hunc modum: Pater familiâs, cùm filium hæredem faceret, uasorum argenteorum pondo centum uxori suæ sic legauit: Hæres meus uxori meæ uasorum argenteorum pondo centũ, quæ ualet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & preciosè cælata petit à filio mater: ille se, quæ ipse uellet, debere dicit. Primùm, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambiguè scriptum, propterea quòd omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno pluribus ue in ea sententia, in qua is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore & ex inferiore scriptura docendum id, quod quæratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se uerba considerentur,*

rentur, omnia aut pleraq; ambigua uisum iri. Quæ autem ex omni cõsiderata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde quæ in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, ex factis, dictis, animo, atq; uita eius sumi oportebit, & eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. nam facile, quid uerisimile sit eum uoluisse qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris atq; ijs rebus, quæ personis attributæ sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id aduersarius intelligat, multò minus commodè fieri posse, quàm id, quod nos accipimus; quod illius rei neq; administratio, neq; exitus ullus extet: nos quod dicamus facilè & comõdè transigi posse, ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exẽpli loco ponere, quò facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neq; administrationem esse ullam publicæ meretricis, neq; exitũ legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoq; attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, qđ nos demõstrabimus, honestũ, aut utile, aut necessariũ demõstrabimus:

si id,qd ab aduersariis dicetur,minimè eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo cõtrouersia,dare operã oportebit,ut de eo, quòd aduersarius intelligat,alia in lege cautũ esse doceatur. Permultũ autẽ proficiet illud demonstrare, quẽadmodum scripsisset,si id,quod aduersarius accipiat,fieri aut intelligi uoluisset:ut in hac caussa in qua de uasis argenteis quæritur,possit mulier dicere,nihil attinuisse ascribi, quæ uolet,si hæredis uoluntati permitteret. eo enim non ascripto nihil inesse dubitationis,quin hæres,quæ ipse uellet,daret. Amentiæ igitur fuisse, cum hæredi uellet cauere,id ascribere,quo non ascripto nihilo minus hæredi caueretur. Quare hoc genere maguopere talibus in caussis uti oportebit:si hoc modo scripsisse, isto uerbo usus non esset, non isto loco uerbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maximè perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit,quærendũ est.ut quod eum uoluisse in eiusmodi tẽpore uerisimile sit, intelligatur. Pòst ex deliberationis partibus,quid utilius,& quid honestius, & illi ad scribẽdũ,& his ad cõprobandum sit demõstrandũ: & ex his si qd amplificationis dabitur, cõmunibus utrinq; locis uti oportebit. Ex scripto& sententia controuersia consistit,cùm alter uerbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur:alter ad id quod scriptorem sensisse dicet,omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo,qui sententia se defendet.tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum ex facto,aut ex euentu aliquo ad tempus id,quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare,hoc modo:

Ex scripto & sentẽtia

Pater

Pater familiâs cùm liberorum nihil haberet, uxorē autē haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus plures'ue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolent. Postea, Si filius antè moritur, quàm in tutelā suā uenerit, tu mihi, dicebat, secūdus hæres esto. Filius natus non est, ambigunt cū eo, qui est secundus hæres, si filius antè, quàm in tutelam ueniat, mortuus sit. In hoc genere nō potest hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquē sententiā scriptoris oportere acōmodari: propterea quod ea sola demōstratur quà fretus ille, qui contra scriptum dicet, suā esse hæreditatē defendit. Alterū autē genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex uolūtas scriptoris ostēditur, quæ in omne tempus, & in omne factū idem ualeat: sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maximè sustinetur. nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quò prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cùm communis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunum militum suum, qui uim sibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, præstitueret, quia sumptū non dedit quæstor, profectus non est. Tum cōcessio per purgationem & per imprudentiā, ut in uitili immolatione: & per uim, ut in naui rostrata: et per casū, ut in Eurotæ fluminis magnitudine,*

* est hæres.

gnitudine. Quare aut ita sententia inducetur ut unũ quoddam uoluisse scriptor demonstretur: aut sic, ut in eiusmodi re & tẽpore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui scriptũ defendit, his locis plerũq; omnibus, maiore autem parte semper poterit uti. Primũ scriptoris collaudatione & loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eò magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod uehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici poßit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem quid prætera audire aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum scriptũ neget eße eo modo, an ab se contra factum eße, aut contra contendi neget: utrum negare ausus sit, se dicere desiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se uisurum arbitretur. In hoc ita cõmorari conueniet, quasi nihil prætereà dicendum sit, & quasi contra dici nihil possit, sæpe id, quod scriptũ est recitando, sæpe cum scripto factũ aduersarii confligendo, atq; interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est: quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de caussis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscurè, aut neget aliquid aduersarius. Cùm & scriptum

sit

ſit apertè, & aduerſarius omnia confiteatur, tũ iudi cẽ legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici pote rant, oportebit Contra autem dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, ut in illa de teſtamento quã poſuimus controuerſia; aut cauſſa aſſumptiua inferetur, quãobrẽ ſcri pto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur, is, qui ſcripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uolun tate nos argumentari, qui, ne id facere poſſemus, in diciũ nobis reliquerit ſuæ uolũtatis multa incõmoda conſequi, ſi inſtituatur, ut à ſcripto recedatur. nam & eos, qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos, id quod ſcripſerint, rarũ futurum: & eos, qui iudicent, certũ quid ſequantur, nihil abituros, ſi ſemel à ſcriptore ce dere conſueuerint. Quòd ſi uoluntas ſcriptoris cõſer uanda ſit, ſe non aduerſarios à uoluntate eius ſtare. nã multò proprius accedere ad ſcriptoris uoluntatẽ eum qui ex ipſius eã litteris interpretatur, quàm illum, qui ſententiam ſcriptoris non ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ uoluntatis quaſi imaginem reli querit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſſam afferet is, qui à ſententia ſtabit; primum erit contradicendum, quàm abſurdum non negare contra legem feciſſe, ſed quare fecerit, cauſſam aliquã inue nire. Deinde conuerſa omnia eſſe: antè ſolitos eſſe ac cuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpæ eum, qui accuſaretur; cauſſam proferre quæ eũ ad peccandum impuliſſet: nunc ipſum reũ cauſſam af-

ferre,

ferre, quare deliquerit. Deinde hāc inducere partitionem, cuius in singulas partes multa conuenient argumentationis. Primùm nulla in lege ullam caußā contra scriptum accipi conuenire. Deinde si in ceteris legibus conueniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremò si in hac quoq; lege oporteat hanc quidē caussam accipi minimè oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur, scriptori neq; ingenium: neq; opera, neq; ullam facultatē defuisse, quò minus posset apertè perscribere, id, quod cogitaret: non fuiße ei graue, nec difficile, eam caussam excipere, quam aduersarij proferant, si quicquam excipiendum putasset: consueuisse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cū exceptionibus scriptas, & maximè uidere, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur. sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem quo magis eū probetur fuisse excepturum, si quid excipiendū putaret, & ostendere caussam accipere, nihil aliud esse nisi legem tollere: ideo quòd cùm semel caussa consideretur, nihil attineat, eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit. quod si sit institutum, omnibus caussam dari & potestatē peccandi, cū intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & ceteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. nam & iudices neq; quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedāt. neq; quo pacto aliis improbare poßint, quòd contra legem iudicarint;

& ce-

& ceteros ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisq; consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinẽ uenerint, non ex communi præscripto ciuitatis unamquanque rem administrabit. Postea quæ rere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur, cum sepius suis rebus & commodis seruire poßint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant; nihil quisquam afferat caußæ quò minus frequenter operam reip. det, nisi quæ caussa in lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei caussam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege ascribat, passuri ne sint. Postea hoc quod faciat, indignius & impudentius esse, quam si ascribat. Age porrò, quid si ipsi uelint iudices ascribere, passurus ne sit populus? atq; hoc esse indignius, quam rem uerbo & litteris mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maximè commutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cùm populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nullo fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosißimũ futurum. Nunc hunc locum esse, neq; hoc tempus legum corrigendarũ, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Quòd si hæc cum summè inutilia, tũ multò turpißima sint, legem

cuiuſcemodi ſit, in præſentia conſeruari à iudicibus, poſt, ſi diſpliceat, à populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret magnopere quæreremus: neq; iſti, ne ſi extra periculum quidem eſſet, crederemus, Nunc cùm ſcriptum ſit, amentiam eſſe eius rei, qui peccarit potius, quàm legis ipſius uerba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur, cauſſam extra ſcriptum accipi non oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum, ſi in ceteris legibus oporteat, in hac nõ oportere. Hoc demonſtrabitur, ſi lex aut ad res maximas, utiliſsimas, honeſtiſsimas, religioſiſsimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali, in re non diligentiſsimè legi obtemperare: aut ita lex diligenter perſcripta demonſtrabitur, ita cautũ unaquaq; de re, & ita quod oportuerit exceptum, ut minimè cõueniat quicquam in tam diligenti ſcriptura prateritum arbitrari. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maximè neceſſarius, per quem oſtendat oportet, ſi eò ueniat cauſſam contraſcriptum accipi, eam tamen minimè oportere, quæ ab aduerſarijs afferatur. Qui locus iccirco eſt huic neceßarius, quòd ſemper is, qui contra ſcriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. nam ſumma imprudentia eſt, eum, qui contra quod ſcriptum ſit, aliquid probare uelit, non æquitatis præſidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa accuſator deroget, omnibus partibus iuſtius & probabilius accuſare uideatur. nã ſuperior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices etiam ſi nollent, neceſſe eſſet; hæc autem, etiam ſi neceſſe non eſſent, ut uellent contra iudicare.

iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus antè, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis, quæ res postulabit, ad caussam aduersariorum improbandam transferemus: aut caussæ & rationes afferentur, quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamẽto scriptum, ut sententia quoque & uoluntate scriptoris, non ipsa solùm scripturæ caussa confirmatum esse uideatur: aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primùm eum inducet locum, per quem æquitas caussæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de caussa fecerit, & quancunque caussam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus antè dictum est. Atque hoc in loco, cùm diutius commoratus sui facti rationem, & æquitatem caussæ exornauerit; tum, ex his locis ferè contra aduersarios dicet oportere caussas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia supplicia, quæ à legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ caussa constituta esse. Scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices certa ætate præditos constituisse; ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & uoluntatem Cõtra scriptum.

interpretari.

interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uerò, quòd intelligeret, quales uiri iudicaturi essent, iccirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse: neque enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut caussa sit honestissima, aut necessitudo certissima: tum'ne accusaretis? Atqui lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis rectè posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere; & id, quod nos fecerimus aut postulemus, quàm utile aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis caras esse non propter litteras, quæ tenues & obscuræ notæ sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus descriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere: & iudex is uidebitur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm

indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum, qui honesta aut necessaria de caußa, non ab sententia, sed ab litteris legis receßerit: atque his & huiusmodi rationibus & accipi caußam, & in hac lege accipi, & eam caußam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilißimum, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset: sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam caussam conuertere, aut ambiguè aliquid scriptum ostendere. Dinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionẽ inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ caussæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per raciotinationem, de qua pòst dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit etiam cum æquitate caussa abundabit, necessariò multum proficiet: ideo quod si id, quo nititur aduersariorum caussa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex assumptionis partibus in utranq; partem conuenient. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & utilitate communi, non in uerbis consistere. Quàm indignum sit æquitatem

litteris urgeri, quæ uoluntate eius, qui scripserit, defendatur. Ex contrariis autem legibus controuersia nascitur, cùm inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam uolet sibi rem à magistratu poscito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cùm simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranque in partem iidem loci, atque eadem præcepta conueniet, ideo quòd uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primùm igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conseruari non possint, quia discrepent interse; ea maximè conseruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex posterius lata sit. nam postrema quæque grauissima est. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, necessarium: illud, quod permittitur, uoluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna statuatur. nam maximè conseruanda

Ex contrariis legibus.

est

est ea, quæ diligentissima & sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam sæpe ea, quæ uetat, quasi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quæ iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem scripta est, promptius ad caussam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram & sustentationem. nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto uideatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius & firmius id uideatur esse, quod apertius de scriptum sit. Deinde suæ legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremò facere, si caussa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione, altera sit necessariò negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa caussa det, uidere oportebit. & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur controuersia, cùm ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, peruenitur, Ex ratiocinatione.

hoc pacto : Lex est, Si furiosus est agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius potestas esto. Et lex, Pater familiâs uti super familia pecuniaq; sua leguerit, ita ius esto. Et lex, Si pater familiâs intestato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentilium esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, & statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt : os autem obuolutum est folliculo, & præligatum : deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & testes adducunt. Hæredes quos ipse iubet, scribunt, tabulæ obsignantur : de illo pòst supplicium sumitur. Inter eos qui hæredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hîc certa lex, quæ testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habuerit ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primùm eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei qua, de qua ratur, cùm eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quæritur, rei de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem per-

conta-

contatione, qui fieri poßit, ut, qui hoc æquum eße concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde iccirco de hac re nihil esse scriptum, quod cùm de illa esset scriptũ, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ iccirco præterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi poßint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit: quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud quod per similitudinem afferetur, & quo in loco illud cuius caussa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cùm res differat, demonstrabitur, ut non idem uidetur de utraq; existimari oportere. Ac si ipse quoq; poterit ratiocinationibus, uti, iisdem ratiocinationibus, quibus antè prædictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nihil esse penè, quod non alteri simile esse uideatur: multis dißimilibus rebus, in unamquanque rem tantùm singulas eße leges: omnia posse inter se uel similia uel dissimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione oportere conicctura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, peruenire: & neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodißimè scribere, qui

curet ut quædam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuſcemodi coniecturam diuinationem eſſe & ſtulti ſcriptoris eſſe non poſſe omnibus de rebus cauere quibus uelis. Definitio *Definitio eſt, cùm in ſcripto uerbum aliquod eſt poſitum, cuius de ui quæritur hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim relinquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera ſunt, qui in naui remanſerint. Duo quidam, cùm iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendam natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt: miſericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſtea aliquanto ipſos quoque tempeſtas uehementius iactare cœpit, uſque adeò ut dominus nauis, cùm idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus ſcapham annexam trahebat, naui, quoad poſſet, moderaretur: ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hîc ille naufragus ad gubernaculum acceßit, & naui, quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter ſaucius facilè, eſt ex uulnere recreatus. Nauim cùm onere horum trium ſuam quiſque eſſe dicit. Hîc omnes ſcripto ad cauſſam accedunt, & ex nominis ui naſcitur controuerſia. nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipſa quid ſit, definitionibus quæritur. Iiſdem autem ex locis omnibus, qui-*

bus, quibus, definitiua constitutio, tractabitur. Nunc expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale caussarum genus accommodatur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & præcæpta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper caussa uersetur, sed quia proprij tantùm harum caussarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem & utilitatem: in demonstratiuo autem, honestatem. Quare in hoc quoque genere caussæ quædam argumentationes communiter hac similiter tractabuntur: quædam separatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus quemadmodum res obscuræ, dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERVM expetendarum tria genera sunt. Par item numerus uitandarũ ex contraria parte. nam est quiddã, quod sua ui nos alliciat ad sese, nõ emolumento captans aliquo sed trahens sua dignitatẽ: quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim & naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum, quod pecunia est. Est porrò quiddam ex horum partibus iunctum, quod & Expetẽda.

sua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam utilitatem quò magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facilè tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ posuimus, breui nominabuntur. nam in primo genere, quæ sunt, honesta appellabuntur: quæ autem in secundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honestatis & uirtutis continent, & quia maior est uis honestatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: sed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas & utilitas, uitandarum turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus res duæ grandes sunt attributæ, necessitudo & affectio. quarum altera ex ui, altera ex re & personis consideratur. De utraque pòst apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primùm explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cùm eius duæ partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in
Virtus. *eo genere omnes res una ui atq; uno nomine amplexa uirtus. nam uirtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quattuor,*
Prudentia. *prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum & malarum & utrarumq; scientia. Partes eius, memoria, intelligen-*

ligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidentia est, per quã futurum aliquid uidetur antè quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conserua ta, suam cuiq; tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem obseruantiam, ueritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdam naturæ (quam diuinam uocant) curam cerem oniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus Gratia. in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut antè fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter à natura tractum aluit, & maius fecit usus, ut religionem: aut si quid eorum, quæ antè diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem uidemus, aut quod in morem uetustas uulgi approbatione perduxit, quod genus, pactum, Iustitia.

par,

par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententiis constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod
Fortitudo. *populo expositum est ut obseruet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, & laborum perpeßio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio atque administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis aut utilitatis caussa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeßio. Perseuerantia est in ratione bene considerata stabilis, & perpetua*
Tēperātia. *permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes sunt continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestus claram & stabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter se solùm, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinent & à breuitate præcipiendi re-*
Vitanda propter se. *motum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea modò, quæ his contraria sunt, ut fortitudini igna-*

dini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia, uerùm etiam illa, quæ propinqua uidentur, & finitima eſſe, abſunt autem longiſſimè: quod genus, fidentiæ contrarium eſt diffidentia, & ea re uitium eſt. Audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt, ac propinquum, & tamen uitium eſt. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quæ fidentiæ: pertinacia, quæ perſeuerantiæ finitima eſt: ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt, aut ſine ullo certo nomine. quæ omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt. Nunc de eo, in quo utilitas quoq; adiungitur, quod tamen honeſtum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cùm dignitate, tum quoque fructu quoq; ſuo ducunt ad ſe: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria eſt frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honeſta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipſius cauſſa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hîc, quia de ciuilibus cauſſis loquimur, fructus ad Amicitiam adiungimus, ut eorũ quoque cauſſa petenda uideatur: ne fortè qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant: quanquàm ſunt qui propter utilitatem modò petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolùm, ſunt qui propter ſe & utilitatem:

utilitatem, quorum quid uerißimè constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur. utranque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt: & quia partim ueteres sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utilores, partim minus utiles, ex caussarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore posita est, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in repub. quædam sunt, quæ (ut sic dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socii: quibus rebus incolumitatē ac libertatē retinent ciuitates. Alia uerò, quæ iam quiddam magis amplum, & minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atq; amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solùm conficitur, ut saluæ & incolumes, uerum etiam ut amplæ atq; potentes sint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur esse, incolumitas & potentia. Incolumitas est salutis tuta atque integra conseruatio. Potentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atq; in ijs omnibus, quæ antè dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facilè fieri poßit, oportet considerare. Facilè fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore sumptu, molestia, quam

ſtia, quam breuiſſimo tempore confici poteſt. Difficile autem fieri, quod quanquàm laboris, ſumptus, moleſtiæ longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas cauſſas habet difficultatis: tamen his ſuſceptis difficultatibus complecti, atque ad exitum perduci poteſt. Quoniam ergo de honeſtate, & de utilitate diximus, nunc reſtat ut de ijs rebus, quas his attributas eſſe dicebamus, neceſſitudine & affectione perſcribamus. Puto igitur eſſe hanc neceſſitudinem, cui nulla ui reſiſti poteſt, quæ neque mutari, neque leniri poteſt. Atque ut apertius hoc ſit exemplis licet uim rei, qualis & quamta ſit, cognoſcamus. Vri poſſe flamma ligneam materiam neceſſe eſt. Corpus mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt, atq; ita neceſſe, ut uis ea poſtulat, quam modò deſcribebamus, neceſſitudinis: cui nulla ui reſiſti poteſt, quæ neq; mutari neq; leniri poteſt. Huiuſmodi neceſſitudinis, cùm in dicēdi rationes incident rectè neceſſitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles, in illa ſuperiori poſſit'ne fieri, quæſtione conſiderabimus. Atq; etiam hoc mihi uideor uidere, eſſe quaſdam cum adiunctione neceſſitudines, quaſdam ſimplices & abſolutas. nam aliter dicere ſolemus, neceſſe eſt Caſſilinenſes ſe dedere Hannibali: aliter autem neceſſe eſt Caſſilinum uenire in Hannibalis poteſtatem. illic in ſuperiore adiunctio eſt hæc, niſi malint fame perire: ſi enim id malunt, nō eſt neceſſe. Hoc inferius non item, propterea quòd ſiue uelint Caſſilinenſes ſe dedere, ſiue famem perpeti, atque ita perire, neceſſe eſt Caſſilinum uenire in

re in Hannibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Propè dicam: plurimùm, cùm is locus necessitudinis uidebitur incurrere. nam cùm supplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cùm eam nulla ratione lenire possimus. Cùm autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis, erit considerandum. nam si uelis attendere, ita tamen ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquã caussam, quam adiunctionem nominamus. Pariter autem inuenias esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione, Extra quam si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit considerandum. nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit, Necesse est hoc faciamus, si honestè uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, necesse est, si incolumes uolumus esse: aut ad commoditatem hoc modo, Necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa quidem necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima commoditatis: quæ cum his duabus numquam poterit cõtendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, ut, quanquàm præstet honestas incolimitati, tamen utri potissimũ cõsulendum sit deliberetur.

Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari posse. nam qua in re fieri poterit, ut cùm incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de onestate delibatum, virtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cùm autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmndi quoque re, cùm incolumitati uidebimur consulere, uerè poterimus dicere, nos honestatis ratio nem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore poßumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad condicionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. Incommoditatis uerò ratione modò illud attendatur, digna ne caussa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur esse, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere uelimus, ali qua res nobis sit necessaria, hoc est quæ sit adiunctio, ut proinde uti quæq; res erit, laboremus, & grauissimam quanq; caussam uehementissimè necessariam iudicemus. Affectio est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ sint, plerunque haberi soleant, habendæ uideantur esse: ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo, quo Vlysses transiit: & pecuniam in mare dijcere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio: non ex sua

ex sua natura consideranda, quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid personis dignum sit considerandum est: & non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quandiu fiat attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex his locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus antè dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi est uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, & cetera, quæ simili esse in genere intelligentur. Atq; in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit: contraria quoq; & quæ & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & in uituperando oportebit, non tam quæ in corpore aut in extrariis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. nam fortunam quidem & laudare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in caussæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ satis dictum uidetur. Quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro praducta est, & hic liber non parum continet literarum; quæ restant, in reliquis dicemus.

FINIS.